

RIKOKSEN UUSIMISEN VAIKUTUS RIKOSOIKEUDELLISEEN SEURAAMUSJÄRJESTELMÄÄN

Lapin Yliopisto

Rikosoikeus

Hanna Kiiskinen

Maisteritutkielma

2020

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Rikoksen uusimisen vaikutus rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään

Tekijä: Hanna Kiiskinen

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Rikosoikeus

Työn laji: Tutkielma X Licensiaatintyö__

Sivumäärä: IX + 81

Vuosi: 2020

Tiivistelmä:

Maisteritutkielmani tarkoituksena on selvittää rikoksen uusimisen vaikutusta rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään. Rangaistuksen määräämiseen sisältyy useita osaratkaisuja. Tutkimuskysymyksenä on, miten rikoksen uusiminen vaikuttaa rangaistuksen mittaamiseen, rangaistuslajin valintaan ja rangaistuksen täytäntöönpanoon. Rangaistuksen määräämistä koskevat säädökset on koottu rikoslain 6 lukuun. Uusintarikollisuus vaikuttaa rangaistusta koventavasti rikoslain 6 luvun 5 §:n koventamisperusteena, mutta koventamisperustetta ei voida soveltaa kaikkeen rikoksen uusimiseen. Aikaisempi rikollisuus vaikuttaa kuitenkin myös syyllisyyden astetta kohottavana tekijänä rangaistusta mitattaessa. Rikoksen uusimisella on ratkaiseva merkitys rangaistuslajin valinnassa. Määrättäessä ehdollista vankeutta, yhdyskuntapalvelua, valvontarangaistusta ja nuorisorangaistusta aikaisempi rikollisuus voi vaatia rangaistuksen määräämisen ehdottomana vankeutena. Tuomioistuimelle on jätetty lajinvalintaa koskevassa ratkaisussa paljon harkintavaltaa ja tämä aiheuttaa haasteita rangaistuskäytännön yhtenäisyyteen. Käsittelen uusimisen vaikutusta rangaistuksen määräämiseen oikeuskirjallisuuden, säädösten, lain esitöiden ja oikeuskäytännön avulla.

Tutkielmassa tarkastellaan uusintarikollisuutta ja uusimisankaroitumista myös laajemmin kriminaalipoliittisesta ja kriminologisesta näkökulmasta. Uusimisankaroituminen on yleisesti hyväksytty rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Asteittain ankaroituva rangaistusjärjestelmä vaatii uusimisankaroitumista järjestelmän uskottavuuden säilyttämiseksi. Uusimisankaroitumisen perustelut eivät ole kuitenkaan ole aukottomat. Rikoksen uusiminen johtaa laitosrangaistukseen ja laitosrangaistuksen ei ole todettu vähentävän uusintarikollisuutta, päinvastoin lisäävän sitä. Rikoksen uusiminen johtuu usein rikoskierteestä ja tällöin uusiminen on enemmänkin seurausta toisintoimimismahdollisuuden puutteesta kuin syyllisyyden asteen kohoamisesta. Pyrin tutkimaan uusimiseen johtavia syitä ja keinoja vähentää uusimista.

Avainsanat: rangaistus, rikoksen uusiminen, uusimisankaroituminen, rangaistuksen mittaaminen.

SISÄLLYS

LÄHTEET	IV
LYHENTEET	IX
1. JOHDANTO	1
2. UUSIMINEN KRIMINAALIPOLITIIKAN JA KRIMINOLOGIAN NÄKÖKULMASTA	3
2.1. Määritelmät	3
2.2. Kriminaalipolitiikan tavoitteet ja keinot	4
2.3. Uusimisen syistä ja reaktioista	5
2.3.1. Sosiaalisen kontrolli vaikutuksesta uusimiseen	6
2.3.2. Toisten reaktiot rikollisuudesta	8
2.3.3. Rikollisen käyttäytymisen oppiminen	9
2.3.2. Rikolliset alakulttuurit ja ura rikollisena	10
2.4. Uusiminen tilastoissa	12
3. RIKOSOIKEUDELLISEN RANGAISTUSJÄRJESTELMÄN TAVOITTEET JA OIKEUSTUS	16
3.1. Yleistä	16
3.2. Rangaistusteoriat	18
3.3. Yleispreventio	19
3.4. Erityispreventio	22
3.4.1. Varoitus	22
3.4.2. Kuntoutus	23
3.2.3. Eristäminen	25
3.5. Vankeusrangaistus	26
3.5.1. Tavoitteet ja haitat	26
3.5.2. Rangaistusajan suunnitelma ja riskiarviointi	28
3.5.3. Koulutus ja ohjelmat	29
3.5.4. Väkivallan uusiminen	
4. UUSIMISANKAROITUMISEN OIKEUTUS JA ONGELMAT	32
4.1. Perustelut	32
4.2. Ongelmat	33
5. RANGAISTUKSEN MÄÄRÄÄMINEN	35
5.1. Yleistä	35
5.2. Mittaamisperiaatteet	37

5.2.1. Suhteellisuusperiaate	37
5.2.2 Oikeustaju	38
5.2.3. Yhdenvertaisuusperiaate	39
5.2.4. Tyyppirangaistusajattelu	40
6. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUKSEN MITTAAMISEEN	43
6.1. Yleisperiaate	43
6.1.1 Syyllisyyden aste ja toisintoimimismahdollisuus	43
6.1.2. Moitittavuusarvostelu	44
6.2. Uusiminen koventamisperusteena	45
7. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUSLAJIN VALINTAAN	49
7.1. Lajinvalinnasta yleisesti	49
7.2. Sakko vai vankeus	49
7.3. Ehdollinen vai ehdoton vankeus	50
7.4. Yhdyskuntapalvelu	56
7.4.1. Aikaisemmat ehdottomat vankeusrangaistukset	56
7.4.2. Aikaisemmat yhdyskuntapalvelurangaistukset	58
7.5. Valvontarangaistus	60
7.6. Nuorisorangaistus	63
7.7. Yhdistelmä-rangaistus	67
7.7.1. Vaarallisuusarviointi	71
8. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANOON	73
8.1. Ehdonalalainen vapauttaminen ja valvottu koevapaus	73
8.1.1. Ehdonalaiseen päästetyn valvonta	74
8.2. Jäännösrangaistuksen määrääminen täytäntöönpantavaksi	77
8.3. Ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpano	78
9. PÄÄTELMÄT	80

LÄHTEET

Kirjallisuuslähteet

Aaltonen Mikko; Danielsson Petri; Kivivuori Janne; Näsi Matti; Suonpää Karoliina: Kriminologia, rikollisuus ja kontrolli muuttuvassa yhteiskunnassa. Helsinki 2018.

Aarnio Aulis: Oikeussäännösten systematisointi ja tulkinta. Teoksessa *Minun metodini*. Porvoo 1997.

Anttila Inkeri; Törnudd Patrik: Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Juva 1983.

Conklin John E.: Criminology. USA 1989.

Frände Dan: Yleinen rikosoikeus. Helsinki 2005.

Frände Dan: Yleinen rikosoikeus. Porvoo 2012.

Hartoneva Anne; Mohell Ulla; Pajuoja Jussi; Vartia Matti: Yhdyskuntaseuraamukset ja vankeus. Tallinna 2016.

Jareborg Nils: Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001.

Jareborg Nils; Zila Josef: Straffrättens påföljdslära. Visby 2014.

Keisala Kaisa, Marttunen Matti: Nuorisorangaistus II, toimeenpano ja vaikuttavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 231. Helsinki 2007.

Keinänen Anssi: Yhdyskuntapalvelu empiirisen kriminologisen tutkimuksen kohteena. Joensuu 2008.

Konttila Arja; Aaltonen Mikko; Tyni Sasu: Väkivaltarikollisten Oma-ohjelman tehokkuuden ja vaikuttavuuden arviointi uusintarikollisuuden näkökulmasta: analyysi Oma-Ohjelman suoritaneiden ja keskeyttäneiden väkivaltarikollisten uusintarikollisuudesta. Julkaistu Edilexissä 5.4.2018.

Koskinen Pekka: Rikosoikeuden perusteet. Helsinki 2008.

Laine Matti: Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Riika 2015.

Laine Matti: Vankila parantaa, ei paranna, parantaa. Julkaistu Edilexissä 22.2. 2016.

Laitinen Ahti; Aromaa Kauko: Rikollisuus ja kriminologia. Tampere 2005.

Lappi Seppälä Tapio: Rangaistuksen määräämisestä I, Teoria ja yleinen osa. Vammala 1987.

Lappi-Seppälä Tapio: Rikosoikeustutkimus, kriminaalipoliittinen orientaatio – ja metodi. Teoksessa *Minun metodini*. Porvoo 1997.

Lappi-Seppälä Tapio: Rikosten seuraamukset. Porvoo 2000.

Lappi Seppälä Tapio: Rikosoikeus. Juva 2002.

Lappi-Seppälä Tapio: Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka. Helsinki 2006.

Lappi-Seppälä Tapio: Rikosoikeus. Helsinki 2013.

Majanen Martti: Rikoksen uusiminen ja rikoslainsäädäntö. Teoksessa Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII, Raimo Lahdelle 12.1.2006 omistettu. Vammala 2006.

Marttunen Matti: Nuorisorangaistus: tausta, kokeilu-aika ja tuomitseminen. *Lakimies* 3/20015, s. 377-399.

Matikkala Jussi: Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Helsinki 2010.

McLaughlin Eugene; Muncie John; Hughes Gordon: *Criminological Perspectives*. Great Britain 2003.

Melander Sakari: Yhdenvertaisuus rikosoikeudessa. *Oikeus* 2011 (40); 2:175-198.

Melander Sakari: Kriminalisointiteoria – Rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset.

Melander Sakari: Rikosvastuun yleiset edellytykset. Tallinna 2016.

Ojanen Tuomas, Scheinin Martin: Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö. Teoksessa *Perusoikeudet*. Helsinki 2011.

Pohjola Annakaisa: Vaarallinen rikoksentekijä? Tutkimus rikoksentekijän vaarallisuuden arvioinnista rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Helsinki 2017.

Rautiainen Markku: Yhdyskuntapalvelun soveltuvuusarvioinnin, tuomitsemisen ja palvelun suorittamisen yhdenvertaisuus. Julkaistu *Edilexissä* 13.10.2008.

Roberts Julian V; von Hirsch Andrew: *Previous Convictions at Sentencing, Theoretical and Applied Perspectives*. Oregon 2014.

Sutela Mika: Ehdollisen ja ehdottoman vankeuden välinen lajinvalinta oikeuskäytännössä. *Defensor Legis* N:o 3/2016.

Tapani Jussi; Tolvanen Matti: Rikosvastuu ja sen toteuttaminen. Joensuu 2004.

Tapani Jussi; Tolvanen Matti: Rikosoikeus, Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Helsinki 2016.

Tolvanen Matti: Johdatus kriminaalipolitiikan teoriaan. Joensuu 2005.

Tyni Sasu; Keinänen Anssi; Kipinoinen Kristian: *Cognitive Skills* -ohjelman vaikutukset vankeiden ajatteluun, motivaatioon ja uusintarikollisuuteen: tulokset ongelmat ja mahdollisuudet. Julkaistu *Edilexissä* 10.6.2014.

Tyni Sasu: Vankeinhoidon vaikuttavuus, onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita. Joensuu 2015.

Utriainen Terttu: Rikosten rangaistukset ja muut seuraamukset. Tampere 1992.

Virtanen Miialiiila; Aaltonen Mikko; Tyni Sasu; Kivivuori Janne: Vankilakoulutuksen vaikutus uusintarikollisuuteen ja vapautumisen jälkeiseen työssäkäyntiin. Julkaistu *Edilexissä* 17.1.2020.

Zara Georgia; Farrington David P: *Criminal Recidivism. Explanation, prediction and prevention*. New York 2016.

Virallislähteet

HE 125/1975 II vp – Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten muuttamisesta.

HE 309/1993 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 144/1996 vp – Hallituksen esitys laiksi yhdyskuntapalvelusta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 177/2000 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle ehdollista vankeutta koskeviksi rikoslain säännöksiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 44/2002 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslain yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön muuttamiseksi.

HE 102/2004 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi nuorisorangaistuksesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 262/2004 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle vankeutta ja ehdonalaista vapauttamista koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 17/2010 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle valvontarangaistusta ja sähköistä valvontaa avolaitoksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 215/2014 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanoa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 268/2016 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle yhdistelmärangaistusta koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 119/2018 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi yhdyskuntaseuraamuksista annetun lain 70 §:n ja Vankiterveydenhuollon yksiköstä annetun lain 6 ja 7 §:n muuttamisesta.

HE 175/2018 vp – Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain 2 c luvun 5 §:n muuttamisesta.

LaVM 9/2017 – HE 268/2016 vp Valiokunnan mietintö hallituksen esityksestä eduskunnalle yhdistelmärangaistusta koskevaksi lainsäädännöksi.

LaVM 20/2018 vp – HE 175/2018 vp Valiokunnan mietintö hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi rikoslain 2 c luvun 5 §:n muuttamisesta.

PeVL 23/1997 vp – HE 6/1997 vp Valiokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

PeVL 10/2017 vp – HE 268/2016 vp Valiokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle yhdistelmärangeistusta koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVL 56/2018 vp – 175/2018 vp Valiokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi rikoslain 2 c luvun 5 §:n muuttamisesta.

Oikeusministeriö komiteamietintö 2001:2 Rikoksettomaan elämänhallintaan.

Oikeusministeriö mietintöjä ja lausuntoja 37/2012 Vakavan väkivallan vähentäminen.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 20/2013 Työryhmän esitys yhdistelmävankeutta koskevaksi lainsäädännöksi.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 7/2018 Arvomuistio rikoslain viimeaikaisesta kehityksestä ja tulevista kehitystarpeista.

Oikeustapaukset

Korkein oikeus

KKO 1980 II 81

KKO 1993:72 (R92/363)

KKO 2001:11 (R99/425)

KKO 2003:34 (R2002/407)

KKO 2003:100 (R2002/965)

KKO 2004:45 (R2003/344)

KKO 2008:85 (R2007/1012)

KKO 2011:66 (R2010/81)

KKO 2014:27 (R2012/973)

KKO 2014: 87 (R2012/500)

KKO 2015:77 (R2013/606)

KKO 2017:51 (R2015/192)

KKO 2017:66 (R2016/188)

KKO 2018:44 (R2/2017/972)

KKO 2018:92 (R2017/416)

KKO 2019:21 (R2017/706)

Hovioikeus

I-SHO 2006:3 (R05/1433)

Muut

Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke: Rangaistuslajin valinta ja ehdollisen vankeuden täytännönpano. Helsinki 2007.

Helsingin Yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti: Katsauksia 21/2017. Seitsemän rikostapausta: kärjätuomareiden arvioima rangaistuskäytäntö ja väestön rangaistusvalinnat.

Helsingin Yliopisto, kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti: Katsauksia 36/2019. Rikollisuustilanne 2018.

Rovaniemen hovioikeuspiirin laatuhanke: Työryhmäraportteja V. Saarijärvi 2004.

Rikosseuraamuslaitos: Tilastollinen vuosikirja 2018.

Tilastokeskus: Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset [verkkojulkaisu].

ISSN=1798-6680. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 14.5.2020].

Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/syyttr/2016/index.html>

Tilastokeskus: Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset 2018.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset [verkkojulkaisu].

ISSN=1798-6680. 2018. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 7.5.2020].

Saantitapa: http://www.stat.fi/til/syyttr/2018/syyttr_2018_2019-09-26_tie_001_fi.html

Tilastokeskus: Tieto&Trendi -artikkeli.

Saantitapa:

https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2019/rikoksen-uusintatietojen-seuranta-tarkeaa-joka-toinen-viime-vuonna-tuomittu-oli-uusija/#_ga=2.77707092.1999946352.1570274617-1257005851.1570274617 Haettu: 7.5.2020.

Hämeen Sanomat 31.5.2016: Nuorisorangaistus on unohdettu lähes kokonaan.

Saantitapa:

<https://www.hameensanomat.fi/kanta-hame/nuorisorangaistus-on-unohdettu-lahes-kokonaan-170486/> Haettu 14.4.2020

LYHENTEET

HE	Hallituksen esitys
I-SHO	Itä-Suomen hovioikeus
KKO	Korkein oikeus
La VL	Lakivaliokunnan lausunto
La VM	Lakivaliokunnan mietintö
OM	Oikeusministeriö
Pe VL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PL	Perustuslaki
RL	Rikoslaki

1. JOHDANTO

Tutkielmani käsittelee uusintarikollisuutta ja sen vaikutusta rikosoikeudelliseen seuraamusjärjestelmään. Aiemmalla rikollisuudella on vaikutusta rangaistuksen määräämisen osaratkaisuihin ja pyrin selvittämään, millainen vaikutus uusimisella on. Tutkielman osiossa, jossa tutkin uusimisen vaikutusta seuraamusjärjestelmään, tutkimusmetodini on oikeusdogmaattinen eli lainopillinen. Rikoslain (2003/515) 6 lukuun on koottu rangaistuksen määräämistä koskevat säädökset. Rikoksen uusimisen vaikutusta koskevat säännökset sen sijaan eivät ole kootusti yhdessä luvussa, vaan aiemman rikollisuuden kokonaisvaikutusta joudutaan tutkimaan lainsäädännöstä. Lainopillinen metodi tekee mahdolliseksi oikeussäännösten sellaisen tulkinnan, joka ottaa huomioon kulloisenkin yhteiskunnan vaatimukset.¹

Tarkastelen uusintarikollisuutta myös laajemmasta kriminaalipoliittisesta ja kriminologisesta näkökulmasta. Uusimisankaroituminen on yleisesti hyväksytty rikosoikeudellisessa rangaistusjärjestelmässä, mutta siihen liittyy myös ongelmia. Uusintarikollisuus johtaa asteittain ankaroituvassa rangaistusjärjestelmässä lopulta ehdottomaan vankeusrangaistukseen ja vankeusrangaistukseen liittyy haittavaikutuksia. Miten uusimisankaroituminen ja laitusrangaistus vaikuttavat uusimisriskiin?

Tutkimusmetodini on tutkielman kriminaalipoliittisessa osiossa lähinnä kriminaalipoliittista metodia. Rikosoikeus on läheisessä yhteydessä julkiseen valtaan ja poliittiseen päätöksentekoon. Rikosoikeus myös antaa luvan puuttua kansalaisten perusoikeuksiin. Teoreettinen ja filosofinen lataus kuuluvat myös rikosoikeuteen, mutta rikosoikeudella on viime kädessä käytännöllinen tehtävä. Kriminaalipoliittisesti orientoitunut rikoslainoppi on mahdotonta ilman perusteltua kantaa rikosoikeuden oikeutusta, tavoitteita ja toimintatapaa koskeviin kysymyksiin.²

Kriminaalipoliitiikan tavoitteena on uusintarikollisuuden vähentäminen. Uusintarikollisuuden yleisen määritelmän mukaan aikaisemmin ainakin yhden rikoksen tehnyt henkilö tekee rikoksen uudelleen, kärsittyään jonkun rangaistuksen tai oltuaan esimerkiksi hoito-ohjelmassa ensimmäisen teon jälkeen.³ Aidolla rikoksen uusimisella tarkoitetaan sitä, että vankilasta vapautumisen tai yhdyskuntapalvelun suorittamisen jälkeen on tehty uusi rikos, josta on seurantajakson aikana tuomittu uusi ehdoton vankeusrangaistus, valvontarangaistus tai

¹ Aarnio, 1997, s. 44.

² Lappi-Seppälä, 1997, s. 189-190 ja 203.

³ Aaltonen, Danielsson, Kivivuori, Näsi, Suonpää, 2018, jakso 6.1.

yhdyskuntaseuraamus. Tutkimusten mukaan merkittävä osuus uuteen tuomioon johtavista rikoksista tehdään pian edellisen rangaistuksen päätyttyä.⁴

Rikoksista määrättävien rangaistusten tulisi olla oikeassa suhteessa teon moitittavuuteen nähden. Rikoksen uusiminen vaikuttaa myös syyllisyysarviointiin, sillä uusiminen voi lisätä teon moitittavuutta. Rikokseen uusiminen voi kertoa kohonneesta syyllisyydestä, mutta toisaalta uusiminen voi johtua sosiaalisesta avuttomuudesta ja rikoksiin urautuneesta elämäntavasta. Tällöin kysymyksessä voi olla toisintoimimismahdollisuuden puute, jota käsitelen myös tutkielmassa.

Tutkielman ensimmäisellä puoliskolla pyrin tarkastelemaan, miten uusintarikollisuuteen pyritään vaikuttamaan kriminaalipolitiikan keinoin ja mistä uusintarikollisuus johtuu. Uusimisan-karoituminen, kuten rangaistukset yleensäkin, vaativat oikeutuksen, ja tätä käsitellään rangaistusteorioiden avulla. Erityisestävyyden näkökulmasta käsittelen vankeusrangaistuksen tavoitteita ja haittoja vielä tarkemmin.

Tutkielman toisella puoliskolla tarkastelen rikoksen uusimista lainsäädännön näkökulmasta. Tutkimuskysymyksenä on, miten rikoksen uusiminen vaikuttaa rangaistuksen mittaamiseen, rangaistuslajin valintaan ja rangaistuksen täytäntöönpanoon. Mittaamisperiaatteita ja yleisiä rangaistuksen määräämiseen liittyviä periaatteita käsitelen myös tarkemmin.

⁴ HE 119/2018 vp, s. 6.

2. UUSIMINEN KRIMINAALIPOLITIIKAN JA KRIMINOLOGIAN NÄKÖKULMASTA

2.1. Määritelmät

Kriminologia on rikollisuutta yhteiskunnallisena ilmiönä tutkiva tiede, johon luetaan sekä rikoksentekijöitä että uhreja koskeva tutkimus, ja rikollisuuden määrään ja vaihteluihin kohdistuva tutkimus.⁵ Kriminologia on empiiristä tiedettä, joka tuottaa kriminaalipoliittisessa päätöksenteossa ja keskustelussa tarvittavaa tutkimustietoa. Kriminologinen tutkimus keskittyy rikollisuudesta ilmiönä saatavissa oleviin faktoihin.⁶

Kriminaalipolitiikka on päätöksentekoa, ja tämän mukaisesti kriminaalipolitiikalla tarkoitetaan rikollisuuteen liittyvien yhteiskunnallisten päätöksentekojen kokonaisuutta.⁷ Kriminaalipolitiikka voidaan määritellä niin, että se on: 1) kriminalisointien tarpeen hahmottamista lainsäädännön ja lainvalmistelun tasolla; 2) seuraamusten lajeista ja laadusta päättämistä; 3) rankaisemisen vaihtoehtojen kartoittamista; 4) rankaisemisen tarpeen punnintaa lainkäytön tasolla ja 5) rankaisemisen perusoikeudellisten rajoitusten määrittelyä.⁸ Kriminaalipolitiikalla tarkoitetaan toimia, joilla kontrolloidaan suoraan tai epäsuoraan rikollisuutta yhteiskunnassa, lainsäädännön keinoin sekä poliisin, syyttäjän, tuomioistuimen ja vankeinhoidon välityksellä.⁹

Toimintana kriminaalipolitiikka viittaa niihin toimiin, joihin yhteiskunnassa on ryhdytty rikosten johdosta. Sisältönä kriminaalipolitiikka viittaa linjauksiin, tavoitteenasetteluihin ja keinovalintoihin.¹⁰

Rikoksen uusija on henkilö, joka uusii rikoksen rangaistuksesta huolimatta. Vaikeimmat rikoksen uusijat jatkavat uusimista yhä uudelleen ja syyllistyvät useisiin rikoksiin pitkällä aikavälillä. Uusintarikollisuuden tutkimus yhdistyy rikollisen uran tutkimukseen. Rikollinen ura tai rikollinen elämäntapa jatkuu pidemmän aikaa ja nämä urarikolliset tekevät rikoksia usein ja eri tyyppisiä rikoksia. Suurin osa ihmisistä noudattaa lakia ja suurin osa rikoksentekijöistä tekee rikoksen vain kerran. Osa ihmisistä taas uusii rikoksia, ja nämä rikoksen uusijat tekevät ison osan

⁵ Anttila, Törnudd, 1983, s. 15.

⁶ Tolvanen, 2005, s. 3.

⁷ Lappi-Seppälä, 2006, s. 6.

⁸ Tolvanen, 2005, s. 126.

⁹ Aaltonen, Danielsson, Kivivuori, Näsi, Suonpää, 2018, jakso 9.1.

¹⁰ Lappi-Seppälä, 2006, s. 48.

rikoksista. Osa rikoksen uusijoista tekee saman tyyppisiä rikoksia, kuin mistä heidät on aiemmin tuomittu. Osalla taas ei ole selkeää kaavaa, vaan he ajautuvat eri tyyppisiin rikoksiin.¹¹

Uusintarikollisuutta koskevan tutkimuksen haasteena on, että luotettava tieto seuraamusten uusimisvaikutuksesta edellyttää, että tutkittaviin seuraamuksiin tuomitut ovat ominaisuuksiltaan verrattavissa.¹² Uusimisen määritelmä, eli kriteerit, joilla uusintarikollisuutta on mitattu, vaikuttavat mittaustuloksiin. Eri tutkimuksissa käytetään eri kriteereitä, esimerkiksi vankilaan palaaminen, uusi tuomio tai uusi rikoksentekopäivä, ja tästä syystä uusintarikostutkimuksien tuloksia on haastava koota yleistävästi kokoon. Voitaisiinkin todeta, että Suomessa ei ole vakiintunutta määritelmää uusintarikollisuudelle.¹³

2.2. Kriminaalipolitiikan tavoitteet ja keinot

Suomalaisen kriminaalipolitiikan tavoitteena on kehittää yhteiskuntaa turvalliseen ja sosiaalisesti oikeudenmukaiseen suuntaan, sekä luoda hyvinvoinnin edellytykset jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle. Yhteiskunnan turvallisuuden lisääminen uusintarikollisuutta vähentämällä ja rikollista käyttäytymistä ehkäisemällä ovat rangaistuksen täytäntöönpanon tavoitteita.¹⁴

Kriminaalipolitiikan tavoitteiksi on määritelty rikollisuudesta ja sen kontrolloimisesta aiheutuvien kärsimysten ja kustannusten minimoiminen, ja näiden kustannusten oikeudenmukainen jakaminen. Rikollisuutta ei siis pyritä minimoimaan, vaan sääntelemään sen aiheuttamia haittoja.¹⁵ Tavoitteena on ottaa huomioon rikollisuudesta aiheutuvat kustannukset ja haitat eri osapuolille sekä, miten kustannukset jaetaan oikeudenmukaisesti näille eri osapuolille. Kriminaalipolitiikan tavoitteisiin ja kohteisiin vaikuttavat rikollisuutta ja sen syitä koskevat näkemykset. Kriminaalipolitiikalla pyritään vaikuttamaan yksilön ominaisuuksiin, jos lähtökohtana ovat yksilön ominaisuudet. Kriminaalipolitiikan huomio kiinnittyy rakenteellisiin tekijöihin, jos rikollisuuden katsotaan olevan ilmiö osana yhteiskunnan rakenteita.¹⁶

¹¹ Zara, Farrington, 2016, s. 1-4.

¹² Lappi-Seppälä, 2000, s. 73-74.

¹³ Tyni, 2015, s. 43.

¹⁴ OM, 7/2018, s. 12.

¹⁵ Tolvanen, 2005, s. 169.

¹⁶ Tolvanen, 2005, s. 126.

Ensisijaisena keinona kriminaalipolitiikassa on rikosten ennaktorjunta.¹⁷ Rikoshaittoja vähennetään tehokkaimmin suoraan rikoksia ehkäisten. Näin ollen rikollisuuden ehkäisy on keskeinen kriminaalipolitiikan tavoite. Rikoksentorjuntastrategiat voidaan jakaa kolmeen ryhmään: 1) yksilön kehitystä tukeva ja sosiaalinen rikoksen torjunta; 2) tilannetorjunta ja 3) normiohjaukseen ja rikoslakiin sekä rikosoikeudelliseen rangaistusjärjestelmään nojaava torjunta.¹⁸

Rikosten vähentäminen vaikuttamalla potentiaalsiin rikoksentekijöihin on yksi tapa vähentää rikollisuudesta aiheutuvia haittoja. Rikollisuus on välttämätöntä, eikä sitä pystytä koskaan kokonaan poistamaan. Rikollisuudella on myös yhteiskunnan jäseniä yhdistävä vaikutus, koska rikollisuus vahvistaa normien rajoja.¹⁹ Rikoksen uusijat tekevät suuren osan rikoksista ja uusintarikollisuuteen vaikuttaminen vaikuttaa rikollisuudesta aiheutuviin kokonaishaittoihin merkittävästi.

Kriminaalipolitiikalla on pyritty vaikuttamaan vankiluvun kehitykseen. Kustannuksiltaan kalleinta ja vaikutuksiltaan haitallisinta seuraamusta eli vankeutta on pyritty vähentämään kehittämällä vaihtoehtoisia seuraamuksia.²⁰ Kriminaalipoliittiset muutokset ja muutokset rikoslainsäädännössä muuttavat myös vankipopulaation rakennetta, ja vankipopulaation rakenteen muutos vaikuttaa vapautuvien vankien uusintarikollisuuteen.²¹ Kriminaalipoliittiset linjaukset ja kriminalisoinnit vaikuttavat rikollisuuteen ja tätä kautta rankaisemiseen.

2.3. Uusimisen syistä ja reaktioista

Kriminologisessa tutkimuksessa keskeinen käsite on rikos ja legaalisen määrittelyn mukaan rikoksina pidetään tekoja, joista laki määrää rangaistuksen.²² Jokaisessa järjestäytyneessä yhteiskunnassa on rikoksiksi määriteltyjä tekoja. Rikollisuuden määrään ja luonteeseen vaikuttavat yhteiskunnassa erilaisten rikollisuutta ja sen kontrollia ylläpitävien voimien välillä vallitseva tasapaino.²³ Rikosta ei tapahdu ilman motivoitunutta tekijää. Motivaatioon vaikuttavat arvomaailma, moraalikäsitykset, fyysinen sekä sosiaalinen ympäristö ja olosuhteet.²⁴

¹⁷ Koskinen, 2008, s. 6.

¹⁸ Lappi-Seppälä, 2006, s. 47.

¹⁹ Tolvanen, 2005, s. 170.

²⁰ OM, mietintöjä ja lausuntoja 7/2018, s. 12.

²¹ Tyni, 2015, s. 28.

²² Laitinen, Aromaa, 2005, s. 10-11.

²³ Anttila, Törnudd, 1983, s. 73.

²⁴ Laitinen, Aromaa, 2005, s. 31-32.

Kriminologian piirissä ikuisia kysymyksiä ovat:

- 1) Määrääkö rikollisuutta perinnöllisyys vai sosiaalinen ympäristö, ja mikä on näiden suhde?
- 2) Onko rikollisella vapaa tahto vai onko hän määrätty käyttäytymään sillä tavalla?
- 3) Onko rikollinen käyttäytyminen yleistä ja normaalia, vai onko se tietyn ihmisryhmän ominaisuus?
- 4) Voiko rikoksentekijään vaikuttaa, ja onko parantumattomia rikoksentekijöitä, joihin ei voi vaikuttaa?
- 5) Miten rikoksentekijöiden kanssa tulisi toimia, tulisiko heitä rangaista vai hoitaa tai yrittää molempia yhtä aikaa?²⁵

Näihin kysymyksiin kiteytyy moni rikollisuuden ja uusintarikollisuuden syitä koskeva pohdinta. Kriminaalipoliittisessa päätöksenteossa pyritään löytämään ratkaisuja siihen, miten uusintarikollisuuteen voitaisiin vaikuttaa kriminologisen tutkimuksen avulla. Rikollisuutta on ja tulee olemaan aina, sitä ei pystytä koskaan kitkemään kokonaan pois. Voidaan kuitenkin pohtia rikolliseen käyttäytymiseen johtavia syitä ja seurauksia.

2.3.1. Sosiaalisen kontrollin vaikutuksesta uusimiseen

Sosiaalisen kontrollin teorian mukaan jokaisella on silloin tällöin halu tehdä rikoksia, ja kaikki syyllistyisivätkin rikoksiin, jos vain rohkenisivat. Esteenä kuitenkin toimivat sitoutuminen lainkuuliaisiin henkilöihin, kiinnostus hyväksytyihin päämääriin, ajan ja energian käyttäminen yhteiskunnassa arvostettuihin tehtäviin ja usko yhteisiin arvoihin.²⁶ Sosiaalinen kontrolli estää siis tekemästä rikoksia, kun henkilö on kiinnittynyt lakia noudattavaan yhteisöön. Epävirallisen kontrollin elementit saattavat kuitenkin selittää myös toisen henkilön kehittymistä rikolliseksi. Liittyminen rikollisiin yhteisöihin, voi johtaa kiinnostukseen lainvastaisesta toiminnasta ja arvomaailma on näin yhteiskuntavastainen.²⁷

Kaikki ovat potentiaalisia rikoksen tekijöitä, mutta rikoksia tekevät erityisesti ne, jotka ovat vapaita sosiaalisesta kontrollista. Rikollisuus siis johtuisi siitä, ettei ole perhettä tai muuta yhteisöä, joka ehkäisisi rikollisuutta. Teoria on saanut kritiikkiä siitä, että voiko pelkkä kontrollin

²⁵ Laine, 2015, s. 17.

²⁶ Anttila, Törnudd, 1983, s. 36.

²⁷ Anttila, Törnudd 1983, s. 36.

puute selittää rikollisuuden.²⁸ Tuntuu kestävämmältä, ettei ihmisellä olisi mitään omaa arvoja ja moraalijärjestelmää, ainoastaan sosiaalinen kontrolli ehkäisisi tekemästä rikoksia. Lähipiiri vaikuttaa siihen, minkä ihminen oppii oikeaksi ja vääräksi. Rikosten tekeminen taas voi muuttaa lähipiiriä, jonka myötä sosiaalisen kontrollin arvot voivat muuttua. Rikoksen uusija siirtyy toisenlaisen sosiaalisen kontrollin piiriin esimerkiksi jouduttuaan vankilaan.

Myöhemmin teoria muuttui itsekontrolliteoriaksi, jossa rikoksia selittävä keskeinen tekijä on heikko itsekontrolli. Rikollisuus sisältää välittömän mielihyvän tavoittelun. Ihmiset, joilla on heikko itsekontrolli, tekevät rikoksia, koska rikokset tuottavat helpon tai yksinkertaisen halujen tyydytyksen, esimerkiksi rahaa ilman työtä ja koston ilman tuomioistuimessa menevää aikaa.²⁹ Rikokset siis tyydyttävät nopeasti ja helposti yksilön tarpeita ilman pidemmän aikavälin hyötyjä. Rikosten tekeminen on jännittävää ja riskialtista, mutta ei vaadi suurempaa suunnittelua eikä taitoa.³⁰

Heikko itsekontrolli aiheuttaa myös jengeihin liittymisen, koulun sujumattomuuden ja työttömyyden sekä liittyy ne rikollisuuteen. Heikon itsekontrollin omaavat nuoret hakeutuvat kaltaisensa joukkoon, välttelevät koulua, jossa pärjäämisen kanssa on ongelmia ja jäävät ilman vaki-
tuista työtä.³¹ Syrjäytyminen on vakava ongelma ja sen mukana tulee sosiaalisia ongelmia. Päihteiden käyttö, matala koulutustaso ja työttömyys ovat monen rikoksen uusijan taustaa.

Sosiaalisen kontrollin teoria ei varmasti voi selittää rikollisuutta, mutta ainakin uusintarikollisuuteen siitä on löydettävissä selittäviäkin asioita. Rikokset tapahtuvat usein sen kummemmin suunnittelematta ja usein päihteiden vaikutuksen alaisina. Haetaan esimerkiksi nopeaa ratkaisua rahapulaan. Huono koulumenestys ja tunne, ettei kuulu koulussa joukkoon, ajavat hake-
maan seuraa samankaltaisista henkilöistä. Koulun tai perheen tuoma sosiaalinen kontrolli häviää, ja ajaudutaan porukkaan, jossa rikoksia tehtaillaan miettimättä pidemmän aikavälin hyötyjä ja haittoja. Liittyminen rikollisiin yhteisöihin luo sosiaalista kontrollia ja yhteisön arvojen ihannoiti esimerkiksi rikollisesta elämäntavasta johtaa siihen, että henkilö alkaa elää rikollisen elämäntavan mukaisesti.

²⁸ Laine, 2015, s. 120.

²⁹ Laine, 2015, s. 120-121.

³⁰ Tolvanen, 2005, s. 48.

³¹ Tolvanen, 2005, s. 49.

2.3.2. Toisten reaktiot rikollisuudesta

Leimautumisteorian mukaan rikoksen tullessa lähiympäristön tietoon, aletaan rikoksentekijää pitää poikkeavana ja usein vain toiset rikolliset hyväksyvät hänet seuraansa. Kun henkilö tuntee itsensä rikolliseksi, alkaa hän käyttäytyä itseensä suunnattujen odotusten mukaisesti. Leimautumista on pidetty uusintarikollisuuden tärkeimpänä syynä.³² Ajatus kääntyy siis toisin päin kuin kontrolliteoriassa: sosiaalinen kontrolli saa aikaan leimautumisen ja rikollisen käyttäytymisen. Leimautumisteorian mukaan vasta ulkoinen leima tekee teosta rikoksen, vaikka yhteiskunnassa rikotaan paljon sääntöjä muutenkin. Lisäksi sosiaalinen kontrolli saa aikaan tilanteen, jossa henkilö itse alkaa näkemään itsensä rikollisena. Hän itse leimaa itsensä ja alkaa käyttäytyä leiman edellyttämällä tavalla.³³

Leimautumisteorialla siis voitaisiin selittää uusintarikollisuutta. Kun henkilö jää kiinni ensimmäisestä rikoksesta, hän saa rikollisen leiman ja tämän seurauksena alkaa käyttäytyä leiman edellyttämällä tavalla rikollisesti. Virallinen sanktio ei ole siis ainoa sanktio, vaan epävirallinen sanktiona tulee muiden ihmisten aiheuttama leimaaminen ja paheksunta. Tämä taas saattaa johtaa moniin virallista sanktiota haitallisimpiin seurauksiin, kuten työpaikan tai asunnon menetykseen, ihmissuhteiden päättymiseen ja sosiaaliseen hyljeksimiseen. Syrjäytyminen voi johtaa näin uusintarikollisuuteen.

Kun henkilö on suorittanut virallisen rangaistuksen ja esimerkiksi vapautuu vankilasta, hänen tulisi yrittää sopeutua takaisin yhteiskuntaan. Tiedotusvälineet ja etenkin sosiaalinen media voivat tehdä normaalin elämän lainkuuliaisena kansalaisena haastavaksi, kun on leimattu rikolliseksi. Sosiaalinen sanktio saattaa siis muodostua jopa virallista sanktiota suuremmaksi. Kun rikollinen on suorittanut rangaistuksensa, hänellä tulisi olla tasapuolinen mahdollisuus elämään osana yhteiskuntaa. Mikäli häntä leimataan rikolliseksi, alkaa hän itse ajatella olevansa edelleen rikollinen. Rikoksiin on helppo palata, kun tuntuu ettei ole mitään menetettävää.

Rangaistuksen preventiivinen vaikutus perustuu myös juuri tähän leimaamisen pelkoon. Potentiaalisen rikoksentekijän pelätessä ympäristön reaktiota, rangaistusjärjestelmällä on vielä yleispreventiivinen vaikutus.³⁴ Tältä kannalta leimaamisella on positiivinen vaikutus, kun se voi

³² Anttila, Törnudd, 1983, s. 37.

³³ Laine, 2015, s. 127-128.

³⁴ Anttila, Törnudd, 1983, s. 37.

estää tekemästä rikosta. Sen jälkeen, kun rikos on tehty, preventiivinen vaikutus on heikentynyt ja leimaaminen muuttuu enemmän sosiaalisesti sanktioksi.

Osa rikollisiksi leimatuista pyrkivät pääsemään irti leimasta muuttamalla käytöstään vastaamaan sosiaalisia odotuksia. Ensikertalainen, joka pystyy karistamaan leiman eikä koe rikollista elämää houkuttelevaksi, välttää uusintarikollisen tien leimautumisen aiheuttamana.³⁵ Ensikertalaisia kohdellaan rangaistusta määrättäessä kevyemmin kuin rikoksen uusijaa, ja näin hänelle annetaan uusi mahdollisuus rikoksettomaan elämään.

2.3.3. Rikollisen käyttäytymisen oppiminen

Rikollisuudenkin on ajateltu olevan opittua käytöstä. Differentiaalisen assosiaation teoria perustuu oppimisprosessiin. Ihmiset suuntautuvat eri asioihin sen mukaan, mitä merkitystä asioilla heille on. Yksilö omaksuu rikoksiin liittyvät merkityksensä niistä merkityksistä, joita hänen lähiympäristönsä ihmiset ovat rikoksille antaneet.³⁶ Rikollinen käyttäytyminen siis opitaan vuorovaikutuksessa muihin. Henkilöstä tulee rikollinen, kun hän hyväksyy lainrikkomisen ja hänellä on jatkuvia yhteyksiä rikollisen käyttäytymisen malleihin.³⁷

Rikoksentekijät voivat oppia lainrikkomisen motiivit ja ajatusmallit useista lähteistä, esimerkiksi lähiyhteisöltä, vertaisiltaan, mediasta ja laitostympäristöstä. Jos nuoret ovat vanhempien rikoksentekijöiden seurassa tai jengeissä, näissä porukoissa on helppo oppia kokeneemmilta rikoksentekijöiltä. Vankilaa sanotaan rikollisuuden korkeakouluksi, jossa esimerkiksi ensikertalaiset oppivat vankilan konkareilta toimintatapoja.³⁸

Rikoksen tekijäksi voidaan myös ajautua. Teorian mukaan suurin osa rikoksen tekijöistä ajautuu rikoksen tekijäksi sen takia, että sosiaaliset siteet ovat löystyneet. Yksilö voi tämän seurauksena sattumanvaraisesti ajautua joko laillisen tai laittoman toiminnan piiriin. Teorian toinen avainsana on neutralointi. Rikoksiin syyllistyvät pitävät rikollista toimintaa moraalisesti moitittavana, eivätkä arvosta sitä sinänsä.³⁹ Rikolliseen elämäntapaan ajaututaan prosessin kautta, jossa teot opitaan oikeuttamaan neutralisointitekniikoiden avulla. Neutralisointitekniikoiden avulla syyllisyys neutraloidaan pois. Tekniikoita ovat vastuun kieltäminen, vahingon

³⁵ Conklin, 1989, s. 286.

³⁶ Tolvanen, 2005, s. 37-38.

³⁷ Laine, 2015, s. 133.

³⁸ Conklin, 1989, s. 266-274.

³⁹ Tolvanen, 2005, s. 45.

kieltäminen, uhrin kieltäminen, tuomitsijoiden tuomitseminen ja vetoaminen suurempiin velvollisuuksiin.⁴⁰

Neutralisointitekniikat toimivat varmasti monen rikoksentehtäjän kohdalla opittuna käytöksenä. Rikoksen uusija etenkin pystyy jatkamaan rikoksien tekemistä, koska hän on oppinut oikeuttamaan ne itselleen. Näpistäminen voidaan oikeuttaa sillä, että rikas kauppias ei kärsi vahingosta ja rikoksentehtäjä on oikeutettu tekemään niin surkean elämäntilanteensa vuoksi. Toisaalta moni rikoksentehtäjä ei varmasti ajattele rikoksen merkitystä sen kummemmin. Huumeriippuvainen henkilö varastaa kaupasta rahoittaakseen huumehankinnat, ja hän ei välttämättä käsittele tekoaan millään lailla, tai edes ajattele sitä huumeannoksen saatuaan.

Osa rikollisesta käyttäytymisestä on varmasti opittua, mutta sillä ei voida selittää rikollisuutta kokonaisuudessaan. Rikolliseen elämäntapaan ajautunut henkilö on oppinut rikollisen käyttäytymisen ja kenties leimautumisen vuoksi opetellut rikollista toimintaa. Opitut toimintatavat ja -mallit osittain selittävät uusintarikollisuutta. Rikollisesta elämäntavasta pois oppiminen muodostuu hankalaksi, varsinkin jos eletään rikollisen alakulttuurin mukana.

2.3.4. Rikolliset alakulttuurit ja ura rikollisena

Alakulttuurissa elävälle on alakulttuurin normien noudattaminen hyvin tärkeää. Normien kunnioittajaa ihaillaan ja normien rikkojaa pilkataan ja arvostellaan. Normia noudattava henkilö ei välttämättä itse hyväksy noudattamaansa normia, mutta katsoo olevansa pakotettu noudattamaan sitä pysyäkseen alakulttuurissa ilman, että joutuu väkivallan tai halveksunnan kohteeksi.⁴¹ Alakulttuurin keskeisin tehtävä yksilötasolla liittyy identiteetin luomiseen, sen vahvistamiseen ja koossapysymiseen. Alakulttuuri auttaa yksilöä uudelleen määrittelemään käsityksensä itsestään ja auttaa identiteetin koossapitämisen tilanteissa, jotka voisivat johtaa yksilön vielä suurempiin ongelmiin.⁴² Henkilö on voinut leimautumisen vuoksi ajatella itsensä jatkossakin rikolliseksi sekä ulkopuoliseksi, ja sosiaalisten siteiden puutteessa alakulttuuri voi muodostua turvapaikaksi. Alakulttuurista löytyy yhteisö, jossa voi tuntea yhteenkuuluvuutta eikä rikollisen leima ole merkityksellinen, se voi olla jopa toivottava.

⁴⁰ Laine, 2015, s. 134-135. McLaughlin, Muncie, Hughes, 2003, s. 234-236.

⁴¹ Tolvanen, 2005, s. 40.

⁴² Laine, 2015, s. 143.

Yleensä alakulttuurit ja jengit esitetään syynä rikollisuuteen. Asia voi kuitenkin olla aivan toisin, sillä alakulttuurit ovat sen jäsenille usein ainoa turvapaikka ja positiivinen asia. Näin ollen rikollisuus ja yhteiskunnan siihen kohdistama reaktio eli leimaaminen saavat aikaan alakulttuureita eikä niinkään, että alakulttuurit luovat rikollisuutta. Rikollisiksi leimautuneet henkilöt, rikoksen uusijat, hakeutuvat samanlaiseen seuraan esimerkiksi hakeakseen omalle identiteetilleen vahvistusta ja ”turvallista” yhteisöä. Myös opitut rikollisen toiminnan mallit ajavat jatkamaan rikoksia ja opitulle käytökselle saadaan vahvistusta alakulttuurista.

Nuorilla, työttömillä miehillä on suurin riski syyllistyä rikoksiin jossain elämänsä vaiheessa. Rikoksen uusiminen on myös yleisintä nuorilla rikoksentekijöillä ja miehet uusivat naisia useammin. Uusimisen tiheys vähenee iän myötä. Rikoksen uusiminen on yleisintä viiden vuoden sisällä edellisestä rekisteröidystä rikoksesta ja rikollisen uran lopettaminen on yleisempää kuin sen jatkaminen pidempään kuin viisi vuotta. Rikollisen ura on siis suhteellisen harvinainen ilmiö. Useimmat rikoksiin syyllistyneet eivät tee uutta rikosta ja ne, jotka uusivat rikoksia, uusivat vähemmän intensiivisesti.⁴³

Rikosuratumuksella tai elämäntaakriminologialla pyritään ymmärtämään yksilön rikoskäyttäytymistä ja sen muutoksia eri ikävaiheissa. Tiedolla henkilön rikostaustasta voidaan ennustaa todennäköisyyttä sille, että henkilö syyllistyy uusiin rikoksiin tulevaisuudessa. Yksilön rikosuralla on alku ja loppu, päättymisen prosessia kutsutaan desistanssiksi. Desistanssitutkimuksen haasteena on ollut, miten rikosurasta luovutaan ja tutkimuksissa desistanssin käsitteen empiirinen vastine on usein jonkinlainen uusintarikollisuuden mittari. Desistanssia edistäviä käännekohtia elämässä ovat muun muassa työpaikka, parisuhde tai lapsen syntymä, ja mitä tiiviimmät sosiaaliset siteet ovat, sitä vähemmän niitä halutaan rikollisella käyttäytymisellä vaarantaa.⁴⁴

Desistanssi edellyttää muutosta omassa käytöksessä ja valmiutta muutokseen, muutos lähtee siis itsestä, ja esimerkiksi uusi työpaikka vahvistaa tätä muutosta ja luo kiinnostuksen elämään. Myös oma arvio omasta rikoskäyttäytymisestä vaikuttaa. Jos vankilassa oleva vanki arvioi tekevänsä vapauduttuaan rikoksia, hän myös tekee niitä jatkossa.⁴⁵ Oma asenne ja motivoituminen muutokseen ovat keskeisessä merkityksessä, kun lähdetään muuttamaan elämää pois

⁴³ Tolvanen, 2005, s. 65-67.

⁴⁴ Aaltonen, Danielsson, Kivivuori, Näsi, Suonpää, 2018, jakso 6.1.

⁴⁵ Aaltonen, Danielsson, Kivivuori, Näsi, Suonpää, 2018, jakso 6.1.

rikoksien uusimisesta. Kaikki tukitoimet ja hoito-ohjelmat ovat hyödyllisiä, mutta ketään ei voi holhota tai pakottaa muuttumaan, kestävä muutos lähtee kuitenkin ihmisen omasta asenteesta.

2.4. Uusiminen tilastoissa

Poliisin tietoon vuonna 2018 tuli 459 528 rikosta sekä 413 887 liikenne rikkomusta, ja rikosten kokonaismäärä nousi yhdellä prosentilla verrattuna edelliseen vuoteen. Suurin osa rikoksista on poliisin tilastoimaa ja tilastoidun rikollisuuden ulkopuolelle jäävät rikokset, joita ei ole ilmoitettu poliisille. Suurin osa lainvastaisista teoista ei tule poliisin tietoon.⁴⁶ Piilorikollisuutta on siis enemmän kuin ilmi tullutta rikollisuutta. Rikostilastojen ongelmana on juuri piilorikollisuus. Kriminologiassa yksi keskeisimmistä tavoitteista olisi saada kuva kokonaisrikollisuudesta, mutta tähän on vaikea päästä, koska tietoja on vain ilmi tulleesta rikollisuudesta.⁴⁷ Sama ongelma koskee uusintarikollisuutta. Uusintarikollisuudesta tilastoidaan vain ilmi tullut rikollisuus.

Kriminologian, Oikeuspoliittisen instituutin ja Rikosseuraamuslaitoksen uusimista koskevien tutkimusten tulokset rikoksen uusimisesta vaihtelevat uusimisen kriteerien ja valitun tutkimusaineiston perusteella. Rikosten uusimista viiden vuoden ajanjaksolla tarkasteltavien tilastojen mukaan miehet uusivat naisia useammin, ja uusimisen todennäköisyys vähenee iäkkäämmällä henkilöllä. Todennäköisyys uusimiselle kasvaa vankikertojen myötä. Ensimmäistä kertaa vankilassa olevien uusiminen on epätodennäköisempää kuin useamman kerran vankilassa olleiden.⁴⁸

Käräjäoikeudessa tuomittiin 23 400 rikoksenuusijaa vuonna 2016 ja määrä on 46 prosenttia kaikista tuomituista. Seuraavaan kaavioon on kerätty rikoksenuusijat vuosien 1985-2016 välillä.⁴⁹

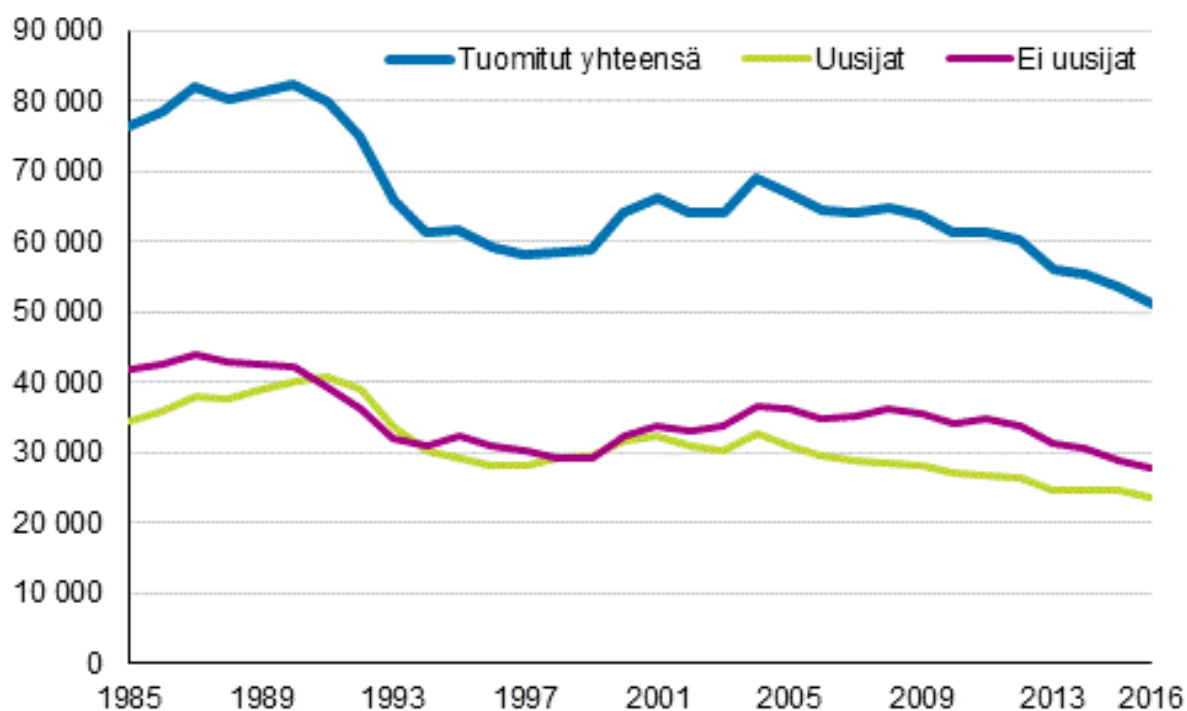
⁴⁶ Katsauksia 36/2019, Rikollisuustilanne 2018, s. 3-4.

⁴⁷ Laitinen, Aromaa, 2005, s. 201-204.

⁴⁸ HE 119/2018 vp, s. 6.

⁴⁹ Tilastokeskus, Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset 2016, 1. uusintarikollisuus.

Kuvio 1. Käräjäoikeudessa tuomitut ja rikoksenuusijat 1985–2016, lkm

Vuonna 2018 tuomituista 48 prosenttia oli rikoksen uusijoita, yhteensä yli 27 000 henkilöä. Uusijoiden lukumäärä on ollut laskusuunnassa 2000-luvulla, mutta vuonna 2018 lukumäärä kääntyi nousuun. Tilastokeskuksen uusintarikollisuusaineistossa uusijoiksi lasketaan ne tuomitut, jotka on tuomittu uudesta rikoksesta kolmen vuoden sisällä edellisestä tuomiosta.⁵⁰

Ehdottomaan vankeuteen tuomituilla oli eniten tuomiokertoja, yli 15. Rikoksen uusijoiden tuomiokertojen keskiarvo on vaihdellut 2000-luvulla 7,4 kerrasta 2017 vuoden 8,9 kertaan. Ehdolliseen vankeuteen tuomituilla oli noin neljä tuomiokertaa. Ehdottomaan vankeuteen tuomitut myös uusivat rikoksen nopeimmin, vain 6,8 kuukauden kuluttua edellisestä tuomiosta. Vuonna 2018 keskimäärin rikokset uusittiin 10 kuukauden kuluessa edellisestä tuomiosta. Ankarampiin rangaistuksiin tuomituista rikoksen uusijoiden osuus on suurin. Ehdottomaan vankeuteen tuomituista vuonna 2018 uusijoita oli lähes 90 prosenttia, yhteensä 4900 henkilöä.⁵¹ Tähän vaikuttaa myös rangaistuskäytäntö. Ehdottomaan vankeuteen tuomittavilla henkilöillä on usein taustalla uusintarikollisuutta ja vakavia rikoksia.

⁵⁰ Tilastokeskus, Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset 2018.

⁵¹ Tilastokeskus, 2019.

Uusijat ovat pääasiassa nuoria miehiä. Miehiä tuomitaan rikoksista enemmän kuin naisia, ja vuonna 2018 kaikista tuomituista 82 prosenttia oli miehiä. Näin ollen miehet myös uusivat rikoksia yleisemmin. Naisten osuus on kuitenkin noussut uusintarikollisina. Miehet ikäluokassa 25–29-vuotta ovat suurin uusijoiden ryhmä tuomituista.⁵² Suurin osa rikoksen uusimesta tehdään ikävuosien 20 ja 40 välillä.

TAULUKKO 1. TUOMITUT, UUSIJAT JA EI-UUSIJAT SEKÄ UUSIJOIDEN OSUUS TUOMITUISTA IÄN MUKAAN 2018, LKM JA %

2018	Tuomitut yhteensä	Uusija	Ei uusija	Uusimisprosentti
Yhteensä	53 345	25 674	27 671	48,1
15 vuotta	194	1	193	0,5
16 vuotta	546	44	502	8,1
17 vuotta	732	139	593	19
18–20 vuotta	4 839	1 969	2 870	40,7
21–24 vuotta	7 487	4 259	3 228	56,9
25–29 vuotta	8 133	4 664	3 469	57,3
30–39 vuotta	13 836	7 895	5 941	57,1
40–49 vuotta	8 635	4 069	4 566	47,1
50–64 vuotta	7 123	2 303	4 820	32,3
65– vuotta	1 820	331	1 489	18,2

Lähde: Tilastokeskus, syytetyt, tuomitut ja rangaistukset

Rikosten samankaltaisuus uusimisessa on noussut 1990-luvulta alkaen hitaasti ja vuonna 2018 noin kolmasosa rikoksen uusijoista syyllistyi samankaltaiseen rikokseen, kuin edellisessä tuomiossa. Varkausrikoksiin syyllistyneistä uusijoista lähes puolet syyllistyivät samankaltaiseen rikokseen kuin edellisessä tuomiossa.⁵³

Ensikertalaisten vankien osuus on noussut viimeisen kymmenen vuoden aikana 31 prosentista 39 prosenttiin. Rikoksen uusijoita, jotka olivat vankilassa kolmatta-seitsemättä kertaa, oli vuonna 2018 noin kolmannes vankeusvangeista. Vähintään kahdeksatta kertaa vankilassa oli

⁵² Tilastokeskus, 2019.

⁵³ Tilastokeskus, 2019.

17 prosenttia.⁵⁴ Rangaistuksen pituuden on todettu olevan selvässä yhteydessä rikoksen uusi-miseen. Vähintään kahdeksan vuoden vankeusrangaistusta suorittamassa olleista peräti 92 prosenttia on ollut vankilassa jo ennen pitkää tuomiota.⁵⁵

⁵⁴ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2018, s. 16.

⁵⁵ Oikeusministeriö, 37/2002, s. 30.

3. RIKOSOIKEUDELLISEN RANGAISTUSJÄRJESTELMÄN TAVOITTEET JA OIKEUTUS

3.1. Yleistä

Rangaistus puuttuu henkilön oikeudellisesti suojattuihin etuihin, ja rangaistus on virallinen oikeudellinen seuraamus. Lain rikkomisesta seuraa rangaistus, ja rangaistuksen perustana on jo tehty rikos.⁵⁶ Rangaistus merkitsee kielteisen kokemuksen aiheuttamista ja tarkoituksellinen kärsimyksen aiheuttaminen on vastoin eettisiä periaatteita. Rangaistuksen käyttö vaatii aina perustelut ja oikeutuksen, ja oikeutus esitetään rikosoikeudessa yleensä rangaistusteorioiden muodossa.⁵⁷

Rikosoikeus on oikeudenala, joka sallii valtiovallan puuttua konkreettisimmalla tavalla yksilön oikeuksiin ja vapauksiin. Rangaistavaksi säädetty teot voivat rajoittaa ihmisten toimintaa puuttumalla merkittävästi suojattuihin perus- ja ihmisoikeuksiin. Toiseksi rikosoikeudelliset seuraamukset ovat välittömästi merkityksellisiä perus- ja ihmisoikeuksien kannalta. Esimerkiksi vankeusrangaistus puuttuu henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, joista on säädetty perustuslain (1999/731) 7 §:ssä.⁵⁸

Rikosoikeutta ja rangaistusjärjestelmää tarvitaan ylläpitämään järjestäytyntä yhteiselämää ja elinoloja sekä turvallisuutta. Rikoslain tulee edistää hyvinvointia, turvallisuutta ja vapautta.⁵⁹ Abolitionistisen suuntauksen mukaan rikosoikeudesta olisi luovuttava, tai ainakin joistakin rangaistusmuodoista kuten vankeudesta, koska ne eivät ole tehokkaita.⁶⁰ Järjestäytyneen yhteiskunnan pysyvyys on kuitenkin sidoksissa rikosoikeuteen ja ellei rikosoikeutta olisi, voisi yhteiskunta murtua. Sosiaalisen kontrollin muodot eivät kykenisi varmistamaan kansalaisten turvallisuutta.⁶¹

Koko rikosoikeusjärjestelmän keskeisenä tavoitteena on yleisestävyys.⁶² Kriminalisointien tarkoitus on vaikuttaa inhimilliseen käyttäytymiseen. Rangaistusuhalla pyritään vaikuttamaan siihen, että ihmiset tekevät tai jättävät tekemättä tiettyjä tekoja.⁶³ Rankaisemista tarvitaan

⁵⁶ Lappi-Seppälä, 2000, s. 2.

⁵⁷ Lappi-Seppälä, 2000, s. 15.

⁵⁸ Melander, 2016, s. 19.

⁵⁹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 36.

⁶⁰ Tolvanen, 2005, s. 139.

⁶¹ Tolvanen, 2005, s. 142.

⁶² Koskinen, 2008, s. 9.

⁶³ Frände, 2012, s. 18.

yleisestävän vaikutuksen saavuttamiseksi, ilman rangaistusta ja rangaistuksesta seuraavaa täytäntöönpanoa ihmiset menettävät uskonsa kriminalisointeihin ja koko rikosoikeudelliseen järjestelmään.⁶⁴ Rangaistusjärjestelmän perustehtävä on kriminalisointien tukeminen ja rangaistusjärjestelmä täyttää preventiivisen perustehtävänsä yleisestävän vaikutuksen avulla.⁶⁵

Yleisestävä vaikutus vaatii, että ihmisillä on riittävä tieto rikosoikeudellisten normien sisällöstä sekä rangaistusjärjestelmästä. Rikoslainsäädännön tulee olla sisällöllisesti selkeä, laista tulee tiedottaa riittävästi ja kiinnijäämisriskin tulee olla riittävän korkea, jotta yleisestävä vaikutus toteutuu.⁶⁶ Sanktiovarmuudella on suurempi merkitys yleisestävyydessä kuin sanktioankaruu-
della.⁶⁷ Lakien noudattaminen ei saisi kuitenkaan perustua pelkästään rangaistuksen pelkoon. Ihmisten tulee kokea säännöt omakseen sekä kunnioittaa ja arvostaa säännöksiä, jotta ne ovat yleisesti hyväksyttäviä. Yleisestävyys on etusijalla, mutta rikoksiin syyllistyneiden kohdalla täytyy myös huomioida, mikä on heidän todennäköisyytensä syyllistyä uudelleen rikoksiin. Eri-
tyisestävät tavoitteet tulevat tätä kautta huomion kohteeksi.⁶⁸

Rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutusta on perinteisesti haettu rangaistusteorioista. Toinen perinteinen tapa on tarkastella rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutusta kriminalisointiperiaatteiden avulla.⁶⁹ Kriminalisointiperiaatteet ovat rikoslainsäätäjän oikeudellisia työvälineitä, ja periaatteiden asettamien vaatimusten on toteuduttava, jotta rikoslainsäädäntö olisi hyväksyttävää. Kriminalisointiperiaatteet liittyvät vahvasti perusoikeuksiin. Perinteisesti kriminalisointiperiaatteita on pidetty myös kriminaalipoliittisina mittapuuna, joiden avulla rangaistavaksi säädettävä käyttäytyminen määritellään. Kriminalisointiperiaatteet saavat sisältönsä etenkin perusoikeuksista, ja näin ollen kriminalisointiperiaatteiden tulkinnallisessa vaikutuksessa on kyse perus- ja ihmisoikeusmyönteisestä tulkinnasta.⁷⁰

Lainsäätäjän liikkumisvara kriminalisointeja säätäessä on melko väljä, mutta siihen kohdistuu rajoituksia sekä perustuslaista että kansainvälisistä velvoitteista. Rajoitusten lisäksi kriminalisointeihin liittyy positiivisia toimintavelvoitteita. Rikossäännökset ja seuraamusjärjestelmä ovat myös keinoja, joilla oikeusjärjestys turvaa perusoikeuksia. Näin ollen lainsäätäjällä on velvollisuus ylläpitää kriminalisointeja, jotka turvaavat henkilöiden perusoikeuksia muiden

⁶⁴ Frände, 2012, s. 23.

⁶⁵ Lappi-Seppälä, 2000, s.39.

⁶⁶ Lappi-Seppälä, 2000, s. 39.

⁶⁷ Koskinen, 2008, s. 8.

⁶⁸ Lappi-Seppälä, 2000, s. 39.

⁶⁹ Melander, 2016, s. 19.

⁷⁰ Melander, 2016, s. 20.

loukkauksilta.⁷¹ Esimerkiksi vakavien väkivaltarikoksien uusijoiden tuomitseminen yhdistelmärangaistukseen suojaa toisten ihmisten henkeä, terveyttä ja vapautta.

Suomen rikosoikeudellista rangaistusjärjestelmää on uusittu osissa ja rikoksen uusijat ovat olleet kriminaalipoliittisen suunnittelun kohteena. Uusintarikollisuuden ja siihen kytkeytyvän syrjäytymisen vähentäminen on päätavoitteena seuraamusjärjestelmän ja yhteiskunnan tukijärjestelmien yhteensovittamisessa. Rikoksen uusijoiden yhteiskuntaan sopeutumiseen vaikuttaa useita eri tekijöitä, ja sopeuttamisen edellytysten parantaminen on vaikea tehtävä.⁷² Miten vaikuttaa uusintarikollisuuteen sitä vähentävästi ja miten estää vaarallisia rikoksenuusijoita uudesta henkeen, terveyteen ja vapauteen kohdistuvia vakavia rikoksia. Kriminalisointeja muutettaessa ja rangaistusjärjestelmää uusittaessa olisi tärkeää ajatella kokonaisuutta. Yksi muutos siellä ja toinen muutos täällä tekee uusintarikollisuuden hallitsemisen monimutkaiseksi

3.2. Rangaistusteoriat

Rangaistusteoriat on perinteisesti jaettu absoluuttisiin ja relatiivisiin rangaistusteorioihin. Absoluuttisten teorioiden mukaan rangaistus on rikoksen oikeudenmukainen sovitus ja siihen ei liity tulevaisuuteen suuntautuvia tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia. Absoluuttisesta rangaistusteoriasta ovat esimerkkinä sovitusteoriat. Relatiivisten rangaistusteorioiden mukaan rangaistuksella tähdätään taas tulevaisuuteen, ja pyritään estämään tulevia rikoksia. Voidaan tavoitella joko yleisestävää tai eritysestävää vaikutusta. Relatiivisista rangaistusteorioista ovat esimerkkinä preventioteoriat.⁷³

Rankaiseminen on lähtenyt koston ajatuksesta ja vaikka koston ajatus ei ole enää kriminaalipoliittisesti hyväksytty tavoite, on koston ajatus edelleen olemassa yleisen keskustelun tasolla.⁷⁴ Sovitusteoriat eli absoluuttiset teoriat suuntaavat menneisyyteen ja perustelevat rangaistuksen käytön menneisiin tapahtumiin ja oikeudenmukaisuuden vaatimukseen. Rangaistuksen oikeutus on tehdyssä rikoksessa ja rangaistuksen langettaminen on oikeudenmukaista, koska rikoksen tekijä on ansainnut rangaistuksen. Sovitusajatus kertoo, milloin pitää rangaista tai asettaa rajat rangaistuksen käytölle.⁷⁵

⁷¹ PeVL 23/1997 vp, s. 2/I.

⁷² Oikeusministeriö 2001:2, s. 6.

⁷³ Koskinen, 2008, s. 7.

⁷⁴ Tolvanen, 2005, s. 77.

⁷⁵ Lappi-Seppälä, 2000, s. 16.

Katumus on yhteydessä moitteeseen ja rangaistuksella ilmaistaan yhteiskunnan paheksunta, koska syytetty on tehnyt lain vastaisen teon. Paheksunta ei johda tulokseen, ellei tekijää saada ymmärtämään tekonsa moitittavuutta ja yhteiskunnan ilmaisemaa paheksuntaa. Paheksunnan tulisi johtaa katumukseen ja sitä kautta uudistumiseen. Kun tekijä ymmärtää tehneensä väärin ja katuu, hänen tulisi jatkossa omaksua pyrkimys olla tekemättä väärin.⁷⁶ Mikäli sovitussajattelun tavoite toteutuisi, rikoksen uusiminen ehkäistäisiin. Näin ei kuitenkaan ole kaikkien kohdalla ja rikoksesta tuomittu uusii rikoksia.

Preventioteorioissa suunnataan tulevaisuuteen ja rankaisemisen tavoitteena on vaikuttaa rikoksentekijän ja muiden tulevaan käyttäytymiseen. Preventioteoriat jakaantuvat kahteen ryhmään. Yleispreventiolla tarkoitetaan ennalta ehkäisevää vaikutusta, joka rikoslaissa määritellyllä kielletyllä toiminnalla ja siihen liitettyllä rangaistusuhalla on ihmisiin. Erityispreventiolla tarkoitetaan vaikutusta, joka rangaistuksella on tuomittavaan itseensä. Kummassakin ryhmässä tulee muistaa hyväksyttävän rikosoikeuden reunaehdot: tehotonta rikosoikeutta ei tule käyttää ja tehokastakaan rikosoikeutta ei tule käyttää, jos muut syyt puhuvat sitä vastaan.⁷⁷ Käsittelen yleis- ja erityispreventiota seuraavaksi tarkemmin.

3.3. Yleispreventio

Yleisestävä vaikutus syntyy: 1) rikosoikeudellisen järjestelmän ja sen toiminnan aiheuttamana pelotuksena; 2) normien sisäistämisen kautta; ja 3) ryhmänormeja vahvistavana tai tapaa synnyttävänä vaikutuksena.⁷⁸ Pelotusvaikutuksen periaatteellisena ideana on taivuttaa potentiaallinen rikoksentekijä toimimaan lain edellyttämällä tavalla vastoin tahtoaan. Rangaistuksen pelotevaikutus ohjaa hänet toimimaan toisin kuin hän muutoin toimisi. Pelotevaikutus liittyy rangaistusuhkiin ja rangaistuksen tuomitsemiseen, mutta ei täytäntöönpanoon. Täytäntöönpanon tavoitteena on välttää kärsimystä ja pelotusta, ja lisätä tuomitun mahdollisuuksia sopeutua yhteiskuntaan rangaistuksen jälkeen.⁷⁹

⁷⁶ Tolvanen, 2005, s. 78-79.

⁷⁷ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 13.

⁷⁸ Anttila, Törnudd, 1983, s. 146 ja Tolvanen, 2005, s. 84.

⁷⁹ Tolvanen, 2005, s. 86.

Yleispreventio jakaantuu välittömään ja välilliseen. Välitön yleispreventio tarkoittaa suoraa pelotepreventiota, jossa rangaistuksen uhka pelottaa syyllistymästä rikoksiin. Välillisessä preventiossa on kyse rangaistuksen yleistä moraalia luovasta vaikutuksesta.⁸⁰

Pelotuksella pyritään ehkäisemään potentiaalista rikoksentekijää tekemästä rikosta. Rangaistusuhalla näytetään ihmisille, että ei kannata ryhtyä rikolliseksi, koska rikoksesta seuraa rangaistus. Pelotusvaikutusta vastaan esitetyssä kritiikissä mainitaan, että rikolliset eivät yleensä harkitse rationaalisesti hyötyjä ja haittoja laillisen ja laittoman toiminnan välillä.⁸¹ Pelotevaikutuksen syntyminen ajatellaan usein edellyttävän, että rikoksentekijä harkitsee tilannetta ennakolta, punnitsee rikoksen tuottamia etuja ja teosta mahdollisesti aiheutuvia seuraamuksia. Tämä rationaliteettioletus on haastava, koska tosielämässä rikokset tapahtuvat usein olosuhteissa, joissa järkipäisellä harkinnalla ei ole sijaa.⁸² Rikoksentekijät toimivat usein olosuhteissa, joissa seuraamuksia ei niinkään harkita. Varsinkin rikoksen uusijat toimivat usein rikoskierteessä ja rikollisen elämäntavan viemänä, jolloin hyötyjen ja haittojen punnitseminen jäävät taka-alalle. Rikokset tehdään usein humalassa ja joukon mukana.

Pelotevention teho riippuu seuraamusten ankaruudesta ja niiden varmuudesta. Rikoksentekijän omat käsitykset vaikuttavat ratkaisevasti. Preventiovaikutuksen voi olettaa olevan sitä suurempi, mitä ankarampaa ja varmempaa potentiaaliset rikoksentekijät teosta seuraavia sanktioita pitävät.⁸³ Mutta kumpi näistä vaikuttaa vahvemmin, tämä olisi tärkeää tietää kriminaalipoliittisten toimien kannalta. Sanktiovarmuutta on pidetty merkitykseltään suurempana. Jos rikoksentekijällä olisi varmuus, ettei rikoksesta jää kiinni ja seuraa rangaistusta, luultavasti se varmuus kumoaisi ankarimmankin rangaistuksen tehon. Uusimisankaroituminen on haasteellinen sanktiovarmuuden ja sanktioankaruuden kannalta. Rangaistus ei ole toiminut pelotteena rikoksentekijälle, eikä rangaistuksesta saatu varoitus. Rangaistuksen ankaroituminen ei myöskään ole estänyt tekijää uusimasta rikosta.

Rangaistusten yleisestävää vaikutusta pyritään usein lisäämään korottamalla rangaistuksia. Korottaminen voidaan tehdä lainsäädännössä tai tuomioistuinkäytännössä. On kuitenkin osoitettu, että ankaroitumisen vaikutukset jäävät lyhytaikaisiksi. Kun ankarampaan rangaistustasoon on totuttu, väliaikaisesti ehkä vähentynyt rikollisuus kohoaa ennalleen.⁸⁴ Usein vaaditaan

⁸⁰ Laine, 2015, s. 282.

⁸¹ Tolvanen, 2005, s. 87.

⁸² Lappi-Seppälä, 2000, s. 51.

⁸³ Lappi-Seppälä, 2000, s. 50.

⁸⁴ Anttila, Törnudd, 1983, s. 154.

ankarampia rangaistuksia rikoksenteijöille ja varsinkin uusintarikollisille. Uusimisankaroitus on yleisesti hyväksytty rikosoikeudellisessa rangaistusjärjestelmässä. Vaatimukset kovemmista rangaistuksista kuitenkin usein perustuvat rikoksen herättämään välittömään vasta-vaikutukseen. Ankaramman rangaistuksen luullaan vähentävän rikollisuutta.⁸⁵ Näin ei kuitenkaan välttämättä ole, vaan sanktiovarmuudella on nähty olevan enemmän vaikutusta. Kovemmat rangaistukset eivät vähennä uusintarikollisuutta, tai toki vähentävät sitä erityisprevention kautta, kun rikoksenteijä on eristettynä vankilaan.

Pelotevention toimimattomuutta perustellaan sillä, että rangaistuksista huolimatta rikoksia tehdään. Emme kuitenkaan tiedä, että paljonko rikoksia tehtäisiin ilman rangaistusjärjestelmää ja sen pelotevaikutusta. Näin ollen välittömän yleisprevention tehoa ei voida kiistää kokonaan. Asia voidaan kääntää myös toisinpäin, ja pohtia, että miksi rikoksia tehdään niin vähän, vaikka tilanteita on paljon. Suurimmalle osalle ihmisistä rikoksien tekeminen ei ole edes harkinnan kohteena.⁸⁶

Yhteiskunnan tärkeinä pitämiä moraali- ja tapanormeja pyritään vahvistamaan ja ylläpitämään vaikuttamalla ihmisten motivaatioon.⁸⁷ Normeja sisäistävällä vaikutuksella pyritään vahvistamaan käsitystä teon vääryydestä ja moraalittomuudesta.⁸⁸ Selitystä yleiselle lainnoudattamiselle haetaan siis pelotepreventiota monimutkaisemmasta motivointiprosesseista eli välillisestä preventiosta.⁸⁹

Rangaistuksen välillinen yleispreventiivinen vaikutus voi syntyä useammalla tavalla: 1) normien sisäistäminen; 2) legitimizeetti; 3) auktoriteetti; ja 4) tapa. Rikoslain kiellot sekä rangaistusjärjestelmä ja sen soveltaminen vaikuttavat kansalaisten asenteisiin ja arvoihin, normit sisäistetään. Lakeja noudatetaan myös, koska ne nähdään yhteisesti sitovina pelisääntöinä, ja tämä on legitimizeettiin perustuvaa lainnoudattamista. Lakeja totellaan myös pelkän lain muodollisen auktoriteetin voimasta. Lakia totellaan tottumuksen voimasta eikä niinkään laskelmoinnin tai tietoisten valintojen seurauksena.⁹⁰

Halu välttää rikoksesta seuraavia moraalisia sanktioita, paheksuntaa ja häpeää vaikuttavat merkittävästi käyttäytymiseen. On todettu myös, että koettu epäoikeudenmukaisuus lisää

⁸⁵ Anttila, Törnudd, 1983, s. 155.

⁸⁶ Lappi-Seppälä, 2000, s. 56.

⁸⁷ Tolvanen, 2005, s. 91.

⁸⁸ Anttila, Törnudd, 1983, s. 146.

⁸⁹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 56

⁹⁰ Lappi-Seppälä, 2013, s. 74-75.

lainrikkomisen riskejä, kun taas koettu oikeudenmukaisuus on yhteydessä lainnoudattamiseen.⁹¹ Se, että rikoslaki ja rikosoikeudelliset rangaistukset koetaan oikeudenmukaisiksi ja yleisesti hyväksytyiksi, lisää lain moraalialue luovaa vaikutusta.

Yleisestävyyttä vastaan on esitetty kritiikkiä, että rikoksentekijää kohdeltaisiin vain välikappaleina. Esimerkiksi ehdottoman vankeusrangaistuksen kärsiminen ennemminkin lisää kuin vähentää uusimisriskiä.⁹² Vankeusrangaistukseen tuomittu rikoksentekijä toimii varoittavana esimerkkinä muille kansalaisille, että rikoksia ei kannata tehdä ja rikoksista rangaistaan. Tuomittu kärsii siis rangaistusta ollen näin välikappale yhteiskunnan pelotevaikutukselle.

3.4. Erityispreventio

Erityispreventiolla tarkoitetaan vaikutusta rangaistuun itseensä. Rikoksentekijään kohdistuvan erityisestävän vaikutuksen tapoja ovat varoitus, kuntoutus ja sosiaalistaminen sekä eristäminen eli tekijän vaarattomaksi tekeminen.⁹³ Erityisprevention onnistumista mitataan yleensä uusimisriskin avulla. Prevention onnistuminen pohjaa oletukseen, että uusimisriski on rangaistuksen ansiosta vähentynyt.⁹⁴

3.4.1. Varoitus

Varoitusvaikutus toteutuu, kun rangaistus konkretisoi lain rangaistusuhan. Rangaistus osoittaa, että laki ei ole vain uhka, vaan sitä rikkomalla sanktiovarmuus toteutuu. Varoittavassa vaikutuksessa on kyse välittömästä vaikutuksesta kyseisen henkilön tahdonmuodostukseen. Rikoksentekijää esimerkiksi uhataan uudella seuraamuksella, jos rikos toistuu.⁹⁵ Varoitusvaikutus ja pelotteen konkretisointi liittyvät ensimmäiseen rangaistuskokemukseen. Se osa preventiivisestä tehosta, joka liittyy haluun välttää rangaistukseen liittyvä paheksunta, on käytetty ensimmäisellä kerralla. Tulevaisuudessa ei ole paljon menetettävää, kun maine on mennyt yhteisön silmissä. Sanktioiden toistuminen johtaa nopeasti preventiotehon heikkenemiseen.⁹⁶ Uusintarikollisuuden ja leimautumisen yhteyttä käsiteltiin jo aiemmin, ja voidaan todeta, että varoitusvaikutuksen merkitys pienenee uusimiskertojen myötä ja rikollisen leiman myötä.

⁹¹ Lappi-Seppälä, 2013, s. 76.

⁹² Anttila, Törnudd, 1983, s. 159.

⁹³ Lappi-Seppälä, 2000, s. 70. Anttila, Törnudd, 1983, s. 160.

⁹⁴ Lappi-Seppälä, 1987, s. 236.

⁹⁵ Anttila, Törnudd, 1983, s. 160.

⁹⁶ Lappi-Seppälä, 1987, s. 236-237.

Varoitusvaikutuksen pysyttäminen samana rikosten toistuessa, edellyttää rangaistusten asteittaista koventamista. Varoitusvaikutus puoltaa uusimisankaroitumisen säilyttämistä, mutta on myös pohdittava, milloin pienentyvä rangaistuksen koventamisesta saatu hyöty ylittää kriittisen rajan.⁹⁷ Uusimisankaroituminen oikeutetaan sillä, että henkilö on saanut aikaisemmassa rangaistuksessa varoituksen, jonka hän on jättänyt huomioimatta. Henkilö ei kunnioita lain kieltoja ja käskyjä sekä jättää itseensä kohdistuvan varoituksen merkityksettömäksi uusiessaan rikoksen. Ankarampi rangaistus on siis tässä tapauksessa oikeutettu.

3.4.2. Kuntoutus

Sopeuttamiseen pyritään yhdistämällä rangaistukseen opetusta, ammattiin koulutusta ja erilaisia hoitotoimenpiteitä.⁹⁸ Kuntoutuksella pyritään muuttamaan rangaistuksen kärsijän asenteita ja käyttäytymistä eli kuntoutukseen sisältyy tavoite parannuksesta.⁹⁹ Kuntoutuksella tarkoitetaan kaikkia toimia, joilla rangaistuksen aikana rikosentekijään pyritään vaikuttamaan niin, että ne vähentäisivät hänen taipumustaan syyllistyä uusiin rikoksiin ja lisääisivät hänen mahdollisuuksiaan elää yhteiskunnan hyödyllisenä kansalaisena.¹⁰⁰

Kuntouttamisessa on käytetty erilaisia ohjelmia vuosien saatossa ja on jopa todettu, että rikolisiin kohdistetuilla kuntoutustoimilla ei ole saatu mitään aikaan. Osassa tutkimuksista on kuitenkin havaittu pientä positiivista vaikutusta uusintarikollisuuteen, mutta yksilöllisillä kuntoutusmenetelmillä ei ole ollut merkittävää vaikutusta uusintarikollisuuden vähentämiseen.¹⁰¹ On myös aiheellista pohtia, että onko uusiminen liian karkea mittari kuntoutuksen tuloksia arvioitaessa. Kuntoutus on voinut saada paljon hyvää aikaan, mutta henkilön vapautuessa huonoihin olosuhteisiin, positiivinen vaikutus häviää. Jos vankilasta vapautuva palaa asunnottomuuteen, työttömyyteen ja päihteidenkäyttöön, kuntoutuksen vaikutukset häviävät hyvin nopeasti. Kuntoutuksen tulokset saattavat myös näkyä vasta vuosien päästä, ei heti vapautumisen jälkeen.¹⁰² Rangaistuksen jälkeisillä olosuhteilla on kuitenkin merkittävä rooli siihen, miten henkilö sopeutuu yhteiskuntaan ja palaako hän uusintarikollisuuden tielle.

Monet kriminologiset teoriat ovat perinteisesti keskittyneet negatiivisiin tekijöihin, jotka saattaisivat selittää rikollista käyttäytymistä. Viime vuosina on kuitenkin alettu pohtia enemmän

⁹⁷ Lappi-Seppälä, 1987, s. 237.

⁹⁸ Anttila, Törnudd, 1983, s. 160.

⁹⁹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 71.

¹⁰⁰ Laine, 2015, s. 286.

¹⁰¹ Laine, 2015, s. 288.

¹⁰² Laine, 2015, s. 290.

myös positiivisia tekijöitä, jotka saavat lopettamaan rikollisen käyttäytymisen. Positiivisessa kriminologiassa pyritään etsimään tekijöitä ja mekanismeja, joiden avulla yksilöt pystyvät toimimaan riskitilanteissa ja kestävät ahdistusta. Positiivisen kriminologian mukaan tarvitsemme enemmän hyväksymisen sosiologiaa, koska ihmisluontoon kuuluu tarve sosiaalisesta hyväksymisestä. Kriminologiassa on puhuttu paljon leimautumisesta, syrjäytymisestä ja negatiivisista tekijöistä, ja positiivinen kriminologia on muutosta tähän.¹⁰³

Päihdeiden käyttö liittyy kiinteästi rikosten tekemiseen ja etenkin uusintarikollisuuteen. Päihdeongelmien hoidolla on kriminaalipoliittisia tavoitteita.¹⁰⁴ Hoitoideologia ei saanut aiemmin jalansijaa Suomessa kuten muissa Pohjoismaissa. Hoidon liittäminen rikosoikeuden seuraamusjärjestelmään on tullut keskusteluun uudelleen 2000-luvun vaihteessa ja erityisesti kysymys on päihderiippuvaisten kuntoutuksesta. Enemmistö vakivaltarikoksista tehdään päihtyneenä. Huumausaineiden ostoa rahoitetaan varkauksilla ja ryöstöillä. Rattijuopumukseen syylistyvistä noin kolmasosalla on alkoholiriippuvuus.¹⁰⁵

Päihdeongelmien hoitaminen on keskeisessä roolissa, kun pyritään ehkäisemään uusintarikollisuutta. Hoidon ja kuntoutuksen yhteensovittaminen rikosoikeudellisen järjestelmän kanssa ei ole kuitenkaan yksinkertaista. Vaikein kysymys on, miten hoitoa voitaisiin käyttää rangaistuksen sijasta, koska rangaistukseen sisältyy moite. Rangaistuksen osaksi liitettynä hoito toimii esimerkiksi nuorisorangaistuksessa, yhdyskuntapalvelussa ja myös ehdottomassa vankeusrangaistuksessa. Syyntakeettoman rankaisematta jättäminen on asia erikseen, mutta miten voidaan moittia rikokseen syylistynyttä määräämällä hänet hoitoon päihdeongelman vuoksi. Yhdenvertaisuuden kannalta on ongelmallista, kuinka raitis pahoinpitelijä voi joutua vankilaan ja päihdeongelmasta kärsivä pahoinpitelijä määrätään hoitoon.¹⁰⁶ Tätä ongelmaa ei ole ratkaistu ja hoitoa käytetäänkin rangaistuksen rinnalla. Tärkeintä on kuitenkin, että hoito-ohjelmia järjestetään ja kehitetään, koska ne ovat edes jonkinlainen keino vaikuttaa henkilön sopeutumiseen yhteiskuntaan.

¹⁰³ Laine, 2015, s. 294-295.

¹⁰⁴ Lappi-Seppälä, 2000, s. 72.

¹⁰⁵ Tolvanen, 2005, s. 117-118.

¹⁰⁶ Tolvanen, 2005, s. 118.

3.4.3. Eristäminen

Eristäminen eli vaarattomaksi tekeminen eroaa muista erityispreventiivisistä tavoitteista siinä, ettei se vaadi yhteistoimintaa tuomitun omalta puolelta.¹⁰⁷ Eristämisessä rikosentekijää estetään uusimasta rikosta vaikuttamalla suoraan tekijän mahdollisuuksiin tehdä rikoksia. Vankilassa olevan henkilön mahdollisuudet tehdä rikoksia pienevät huomattavasti.¹⁰⁸

Eristäminen voidaan jakaa kahteen tasoon. Kollektiivisella eristämisellä tarkoitetaan, kuinka suuren osan rikoksista laitusrangaistuksen käyttö kokonaisuudessaan estää eristämisaikutuksen kautta. Valikoivalla eristämisellä tarkoitetaan tilannetta tuomittavan henkilön uusimisriskin kannalta, ja millä todennäköisyydellä hän tulisi tekemään uuden rikoksen, ja millä varmuudella hänen eristämisenä vähentäisi yksittäisiä rikostapahtumia.¹⁰⁹

Valikoivan eristämisen ongelmana on, että on vaikea tehdä vapaudenriiston pohjaksi kelpaavia luotettavia ennusteita, koska uusimistodennäköisyys on 50 prosenttia. Hyvin pieni ryhmä uusii vakavia rikoksia suurella varmuudella, mutta siitä huolimatta luotettavan ennusteen tekeminen on vaikeaa ja ihmisiä ei voi sulkea vankilaan arvailuiden pohjalta.¹¹⁰ Olisi siis osattava valita krooniset rikosenuusijat ja eristettävä heidät suhteellisen pitkäksi aikaa laitokseen ja niille, joiden uusimisriski on pieni, voidaan tuomita muita kuin laitusrangaistuksia.¹¹¹ Monia rikoksia saataisiin vähennettyä eristämällä rikoksen uusijoita vankilaan, mutta se ei olisi oikeudenmukaista eikä kriminaalipoliittisten periaatteiden mukaista. Lisäksi luotettavan ennusteen tekeminen tuntuu melko vaikealta.

Vankeuden muodossa tapahtuvaan eristämiseen liittyy eettisiä pulmia, vaikka se onkin tehokas keino. Vaarattomaksi tekeminen ei vetoa tekijän motivaatioon eikä kykyyn tehdä valintoja yksilönä. Varsinkin pitkää vankeusrangaistusta suorittavaa ei kohdella valintoihin kykenevänä autonomisena yksilönä.¹¹² Käsittelen vankeusrangaistusta vielä tarkemmin seuraavassa luvussa.

Jos tahtoo parantaa uusimisennustetta, on käytettävä mahdollisimman lievää seuraamusta. Uusimisriskin on havaittu olevan sitä pienempi, mitä vähemmän sanktio puuttuu yksilön

¹⁰⁷ Lappi-Seppälä, 2000, s. 72.

¹⁰⁸ Tolvanen, 2005, s. 110.

¹⁰⁹ Lappi-Seppälä, 1987, s. 241-242.

¹¹⁰ Lappi-Seppälä, 1987, s. 245-256.

¹¹¹ Laine, 2015, s. 306.

¹¹² Tolvanen, 2005, s. 111 ja Lappi-Seppälä, 2000, s. 81.

oikeuksiin. Ankarimmat seuraamukset tulisi siten varata tapauksiin, joissa ei lievempiä seuraamuksia voi käyttää muista syistä. Seuraamusta määrättäessä tulisi siis huomioida mahdollisuudet määrätä mahdollisimman pitkään lievempi rangaistus kuin ehdoton vankeusrangaistus.

3.5. Vankeusrangaistus

Vuonna 2018 vankeja oli päivittäin keskimäärin 2910. Vankien päivittäinen keskimääräinen lukumäärä on pudonnut 2000-luvun puolesta välistä asti, lukuun ottamatta vuotta 2016, jolloin lukumäärä hieman nousi. Väkivaltarikoksista tuomitut ovat suurin vankiryhmä, ja vuonna 2018 väkivaltarikoksista oli tuomittu runsas kolmannes.¹¹³ Yhden vankivuoden kustannus on keskimäärin 68 500€.¹¹⁴

Päivittäisessä vankiluvussa korostuvat pitkäaikaishankien lukumäärä ja selkeästi useamman kerran vankilassa olleiden ns. urarikollisten osuudet. Ensikertalaisilla uusimisriskin on havaittu olevan selkeästi matalampi. 2000-luvulla vapautuneita ensikertalaisia vankeja koskevassa seurannassa on havaittu, että suurin osa pystyy irrottautumaan rikollisesta elämäntavasta ja näiden osuus on ollut kasvussa.¹¹⁵

3.5.1. Tavoitteet ja haitat

Vankeusrangaistuksella on useita haittavaikutuksia. Erityisestävistä näkökulmasta se on kuitenkin välttämätön instituutio. Ehdoton vankeus on ankarin ja viimesijaisin rangaistus juurikin sen haittavaikutuksien vuoksi. Vankeuden pelotevaikutus vähenee ensimmäisen ehdottoman vankeusrangaistuksen jälkeen.

Aikaisemmin vankeuteen liitettiin vahvasti hoidollinen tavoite, jotta vanki voidaan parantaa ja kuntouttaa lakia noudattavaksi kansalaiseksi. Vankilan tuli tehdä se, missä perhe, kirkko, koulu ja asuinyhteisö olivat epäonnistuneet.¹¹⁶ Suhtautuminen laitoserangaistuksiin muuttui 1960- ja 1970-luvuilla aikeisempaa kriittisemmäksi. Usko parantavaan vaikutuksen väheni, kun alettiin tarkastella vankilan erityisestäviä vaikutuksia.¹¹⁷ Nykyään vankeudella ei ole hoidollista

¹¹³ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2018, s. 13-14.

¹¹⁴ HE 175/2018 vp, s. 16.

¹¹⁵ HE 118/2018 vp, s. 6.

¹¹⁶ Laine, 2015, s. 341.

¹¹⁷ Lappi-Seppälä, 2013, s. 100.

vaikutusta, mutta vankilan tehtäväksi on asetettu vangin kuntouttaminen ja uusintarikollisuuteen vaikuttaminen.¹¹⁸ Uusimisriski on korkeampi vankeusrangaistuksen suorittaneilla.

Vankeuslain (2005/767) 1 luvun 2 §:n mukaan vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoitumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen vankeusaikana. Vankeusrangaistuksen varsinainen funktio saattaa kuitenkin olla eri kuin sen täytäntöönpanon funktio. Ihmisiä ei laiteta vankilaan, jotta heitä voidaan kuntouttaa, vaan heitä kuntoutetaan, koska he ovat jo siellä joka tapauksessa.¹¹⁹

Toteuttaako vankeuden täytäntöönpano tavoitteensa eli uusintarikollisuuteen vaikuttamisen, on vaikeaa mitata. Yhdyskuntaseuraamukseen tuomitut uusivat ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomittuja vähemmän, mutta kertoo se näiden seuraamusten erosta vai ryhmien erilaisesta profiilista.¹²⁰ Vankien uusintarikollisuuden määrää saataisiin vähennettyä lisäämällä vankien määrää ja mitä enemmän on vankeja, sitä enemmän siellä on pienemmän uusimisriskin omaavia vankeja. Vankien uusintarikollisuuden vähentäminen ja vankimäärän vähentäminen voivat olla vaikeita tavoitteita yhdistää.¹²¹

Ehdoton vankeus lisää tutkimusten mukaan systemaattisesti todennäköisyyttä tulla uudelleen tuomituksi.¹²² Vankien yhteenliittyminen ja vankiyhteisön muodostuminen on havaittu jo varhain. Vankiloista on muodostunut rikollisuuden korkeakouluja. Vankiyhteisö omine sääntöinen muodostuu aina, kun ihmisiä vangitaan.¹²³ Vangit kiinnittyvät vankiyhteisöön, koska muuta sidosryhmää vankilassa ei ole. Sosiaalinen oppiminen vankilassa toisilta rikoksentehtäjöiltä vahvistaa kuuluvuutta rikolliseen elämään ja varsinkin nuoremmat henkilöt ovat alttiimpia. Pitkiä vankeusrangaistuksia suorittavat henkilöt kiinnittyvät vankiyhteisöön tiiviimmin. Rikoksen uusiminen koventamisperusteena pidentää rangaistusta ja vankilassaoloaika pitenee ja näin muuhun ryhmään tai yhteisöön kuuluminen on yhä vaikeampaa.

Vanki prisonisoituu ainakin jossakin määrin. Prisonisaatiota vähentävät lyhyt tuomio, suhteellisen tasapainoinen persoonallisuus, vankilan ulkopuoliset kontaktit ja joutuminen sellaisten

¹¹⁸ Laine, 2016, s. 2.

¹¹⁹ Laine, 2016, s. 15.

¹²⁰ Laine, 2016, s. 16.

¹²¹ Laine, 2016, s. 23.

¹²² Lappi-Seppälä, 1987, s. 240-241.

¹²³ Laine, 2015, s. 365.

selli- ja työkavereiden seuraan, joilla ei ole liittymää alakulttuureihin.¹²⁴ Suhteellisen tasapainoisen persoonan omaava henkilö, joka kärsii lyhyttä tuomiota, on parhaassa asemassa välttääkseen prisonisaation. Tällaisen henkilön on todennäköisesti helpompi sopeutua yhteiskuntaan ja välttää uusintarikollisuutta.

3.5.2. Rangaistusajan suunnitelma ja riskiarviointi

Vankilassa pyritään edistämään rikoksetonta elämäntapaa ja näin helpottaa vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Jokaiselle vangille tehdään oma rangaistusajan suunnitelma, joka sisältää suunnitelman vangin sijoittamisesta, rangaistusajan toiminnasta ja ehdonalaisesta vapauttamisesta, sekä vapauttamis- ja valvontasuunnitelmat. Yli kahden vuoden tuomion saaneille tehdään riski- ja tarvearvio rikollista käyttäytymistä ylläpitävien tekijöiden arvioimiseksi, jotta tuomittu henkilö ei vankilasta vapauduttuaan tekisi uusia rikoksia.¹²⁵

Rangaistusajan suunnittelun pohjana toimii perusarviointi, jonka perusteella päätetään uusimisriskiä koskevan lisäarvion tarpeesta. Perusarviota täydentäviä arvioita tehdään esimerkiksi päihdeongelmista, ajattelusta ja asenteista, väkivaltariskistä, oppimisvaikeuksista, arjen valinnoista tai parisuhteesta ja vanhemmuudesta.¹²⁶

Uusimisriskin arvioimisen tarkoituksena on ennustaa, millä todennäköisyydellä vanki syyllistyy uusiin rikoksiin vankilasta vapauduttuaan. Tärkeää on löytää vangin uusimisriskiin liittyvät yksilölliset kriminogeeniset riskitekijät ja suojaavat tekijät, joihin vaikuttamalla voidaan vähentää rangaistusaikana vangin uusimisriskiä.¹²⁷ Tavoitteena on ollut tehdä riskiarvio etenkin pitkäaikaisvangeille, seksuaalirikoksista tuomituille, nuorille ja toistuvasti väkivaltarikoksista tuomituille.¹²⁸

Vankeusrangaistuksia suorittavat ovat muuttuneet entistä moniongelmaisimmiksi ja tuen tarve on vaan kasvanut. Tuen tarpeeseen vastaaminen on työtä rikosten uusimisen ehkäisemiseksi.¹²⁹ Vankeuteen tuomittujen yhteiskuntaan sopeutumisen edellytykset ovat yleisesti huonot. Varsinkin vakavimmista rikoksista tuomittujen muuta väestöä huonompi sosiaalinen tilanne näkyy

¹²⁴ Laine, 2005, s. 365-366.

¹²⁵ Lappi-Seppälä, 2013, s. 104.

¹²⁶ HE 119/2018 vp, s. 10.

¹²⁷ Tyni, 2015 s. 74.

¹²⁸ HE 119/2018 vp, s. 10.

¹²⁹ OM, 2001:2, s. 14.

toimeentulon, asumisen, työn ja koulutuksen puutteena. Lyhytjänteisyys, impulsiivinen ja päih-teiden värittävä elämäntapa sekä psyykkiset ongelmat ovat tavallisia.¹³⁰

Suunnitelma rikoksettomaan elämäntapaan on todella tärkeä. Lyhyttä tuomiota suorittavien kohdalla suunnitelman tekeminen ongelmallista, mutta toisaalta lyhyen tuomion kärsijä ei ehdi laitostua niin pahasti. Vankilassa saatava ohjaus ja apu sekä vapautumisajan suunnitelma tuki-toimineen on merkityksellisessä asemassa vangin tulevaisuuden kannalta. Jos rikoksentekijän ongelmiin päästään todella pureutumaan ja rikoksentekijän oma asenne on kohdallaan, voidaan saada hyviä tuloksia uusintarikollisuuden estämiseksi.

3.5.3. Koulutus ja ohjelmat

Kansainvälisessä vankeinhoidon menetelmiä koskevassa tutkimuksessa 1980-luvulta lähtien on havaittu tuloksellisia menetelmiä, jotka ovat pohjautuneet lähinnä kognitiiviseen teoriaan. Van-kien uusintarikollisuutta vähentämään tarkoitettuja ohjelmia on otettu käyttöön myös Suo-messa. Erilaisia päihdekuntoutusohjelmia tai ohjelmia toteuttavia osastoja on ollut vankiloissa 1990-luvulta lähtien.¹³¹ Vankeinhoidossa käytettävillä toimintaohjelmilla pyritään edistämään rikollisesta elämäntavasta irtautumista. Ohjelmat eivät ole terapiaa, vaan joko yksilö- tai ryh-mämuotoisia työskentelymuotoja, joissa keskitytään erilaisiin ongelmiin. Ohjelmatoiminta jae-taan yleisohjelmiin, rikosperusteisiin ohjelmiin ja ryhmämuotoisiin päihdekuntoutusohjelmiin.

Cognitive Skills -ohjelma on kanadalainen yleisohjelma, jolla pyritään vähentämään rikollista käyttäytymistä. Cognitive Skills on kognitiivis-behavioraalinen ohjelma, jolla lisätään osallis-tujan valmiuksia sekä toimia eri tavoin, että arvioida toimintaansa ja ajatteluaan. Suomessa oh-jelma otettiin käyttöön vuonna 1997 ja vuosittain siihen osallistuu 60-70 vankia. Cognitive Skills -ohjelmaa on tutkittu paljon, mutta tutkimuksia on vaikea yhdistää, koska yksittäiset tut-kimukset ovat poikenneet toisistaan esimerkiksi tutkimusasetelmassa. Tutkimustulokset ovat siis vaihdelleet, mutta ohjelmalla ei ole havaittu olevan negatiivisia vaikutuksia uusimiseen. Positiivista vaikutusta on havaittu olevan sekä rikosten uusimisen vähentymiseen että kehitty-neempään ajatteluun ja toimintaan.¹³²

¹³⁰ OM 2001:2, s. 28.

¹³¹ OM, 2001:2, s. 52.

¹³² Tyni-Keinänen-Kipinoinen, 2014, s. 3-5.

Tutkinnon suorittamisen merkitystä uusintarikollisuuteen on myös tutkittu. Koulutuksella pyritään lisäämään vangin sopeutumista yhteiskuntaan, lisäämään työllistymistä ja vähentämään uusintarikollisuutta. Vankien koulutustason tiedetään olevan muuta väestöä matalampi, ja ilman toisen asteen koulutusta jäämisellä on rikollisuutta lisäävä vaikutus. Vangeilla on todettu olevan myös muita enemmän oppimisvaikeuksia ja mielenterveysongelmia.¹³³

Ammattiopetuksen on nähty olevan yksi parhaista keinoista selviytyä vapautumisen jälkeen yhteiskunnassa, mutta vankiloissa on panostettu myös yleissivistävään koulutukseen. Vankilakoulutuksen vaikutusta uusintarikollisuuteen on tutkittu erityisen paljon Yhdysvalloissa ja koulutuksella on havaittu olevan uusimista ehkäisevä vaikutus. Suomessa tehtiin tutkimus 2007-2016 vapautuneiden vankien osalta ja tässä tutkimuksessa tutkinnon suorittamisella ei ollut merkittävää vaikutusta uusintarikollisuuteen.¹³⁴ Erilaisiin muutoksiin päätyvät ihmiset pyrkivät itse muuttamaan elämänsä suuntaa ja opiskelemaan haluava uskoo koulutuksen edesauttavan muutosta, eli desistanssimotivaatiolla on vaikutusta. Luotettavampi tutkimus olisi vaatinut kontrolloituja asetelmia, jotta olisi voitu varmemmin tutkia vankilakoulutuksen vaikutusta uusintarikollisuuteen.¹³⁵

Koulutuksella on merkitystä työllistymiseen ja työllistymisellä on merkitystä elämänhallintaan. Kaikki koulutus ja ohjelmat, jotka edistävät edes jollakin tasolla vangin uusintarikollisuuden vähentämistä ovat positiivisia suuntauksia. Vankilassa suoritettavat ohjelmat voivat auttaa omaksumaan uusia ajatustapoja, mutta niiden soveltaminen vankilan ulkopuolella vapautumisen jälkeen voi osoittautua haasteelliseksi.

3.5.4. Väkivallan uusiminen

Väkivaltarikoksista tuomitut ovat suurin joukko vankilassa. Suomalaisten miesten keskuudessa uusintarikollisuus on vaihdellut noin 40 ja 60 prosentin välillä, kun seuranta-aika on ollut kahdesta viiteen vuoteen ja kriteerinä on ollut uusi ehdoton vankeusrangaistus. Vangit uusivat usein lyhyessä ajassa vapautumisen jälkeen.¹³⁶

Väkivallan uusimista ennustavat tekijät ovat aikaisempi väkivaltarikollisuus, päihteiden käyttö, rikoksentekijän psykopaattiset piirteet, heikko itsekontrolli sekä ongelmia tunteiden

¹³³ Virtanen–Aaltonen–Tyni–Kivivuori, 2020, s. 2-3.

¹³⁴ Virtanen–Aaltonen–Tyni–Kivivuori, 2020, s. 4-5, 7 ja 11.

¹³⁵ Virtanen–Aaltonen–Tyni–Kivivuori, 2020, s. 15.

¹³⁶ Oikeusministeriö, 37/2002, s. 29.

tunnistamisessa ja hallinnassa.¹³⁷ Väkivaltarikollisuus ja etenkin törkeä väkivaltarikollisuus keskittyvät suhteellisen pieneen sosiaalisesti syrjäytyneiden päihteiden väärinkäyttäjien ryhmään. Tässä ryhmässä myös riski joutua väkivallan kohteeksi on suuri.¹³⁸

Vakavan väkivallan uusimisriskiin on kiinnitetty lakimuutoksilla viime vuosina erityistä huomiota. Käsittelen tätä myöhemmin tutkimuksen rangaistuksen lajinvalintaa käsittelevässä luvussa. Väkivaltarikollisten kuntouttaminen ja sopeuttaminen yhteiskunnan jäseneksi vaikuttavat uusintarikollisuuteen vähentävästi. Vakavien väkivaltarikollisten eristäminen vankilaan myös suojaa muiden ihmisten henkeä ja terveyttä.

OMA-ohjelma eli omaehtoisen muutoksen ohjelma on ollut käytössä vankeinhoidossa Suomessa vuodesta 2001 lähtien. Suomalainen OMA- ohjelma pohjautuu yhdysvaltalaiseen ohjelmaan, mutta poikkeaa siitä joissain määrin. Ohjelman tavoitteena on vähentää väkivaltarikoksista tuomittujen taipumusta väkivaltaiseen käytökseen. Uusintarikollisuutta pyritään vähentämään muuttamalla rikoksenteikijän väkivaltaan johtavia rikosmyönteisiä ajattelutapoja, ja tämä tehdään vaikuttamalla heidän kykyynsä ja halukkuuteensa muuttaa näitä kriminogeenisiä asenteita ja ajattelutapoja.¹³⁹

OMA-ohjelmaa tutkittiin uusintarikollisuuden näkökulmasta eli näkyykö ohjelman suorittaminen uusintarikollisuudessa vähentymisenä verrattuna niihin väkivaltarikollisiin, jotka eivät ole suorittaneet ohjelmaa. Tutkimuksessa ei havaittu merkittävää eroa eli ohjelmaan osallistuminen ei juurikaan vähentänyt uusintarikollisuutta. Ohjelmaan tulee yhä korkeamman riskitason omaavia vankeja ja heidän tulisi suorittaa OMA-ohjelman jälkeen jatko-ohjelmia, mutta tämänkään vaikuttavuudesta ei ole takeita.¹⁴⁰

¹³⁷ Oikeusministeriö, 37/2002, s. 31.

¹³⁸ HE 119/2018 vp, s. 5.

¹³⁹ Konttila-Aaltonen-Tyni, 2018, s. 2 ja 7.

¹⁴⁰ Konttila-Aaltonen-Tyni, 2018, s. 12 ja 18-19.

4. UUSIMISANKAROITUMISEN OIKEUTUS JA ONGELMAT

4.1. Perustelut

Uusimisankaroitumisen oikeutus pohjautuu samoihin lähtökohtiin kuin rikosoikeudellisen rangaistusjärjestelmän käyttäminen yleensäkin: usko rangaistuksen edes jonkinlaiseen tehoon. Intressisuojan tavoite, joka on yksi kriminalisointiperiaatteista, vaatii, että mitä arvokkaammista intresseistä on kysymys ja mitä todennäköisempänä niiden loukkausta pidetään, sitä enemmän tarvitaan toimenpiteitä. Rangaistusjärjestelmän uskottavuus vaatii, että seurauksia asteittain ankaroitetaan uusimisen jatkuessa. Rikoslain rangaistukset jäisivät muuten ilman vakavasti ottamista, jos näin ei toimittaisi. Mikäli rangaistusta ei kovenneta uusimisen jatkuessa, käytännössä todettaisiin, ettei rangaistusjärjestelmä pyri pitämään kiinni intressisuojan tavoitteesta.¹⁴¹

Uusiminen on eniten käytetty rangaistuksen koventamisperuste. Ensikertalainen ansaitsee lievemmän kohtelun ja näin ollen toisen mahdollisuuden, ja tämä on yleisesti hyväksytty periaate. Lähes yhtä hyväksyttävänä pidetään periaatetta, jonka mukaan rikoksen uusimisen myötä kohtelu ankaroituu. Uusimisankaroitumista voidaan perustella seuraavasti: 1) rikoksen uusiija on saanut varoituksen jo aiemmasta rangaistuksestaan ja tästä huolimatta osoittaa piittaamattomuutta oikeusjärjestystä ja toisten oikeudellisesti suojattuja intressejä kohtaan, 2) uusiminen osoittaa piittaamattomuutta tekijään itseensä kohdistetusta moitteesta ja varoituksesta, ja näin ollen ankaroituminen voi perustua kohonneeseen syyllisyyteen, ja 3) toistuva rikoksiin syyllistyminen kertoo myös tekijän vaarallisuudesta ja taipumuksesta syyllistyä rikoksiin myös tulevaisuudessa. Ankaroitumisella voidaan tavoitella joko tekijän entistä tehokkaampaa varoittamista tai viimeisenä hänen eristämistään.¹⁴²

Ensikertalaiseen kohdistuvaa lievempää kohtelua voidaan perustella sillä, että ensikertalaiset rikoksentekijät eivät välttämättä ymmärtäneet tekonsa rikollista luonnetta tai osanneet harkita teosta aiheutuvia seurauksia.¹⁴³ Rikoksen ensikertaa tehnyt on ehkä ollut ajattelematon, tai ei ole koskaan aikaisemmin joutunut tilanteeseen, jossa on tarvinnut miettiä rationaalisesti teon seurauksia. Varsinkin nuoret voivat toimia ajattelemattomasti, ja tästä syystä ensimmäistä kertaa rikoksesta tuomittu ansaitsee lievemmän kohtelun.

¹⁴¹ HE 44/2002 vp, s. 194.

¹⁴² HE 44/2002 vp, s. 193. Jareborg, 2014, s. 81-89.

¹⁴³ Roberts, von Hirsch, 2014, s. 19.

Rikoksen uusija taas osoittaa teoillaan kohonnutta syyllisyyttä. Rikoksien uusiminen osoittaa lisääntyntä rikollisen mieltä, koska aikaisemmat tuomiot antavat mahdollisuuden ymmärtää tekojen vääryyttä. Uusiminen siis olisi harkittua, koska aiempien tuomioiden tulisi osoittaa tekojen vääryys. Tämä on kuitenkin kyseenalaista, koska rikolliset eivät usein mieti tekojensa seurauksia ja rikoksiin enemmänkin ajaudutaan.¹⁴⁴

Uusimisankaroitumisen kohdalla on tarkasteltava myös, millaisten rikosten toistamisesta on kysymys. Vakavien rikosten uusimisen estämiseen on käytettävä enemmän voimavaroja, kuin lievien rikosten, ja rangaistukset on kohdennettava sinne, missä niillä voidaan olettaa olevan vaikutusta.¹⁴⁵

Oikeusjärjestelmä on myös jossakin määrin riippuvainen kansalaisten oikeuskäsityksistä. Rikosoikeudellisen järjestelmän ja kansalaisten mielipiteen välillä ei saisi olla kovin suurta risti-riitaa, muuten rikosoikeudellinen järjestelmä voi menettää uskottavuutensa.¹⁴⁶ Uusimisankaroituminen perustuu tähän, että rangaistuksia on ankaroitettava uusintarikollisuuden seurauksena, koska rikosoikeudellinen järjestelmä menettää muutoin uskottavuuttaan. Rikoksen uusija ei piittaa lain kielloista ja käskyistä, ja mikäli rangaistusta ei kovenneta uusimisen takia, rikosoikeudellinen järjestelmä ei ole uskottava. Rikoksen uusijat pääsevät näin ”pilkkaamaan” järjestelmää. Tosin usein vaaditaan kovempia rangaistuksia rikoksen uusijoille tietämättä, että rangaistuksen koventamisella ei välttämättä saavuteta parempia tuloksia.

4.2. Ongelmat

Uusimisankaroitumisen perustelut eivät ole aukottomia. Ensinnäkin uusiminen johtaa usein laitostangaistukseen ja laitostangaistukset enemmänkin heikentävät kuin parantavat tekijöiden lainnoudattamisen mahdollisuuksia.¹⁴⁷ Vankilarangaistus aiheuttaa laitostumista ja tuomitun on vaikeampaa palata rikoksettomaan elämään rangaistuksen jälkeen. Ensimmäinen vuosi vankilasta vapautumisen jälkeen on kriittisin uusimisen kannalta, suurin osa uusijoista uusii rangaistuksen ensimmäisen vuoden aikana.

Uusimisesta seuraava vaiheittainen rangaistuksen ankaroituminen lievemmästä rangaistuslajista ankarampaan turvaa siis seuraamusjärjestelmän uskottavuutta. Rangaistuksella

¹⁴⁴ Roberts, von Hirsch, 2014, s. 5.

¹⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 194.

¹⁴⁶ Utriainen, 1992, s. 27.

¹⁴⁷ HE 44/2002 vp, s. 194.

tavoitellaan yleisestävää vaikutusta, jonka varoitus estää tekemästä rikoksia. Kun rangaistuslajeissa on päädytty ankarimpaan rangaistuslajiin eli ehdottomaan vankeuteen, tilanne muuttuu varoitusvaikutuksen kannalta haasteelliseksi, jopa mahdottomaksi. Vankeusrangaistuksen pelotevaikutus pohjaa vankilaa kohtaan tunnettuihin pelkoihin. Ensimmäisen vankeusrangaistuksen jälkeen pelko vähenee ja ensimmäisen käyttökerran jälkeen ehdoton vankeusrangaistus on varoitusvaikutukseltaan heikompi.¹⁴⁸

Rikoksen uusijalle, joka on siirtynyt jo asteittain ankaroituvassa seuraamusjärjestelmässä ylimmälle portaalle, pelotevaikutus on usein heikompi. Yleisestävien tavoitteiden kaikkottua on siirryttävä siis erityisestäviin tavoitteisiin. Ehdottoman vankeusrangaistuksen haittavaikutuksen ovat moninaiset, kuten edellä todettiin.

Uusimisalttiuden ja laitusrangaistuksen yhteys ei tosin selity pelkästään laitosoiloilla, vaan minikälaisiin olosuhteisiin vapaudutaan laitoksessa olon jälkeen. Työttömyys, huonot asunto-olot, mielekkään tekemisen puute ja päihdeongelmat vaikuttavat rikoksiin palaamiseen.¹⁴⁹ Rikolliseen elämäntapaan liittyy rikoksia suosiva seura, josta voi olla vaikea irtautua varsinkaan, jos muuta ei ole.

Harkittavaksi tulee myös se, milloin uusiminen johtuu rikoksia suosivasta ja rikolliseen uraan ajautuneesta elämäntavasta. Rikokset seuraavat toisiaan ilman sen kummempaa harkintaa ja uusijan elämäntavasta johtuvat olosuhteet johtavat siihen, ettei tekijällä ole mahdollisuutta vaikuttaa tapahtumiin. Rikoksenuusijoiden tekojen moitittavuus voikin olla toisintoimimismahdollisuuden vuoksi heikentynyt. Uusiminen johtuu siten tekijän sosiaalisesta avuttomuudesta eikä kohonneesta syyllisyydestä.¹⁵⁰ Rikoksenteikijät, jotka toistuvasti syyllistyvät lain rikkomiseen, eivät pääsääntöisesti ole järkipärisesti toimivia ja rangaistuksen huomioon ottavia uusia joita.¹⁵¹

Rangaistuksella tulisi olla myös jonkinlaista tehoa. Vankeusrangaistus eristää rikoksen tekijän tekemästä uusia rikoksia, mutta se ei estä tekemästä niitä vapautumisen jälkeen. Vankeusrangaistus ei kuntouta eikä paranna, eikä lisää uskoa rangaistusjärjestelmään. Vankeusrangaistus päinvastoin lisää uusintarikollisuutta, tosin ehdotonta vankilarangaistusta suorittavilla on jo usein aikaisempaa rikollisuutta.

¹⁴⁸ HE 44/2002 vp, s. 194.

¹⁴⁹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 79.

¹⁵⁰ HE 44/2002 vp, s. 194.

¹⁵¹ HE 125/1975 II vp, s. 6.

5. RANGAISTUKSEN MÄÄRÄÄMINEN

5.1. Yleistä

Suomen rikosoikeudellisessa järjestyksessä käytettiin 1800-luvulle asti absoluuttisesti määrättyjä rangaistuksia. Tuomioistuimen tehtävänä oli yleensä vain vahvistaa laissa säädetty rangaistus, koska jokaisesta rikoksesta seuraava rangaistus oli tarkoin yksilöity. Nykyään rikoslain rangaistukset ovat suhteellisesti määrättyjä.¹⁵²

Rangaistuksen määräämistä ei voida erottaa rikosvastuun yleisistä edellytyksistä, rikosten tunnusmerkistöistä eikä rangaistuksen täytäntöönpanosta.¹⁵³ Rikoslain (2003/515) 6 luvussa säädetään rangaistuksen määräämisestä. Rikoslain 6 luvun 1 §:n mukaan yleisiä rangaistuslajeja ovat rikesakko, sakko, ehdollinen vankeus, yhdyskuntapalvelu, valvontarangaistus ja ehdoton vankeus. Erityinen rangaistus on alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta nuorisorangaistus. Lisäksi erityinen rangaistus on vakavan rikoksen uusineelle rikoslain 2c luvun 11 §:n mukaan tuomittava yhdistelmä rangaistus. Rikoslain 6 luvun 2 §:n mukaan rangaistus määrätään noudattaen rikoksesta säädettyä rangaistusasteikkoa. Asteikosta voidaan poiketa tuomittaessa yhdistelmä rangaistusta sekä tuomittaessa yhteiseen rangaistukseen useammasta rikoksesta, tästä yhteisrangaistuksesta säädetään rikoslain 7 luvussa. Asteikosta voidaan myös poiketa lievempään suuntaan 6 luvun 8 §:n ja 8a §:n edellytyksien mukaan.

Suhteellisuusperiaate ohjaa rangaistusten käyttöä ja rangaistusten tulee olla järjestettävissä keskinäiseen ankaruussuhteen mukaiseen järjestykseen.¹⁵⁴ Asteittain ankaroituva rangaistusjärjestelmän mukaisesti seuraamusten järjestys on: tuomitsematta jättäminen, rikesakko, sakko, ehdollinen vankeus, ehdoton vankeus. Nuorisorangaistus sijoittuu ehdollisen vankeuden kanssa samalle tasolle. Valvontarangaistus sijoittuu ankaruudessa yhdyskuntapalvelun ja ehdottoman vankeuden väliin.¹⁵⁵

Seuraamusten järjestystä on kuvattu myös ”porrasmallin” avulla, jossa eri seuraamukset merkitsevät portaiden eri askelmia. Teon moitittavuuden lisääntyessä siirrytään portailla kohti ankarampaa seuraamusta, kuten suhteellisuusperiaate vaatii.¹⁵⁶ Uusimisankaroituminen

¹⁵² Koskinen, 2008, s. 104.

¹⁵³ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 4.

¹⁵⁴ Lappi-Seppälä, 2000, s. 5.

¹⁵⁵ Matikkala, 2010, s. 112.

¹⁵⁶ Lappi-Seppälä, 2000, s. 326-327.

pohjautuu myös tähän malliin: rikoksen tekijä on tuomittu esimerkiksi ehdolliseen vankeuteen, ja jossain vaiheessa rikosten uusimisen jatkuessa on siirryttävä portailla ylöspäin ja määrättävä seuraamukseksi ehdotonta vankeutta. Seuraamusjärjestelmän uskottavuus vaatii sitä, että uusimisesta seuraava ankaroituminen johtaa siirtymistä lievemmistä rangaistuslajeista ankarampiin.¹⁵⁷ Rangaistukset eivät eroa toisistaan pelkästään ankaruudessaan, vaan niillä on myös ominaisuuksia, jotka ovat joissakin tilanteissa toimivampia ja tarkoituksenmukaisempia.¹⁵⁸ Esimerkkinä edellisestä on muun muassa nuorisorangaistus, jota käsitelen myöhemmin tarkemmin.

Rangaistuksen määrääminen on yläkäsite, joka koostuu useasta vaiheesta. Rangaistuksen määrääminen voidaan jakaa viiteen osaratkaisuun:

1. *Asteikon vahvistaminen.* Rangaistuksen mittaaminen tapahtuu rikossäännöksessä olevan rangaistusasteikon rajoissa. Säännöksessä olevasta asteikosta voidaan poiketa lievempään suuntaan, jos tapaukseen soveltuu jokin rangaistusasteikkoon vaikuttava lieventämisperuste (RL 6:8). Asteikkoa voidaan myös korottaa, mikäli määrätään rangaistusta useammasta rikoksesta eli yhtenäisrangaistus.
2. *Lajinvalinta.* Tuomioistuimien joutuu tekemään päätöksen myös eri rangaistuslajien välillä. Valintaratkaisuja ovat päätös tuomitsematta jättämisestä, valinta sakon ja vankeuden välillä, valinta ehdollisen ja ehdottoman vankeuden välillä, sekä ratkaisut yhdyskuntapalvelun, nuorisorangaistuksen, valvontarangaistuksen ja yhdistelmä-rangaistuksen käyttämisestä.
3. *Mittaaminen.* Rangaistuslajin valinnan jälkeen on vahvistettava kyseisen lajin mukainen rangaistuksen määrä, esimerkiksi päiväsakkojen määrä ja vankeuden pituus.
4. *Vähennykset.* Tuomitusta rangaistuksen voidaan joutua tekemään joitakin vähennyksiä, esimerkiksi tutkintavankeusajan vähentäminen.
5. *Muita rangaistuksia koskevat lausumat.* Joissakin tilanteissa joudutaan huomioimaan aikaisemmin tuomittujen rangaistusten täytäntöönpano. Jos rikos on tehty ehdonalaisen vapauden koeaikana tai ehdollisen rangaistuksen koeajan kestäessä, joudutaan päättämään ehdonalaisen vapauden menettämisestä tai ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpanosta.¹⁵⁹

¹⁵⁷ HE 44/2002 vp, s. 194.

¹⁵⁸ Lappi-Seppälä, 2002, s. 375.

¹⁵⁹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 310-311.

Rangaistuksen määrääminen sisältää siis kaikki nämä rangaistuksen määräämisen osaratkaisut. Osaratkaisut ovat myös osittain päällekkäisiä, eikä niitä pysty kokonaan erottamaan toisistaan. Esimerkiksi rangaistuslajin valinta ja rangaistuksen mittaaminen ovat päällekkäisiä.¹⁶⁰

Rikoksen rangaistusasteikko, jonka mukaisesti rangaistus tuomitaan, muodostaa rangaistuksen määräämisen lähtökohdan. RL 6:2:n mukaan rangaistus määrätään noudattaen rikoksesta säädettyä rangaistusasteikkoa ja asteikosta voidaan poiketa lieventävästi laissa säädetyin perustein. Rikoslain 6 luvun 2-8 §:ssä säädetään rangaistuksen määräämisestä.

5.2. Mittaamisperiaatteet

Mittaamisperiaatteilla tarkoitetaan tasoltaan muita yleisempiä normeja, joissa tiivistyvät rangaistuksen määräämisessä vaikuttavat arvot, päämäärät ja tavoitteet. Mittaamisperiaatteet jaetaan oikeudenmukaisuus- ja tarkoituksenmukaisuusperiaatteisiin.¹⁶¹ Nämä periaatteet ohjaavat rangaistuksen mittaamista yleisellä tasolla ja ohjaavat rangaistusjärjestelmän käyttöä tarkoituksenmukaiseen suuntaan. Oikeudenmukaisuusperiaatteista tärkeimmät ovat suhteellisuusperiaate ja yhdenvertaisuusperiaate, joita käsitelen tarkemmin. Lisäksi käsitelen yhdenvertaisuusperiaatteeseen läheisesti liittyvää tyyppirangaistusajattelua.

Oikeudenmukaisuuden perustavanlaatuisiin periaatteisiin kuuluu, että samanlaisesta teosta seuraa samanlainen rangaistus. Jokainen rikos sisältää joitakin erityispiirteitä, mutta mille tahansa piirteelle ei voida antaa merkitystä, joka oikeuttaisi tuomioistuimen poikkeamaan tyyppirangaistuksesta.¹⁶² Rikoksen uusiminen vaikuttaa rangaistuksen määräämisessä tyyppirangaistuksesta poikkeavasti.

5.2.1. Suhteellisuusperiaate

RL 6:3:n mukaan rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen sekä teosta ilmenevään tekijän syyllisyyteen. Tämä rangaistuksen mittaamista koskeva yleissäännös vahvistaa suhteellisuusperiaatteen

¹⁶⁰ Lappi-Seppälä, 2000, s. 311 ja Matikkala, 2010, s. 112.

¹⁶¹ Lappi-Seppälä, 2000, s. 312.

¹⁶² HE 125/1975, s. 7.

rangaistuksen mittaamisessa johtavaksi periaatteeksi.¹⁶³ Oikeudenmukaista on, että rangaistuksen kärsimällä tekijä hyvittää rikoksen.¹⁶⁴

Suhteellisuusperiaatteella on kaksi näkökulmaa: absoluuttinen ja relatiivinen. Relatiivinen suhteellisuusperiaate määrittää eri rikosten asemaa suhteessa toisiin rikoksiin. Eri törkeysastetta olevista rikoksista on tuomittava rangaistukset, jotka eroavat toisistaan niin, että ne heijastavat oikeassa suhteessa rikosten moitittavuusasteissa olevia eroja.¹⁶⁵ Yksinkertaistettuna törkeistä rikoksista on tuomittava ankarampia rangaistuksia kuin lievistä rikoksista. Tämän lisäksi rangaistusten ankaruuden tulee osoittaa rikosten välisiä törkeyseroja oikealla tavalla: rangaistusten etäisyys ankaruudessa tulee olla samassa suhteessa kuin niiden perusteena olevien rikosten välinen törkeysero.¹⁶⁶

Absoluuttinen suhteellisuusperiaate määrittää rikosten ja rangaistusten välistä suhdetta. On ratkaistava myös kysymys siitä absoluuttisesta tasosta, jolle rangaistukset asettuvat. Yksinkertaista vastausta kysymykseen, mikä on oikeaksi katsottava rangaistus kyseisestä rikoksesta, ei ole.¹⁶⁷ Absoluuttisella näkökulmalla on tiivis yhteys rikosoikeuden yleisestävään vaikutukseen.

5.2.2. Oikeustaju

Tuomittavien rangaistusten on myös heijastettava oikeustajua ainakin jollakin tavalla. Vaikka oikeustaju ei sellaisenaan käy rangaistuskäytännön ankaruuden mitaksi, on rangaistuksen oltava sellainen, jonka ihmiset kokevat ainakin jossakin määrin oikeudenmukaiseksi rangaistukseksi.¹⁶⁸ Oikeustaju voidaan määritellä niin, että oikeudenmukainen rangaistus on se, minkä enemmistö ihmisistä sellaiseksi kokevat.¹⁶⁹ Oikeustajun vaatimusten täydellinen noudattaminen on mahdotonta, koska yleistä oikeustajua ei ole. Ihmisten käsitykset poikkeavat toisistaan todella paljon. Oikeustaju ei aina tiedä, mitä tahtoo tai tahtoo ristiriitaisia asioita. Yleinen mielipide ei aina ole kriminaalipoliittisesti tarkoituksenmukainen.¹⁷⁰

Suomalaisten käsityksistä oikeasta rangaistuksen tasosta on tehty tutkimus. Tutkimuksessa väestön oikeustajua kartoitettiin haastattelututkimuksella, ja haastateltavat saivat esittää oman

¹⁶³ Lappi-Seppälä, 2000, s. 312.

¹⁶⁴ Lappi-Seppälä, 1987, s. 166.

¹⁶⁵ Lappi-Seppälä, 2002, s. 364.

¹⁶⁶ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 17.

¹⁶⁷ Lappi-Seppälä 2002, s. 365.

¹⁶⁸ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 18.

¹⁶⁹ Lappi-Seppälä, 2002, s. 365.

¹⁷⁰ Lappi-Seppälä, 1987, s. 176-177.

mielipiteen oikeasta rangaistustasosta seitsemässä rikostapauksessa. Käräjätuomareille esitettiin samat seitsemän rikostapausta ja heidän tehtävänä oli määrätä rangaistuskäytännön mukainen rangaistus. Haastatteluun osallistuneiden maallikoiden vastausta oikeasta rangaistustasosta verrattiin tuomareiden määräämiin rangaistuksiin kyseisissä tapauksissa. Tulosten mukaan rikostapausten ankaruusjärjestys oli varsin yhteneväinen väestöhaastattelun ja tuomarikyselyn välillä. Rangaistuskäytäntö ja väestön oikeustaju siis kohtasivat tutkittavana olleiden tapausten kohdalla. Viidessä tapauksessa seitsemästä väestö tuomitsi ankaramman rangaistuksen kuin tuomarit. Rangaistuslajin valintaa koskevassa päätöksenteossa oli väestön vastauksissa enemmän hajontaa kuin tuomareilla. Tuomioiden pituudella mitatessa tuomarit tuomitsivat pidempiä ehdottomia ja ehdollisia tuomioita kuin väestö.¹⁷¹

Tutkimus osoitti, että väestön kohdalla oikeustajussa on enemmän hajontaa ja yleisen oikeustajun määrittäminen on näin mahdotonta. Toisaalta tutkimuksesta kävi ilmi, että väestön oikeustaju oli kuitenkin myös melko yhtenäinen tuomareiden määräämien rangaistusten kanssa. Uusimisankaroitumista voidaan myös oikeuttaa oikeustajulla. Koetaan että tekijän uusiessa rikoksia, on ankarampi rangaistus oikeudenmukainen. Kriminaalipoliittisesti taas tämän yleisen oikeustajun mukainen rangaistus ei ole välttämättä tarkoituksenmukainen. Ihmisillä ei ole välttämättä riittävästi tietoja asiasta ja tunne enemmänkin ohjaa mielipidettä. Oikeustaju on kuitenkin yhteydessä suhteellisuusperiaatteeseen. Rangaistuksen on oltava oikeassa suhteessa rikokseen nähden, jotta rangaistus on oikeustajun mukainen.

5.2.3. Yhdenvertaisuusperiaate

Perustuslain 6 §:ssä säädetään yhdenvertaisuudesta: ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Oikeusvaltiossa yhdenvertaisuudella on iso merkitys. Perustuslaissa yhdenvertaisuus on perusoikeus, mutta sen lisäksi myös arvo, joka kuuluu perusoikeuden käsitteeseen.¹⁷² Yhdenvertaisuussäännökseen sisältyy mielivallan kielto ja vaatimus samanlaisesta kohtelusta samanlaisissa tapauksissa. Viranomaisen tulee soveltaa lakia tekemättä muita poikkeuksia kuin laista ilmenee. Yhdenvertaisuusperiaate on tuomioistuinten ja muiden viranomaisten harkintavallan rajoitusperuste.¹⁷³

¹⁷¹ Helsingin Yliopisto, 2017, s. 1-2.

¹⁷² Melander, 2001, s. 175.

¹⁷³ HE 309/1993 vp, s. 42.

Rikoslain 6 luvun 3 §:ssä säädetään seuraavasti: rangaistusta määrättäessä on otettava huomioon kaikki lain mukaan rangaistuksen määrään ja lajiin vaikuttavat perusteet sekä rangaistuskäytännön yhtenäisyys. Yhdenvertaisuusperiaate edellyttää samanlaisten tapausten samanlaista kohtelua ja erilaisten tapausten erilaista kohtelua, näin pyritään takaamaan rangaistuskäytännön yhtenäisyys.¹⁷⁴ Samankaltaisuusarvion mukaisesti ensin päätetään tapausten samanlaisuudesta tai erilaisuudesta ja tämän jälkeen tapauksia kohdellaan samalla tavoin tai eri tavoin. Ongelmana on kuitenkin samanlaisuuden ja erilaisuuden kriteerien vahvistaminen. Tämän ongelman lisäksi haasteena on, että kaksi rikostapausta tuskin koskaan vastaavat täysin toisiaan. Täysi vastaavuus on usein mahdotonta ja täyden vastaavuuden sijasta vastaavuuden olennaisissa kohdissa on riitettävä.¹⁷⁵

Yhdenvertaisuudella on siis tärkeä rooli rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä ja Perustuslain 6 § on suoraan merkityksellinen rangaistuksen määräämisen kannalta, koska ihmiset ovat yhdenvertaisia ”lain edessä” ja tämä viittaa lainsoveltamiseen. Rangaistuksen määrääminen tekijälle on konkreettinen tilanne, jossa ihminen on lain edessä.¹⁷⁶

Samanlaisia tapauksia on käsiteltävä samalla tavalla ja erilaisia eri tavalla. Yhdenvertaisuussäännös ei kuitenkaan edellytä, että ihmisiä kohdellaan samalla tavalla, jos olosuhteet eivät ole samanlaiset.¹⁷⁷ Rikoksen uusimisen kohdalla tullaan usein tähän tilanteeseen, että tapaukset voivat olla hyvinkin samanlaiset, mutta toinen tekijä on ensikertalainen ja toinen rikossenuusija. Myös rangaistuslajin valinnassa tullaan tilanteisiin, joissa toinen tekijä tuomitaan yhdyskuntapalveluun ja toinen ehdottomaan vankeuteen. Nuorisorangaistus suosii alle 18-vuotiaita ja heidät voidaan tuomita ehdottoman vankeuden sijasta nuorisorangaistukseen. Valvontarangaistus vaatii siihen tuomittavalta asuntoa ja päihitteettömyyttä. Onko yhdenvertaisuuden vastaista, että asunnoton henkilö joutuu valvontarangaistuksen sijasta ehdottomaan vankeuteen. Näissä kysymyksissä tullaan tarkoituksenmukaisuussyihin. Toinen rangaistus voi olla tarkoituksenmukaisempi toiselle, ja tähän on hyväksyttävät syyt.

5.2.4. Tyyppirangaistusajattelu

Tyyppirangaistusajattelu on tiiviissä yhteydessä yhdenvertaisuusperiaatteen kanssa. Tyyppirangaistusajattelu on mittaamisharkinnassa käytettävä päätöksentekomalli, jolla pyritään

¹⁷⁴ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 19.

¹⁷⁵ Lappi-Seppälä, 2002, s. 368.

¹⁷⁶ Melander, 2001, s. 188.

¹⁷⁷ HE 309/1993 vp, s.42-43. Ojanen, Scheinin, 2011, s. 236.

yhtenäistämään oikeuskäytäntöä.¹⁷⁸ Mallin tavoitteena on käytäntöjen yhtenäistäminen, kun mittaamiselle tarjotaan konkreettiset kiintopisteet ja nämä etsitään vallitsevasta oikeuskäytännöstä.¹⁷⁹ Tyyppirangaistusajattelusta käytettiin aikaisemmin nimeä normaalirangaistusajattelu, mutta terminä ”normaali” on haastava, koska ei ole olemassa normaalirikosta tai -rangaistusta, vaan erilaisia tyyppitilanteita ja niitä vastaavia tyyppirangaistusvyöhykkeitä.¹⁸⁰ Tyyppirangaistusajattelu korostaa yhdenvertaisuutta ja ennustettavuutta ja rangaistuksen määräämistä ohjaa suhteellisuusperiaate. Ajattelumalli on näihin periaatteisiin pohjautuvana yleisesti hyväksytävä.¹⁸¹

Tyyppirangaistusajattelun mukainen malli perustuu vertailuun. Tuomioistuimen on verrattava käsiteltävää tapausta rikoksen tyyppillisiin ilmenemismuotoihin ja tuomittava sen jälkeen teosta rangaistus, joka vastaa teosta tyyppillisesti tuomittavaa rangaistusta. Rangaistuksen on poikettava tyyppirangaistuksesta törkeämpään tai lievempään suuntaan sen mukaan, miten tapaus poikkeaa tyyppirikoksesta.¹⁸² Rangaistusasteikon käytetyin osa on yleensä asteikon ensimmäinen neljännes, mutta tämä ei johdu tyyppirangaistusajattelusta itsessään. Lieviä tapauksia on aina enemmän kuin törkeitä tapauksia, ja tämä selittää asteikon ensimmäisen neljänneksen käyttöä. Tämä nähdään hyvänä asiana, koska se antaa liikkumavaraa törkeitä tekoja varten.¹⁸³

Ratkaisussa KKO 2008:85 oli kysymys rangaistuksen mittaamisesta ja rangaistuksesta valittava R oli valituksessaan sitä mieltä, että rangaistus on liian ankara verrattuna vastaavista rikoksista yleensä tuomittuihin rangaistuksiin. Tapauksessa oli kysymys törkeästä pahoinpitelystä. Korkein oikeus totesi, että rangaistuskäytännön yhtenäisyyteen pyrittäessä käsiteltävää tapausta on verrattava muihin samanlaisiin tekoihin. Harkintaa vaikeuttaa se, että törkeät pahoinpitelyt poikkeavat usein toisistaan niin rikoksen vahingollisuuden ja vaarallisuuden kuin siitä ilmenevän tekijän syyllisyydenkin osalta. Tapauksessa ei löydetty tyyppirangaistusta tilastollisesta aineistosta, koska moitittavuudeltaan erityisen törkeitä pahoinpitelyitä on suhteellisen vähän. Käsiteltävässä tapauksessa oli haettu vertailua tapon yrityksen rangaistuskäytännöstä. Rangaistukseen sovellettiin myös koventamisperustetta aiemman rikollisuuden perusteella.

¹⁷⁸ Lappi-Seppälä, 2000, s. 368.

¹⁷⁹ HE 44/2002 vp, s. 178.

¹⁸⁰ Lappi-Seppälä, 2002, s. 368-369.

¹⁸¹ HE 44/2002 vp, s. 178.

¹⁸² HE 44/2002 vp, s. 178.

¹⁸³ Tapani, Tolvanen, 2015, s. 23.

Tapaus osoittaa, että tyyppirangaistuksen arvioiminen ei ole yksinkertainen asia. Harkittavaksi tulee useita kriteereitä, ja johtoa käsiteltävään tapaukseen voidaan joutua hakemaan monenlaisen arvioinnin ja vertailun kautta, jotta rangaistuskäytännön yhtenäisyys toteutuisi.

Tyyppirangaistusajattelu ei saa rajata seikkoja, jotka otetaan huomioon rangaistuksen määrästä ja laadusta päätettäessä. Rikos ja sen törkeys ovat keskiössä oikeuskäytännön yhtenäisyyttä korostavassa mittaamistavassa, mutta se antaa myös mahdollisuuden ottaa huomioon tekijään liittyvät perusteet.¹⁸⁴ Tekijän syyllistyessä rikoksen uusimiseen, voidaan syyllisyyden katsoa kasvavan ja tekijä ei piittaa lain kielloista ja käskyistä.

¹⁸⁴ HE 44/2002 vp, s. 178.

6. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUKSEN MITTAAMISEEN

6.1. Yleisperiaate

RL 6:4 §:ssä on rangaistuksen mittaamisen yleisperiaate: rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttimiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen.

6.1.1. Syyllisyyden aste ja toisintoimimismahdollisuus

Rikoksen uusimisen kannalta rangaistuksen mittaamisessa on tärkeää tekijän syyllisyyden aste. Uusiminen voidaan siis ottaa huomioon rangaistusta mitatessa jo yleislausekkeen nojalla, ja tämä perustuu nimenomaan tekijän teollaan osoittamaan syyllisyyteen. Uusiminen voi vaikuttaa siis rangaistuksen mittaamiseen, vaikka varsinainen koventamisperuste ei tapaukseen olisi-kaan sovellettavissa. Uusiminen voi olla satunnaista, eikä koventamisperustetta voida ottaa täl-löin huomioon. Aiemmat rikokset voivat kuitenkin vaikuttaa mittaamisharkintaan, kun punni-taan tekijän syyllisyyden astetta.¹⁸⁵ Aiemmin käsitellyn tyyppirangaistusajattelun mukaan ja oikeuskäytännön yhtenäisyyden mukaan tyyppirikoksesta tuomitaan tyyppirangaistus. Uusimi-nen poikkeaa tyyppirikoksesta ja suhteellisuusperiaatteenkin mukaan rangaistuksen tulee vas-tata rikosta.

Rikosoikeusjärjestelmän ihmiskuvana on suhteellisen rationaalinen toimija. Ihmisten käyttäy-tymistä ohjaa tavoite saavuttaa jotakin, joka vaikuttaa heistä rationaaliselta, ja erilaiset syyt voivat vaikuttaa heidän tekemiinsä valintoihin. Rikosoikeudellisessa vastuuarvioinnissa on kyse sekä rationaalisen että irrationaalisen toiminnan rikosoikeudellisesta arvottamisesta. Ri-kosoikeudellinen järjestelmä perustuu toisintoimimismahdollisuuden varaan. Rikosoikeudelli-nen syyllisyys edellyttää, että rikoksentekijä olisi voinut rikosta tehdessään toimia toisin.¹⁸⁶

Toisintoimimismahdollisuuden yhteydessä puhutaan konformiteettiperiaatteesta, ja periaate edellyttää, että ihmistä kohdellaan valintoja tekevänä yksilönä. Valinta voi olla sekä rationaa-linen että irrationaalinen. Tekijää ei saa tuomita rikoksesta, jos hänellä ei ole ollut mahdolli-suutta noudattaa lakia, ja tämä mahdollisuus rakentuu kyvystä ja tilaisuudesta. Henkilön ei

¹⁸⁵ HE 125/1975, s. 10.

¹⁸⁶ Tapani, Tolvanen, 2004, s. 73

voida katsoa olevan vastuussa rikoksesta, jos hänellä ei ole ollut kykyä tai mahdollisuutta noudattaa lakia.¹⁸⁷

Uusiminen ei vaikuta ainoastaan koventavasti rangaistukseen, jos uusiminen johtuu rikollisesta elämäntavasta tai rikoskierteestä. Rikollisen elämäntavan omaavalla henkilöllä ei välttämättä ole kykyä noudattaa lakia tai hänellä ei ole toisintoimimismahdollisuutta. Hetken mielijoh- teessa tehtyihin tekoihin ei suhtauduta niin ankarasti kuin suunnitelmallisiin tekoihin. Rikok- sentekopäätös ja vakaa aikomus vaikuttavat syyllisyyden määrään.¹⁸⁸ Näin ollen rikoskierteessä oleva henkilö ei välttämättä suunnittele rikoksen uusimista, mutta hänen elämäntapansa ajaa hänet esimerkiksi näpistämään alkoholia.

6.1.2. Moitittavuusarvostelu

Moitittavuusarvostelun lähtökohdaksi asetetaan teon vahingollisuus ja vaarallisuus. Rikoksen vahingollisuuden ja vaarallisuuden arvioinnin tulee tapahtua suhteessa annettuun rikoskuvauk- seen. Kysymys on aina tunnusmerkistön mukaisten seurausten arvottamisesta.¹⁸⁹ Rangaistuk- sen mittaaminen perustuu siis aina konkreettiseen tapaukseen ja siinä arvioitavaan tunnusmer- kistöön. Rangaistuksen mittaaminen edellyttää aina tietoa siitä, millaista oikeudellista intressiä rikossäännöksellä suojataan.¹⁹⁰ Mikä tahansa vahingollisuus tai vaarallisuus ei riitä törkeysar- vostelun pohjaksi, vaan kysymys täytyy olla juuri niistä vahingoista, jotka mainitaan tunnus- merkistössä ja joiden torjumiseksi tunnusmerkistö on tehty. Lisäksi rangaistuksen mittaami- sessa voidaan ottaa huomion rikosten seurauksista vain ne, joihin tekijän syyllisyys on ulottu- nut.¹⁹¹

Moitittavuusarvioinnissa on tärkeää myös tekijän teossa osoittama syyllisyys. Rikosoikeudessa syyllisyydellä on useita merkityksiä. Puhutaan tekosyyllisyydestä ja tekijäsyyllisyydestä riip- puen siitä arvioidaanko tekijää henkilönä vai konkreettista tekoa. Tekijärikosoikeudessa seu- raamus määrättäisiin sen perusteella, millainen kuva tekijän persoonallisuudesta yleensä muo- dostuu ja yksittäinen rikos käsitettäisiin vain oireeksi tekijän asosiaalisuudesta.¹⁹² Suomessa rangaistuksen mittaaminen perustuu tekosyyllisyyteen.¹⁹³ Tekorikosoikeudessa rangaistus

¹⁸⁷ Jareborg, 2001, s. 303. Tapani, Tolvanen, 2004, s. 73.

¹⁸⁸ HE 44/2002vp, s. 189.

¹⁸⁹ HE 44/2002 vp, s. 187.

¹⁹⁰ Tapani, Tolvanen, 2015, s. 46.

¹⁹¹ HE 44/2002 vp, s. 188.

¹⁹² Koskinen, 2008, s. 16.

¹⁹³ HE 44/2002 vp, s. 188-189.

kytketään määrättyihin konkreettisiin tekoihin tai laiminlyönteihin. Seuraamus määrätään konkreettisen rikoksen ja siihen liittyvien asianhaarojen perusteella.¹⁹⁴

Tärkeä mittaamisperuste on rangaistuksen oikeudenmukaisuus suhteessa tekijän syyllisyyteen ja syyllisyys ilmenee teosta. Syyllisyyteen vaikuttaa sosiaalinen tilanne, jonka pohjalta tekijä toimii.¹⁹⁵ Rikoksen tekijän syyllisyys on sitä pienempi, mitä pienemmät mahdollisuudet hänellä on noudattaa lakia.¹⁹⁶ Mitä suurempana tekijän ”rikollista tahtoa” on pidettävä ja mitä suurempi tekijän syyllisyys näin, sitä suurempaa rangaistusta voidaan pitää oikeudenmukaisena.¹⁹⁷

6.2. Uusiminen koventamisperustamisperusteena

RL 6:5:ssä säädetään rangaistuksen koventamisperusteista. Koventamisperusteita on viisi: 1) rikoksen toiminnan suunnitelmallisuus; 2) rikoksen tekeminen osana järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaa; 3) rikoksen tekeminen palkkiota vastaan; 4) rikoksen tekeminen syrjivästä vaikuttimista ja 5) tekijän aikaisempi rikollisuus, jos sen ja uuden rikoksen suhde rikosten samankaltaisuuden johdosta tai muuten osoittaa tekijästä ilmeistä piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä. Koventamisperusteista otan käsittelyyn ainoastaan tekijän aikaisemman rikollisuuden.

Rikoksen uusimisesta voidaan perustellusti tuomita ankarampi rangaistus vain, jos rikokset ovat harkittuja ja osoittavat rikoksen tekijässä tietoista haluttomuutta noudattaa lakia. Harkinan perusteena on oltava uuden rikoksen ja aikaisemman rikoksen suhde, jonka on osoitettava ilmeistä piittaamattomuutta. Mikäli uusiminen on satunnaista ja uusimisen ei voida katsoa liittyvän aikaisempaan rikollisuuteen, uuden ja vanhan rikoksen välillä ei voida katsoa olevan suhdetta.¹⁹⁸ Uusiminen ei siis itsessään kovenna rangaistusta, vaan sellainen rikosten toistaminen, joka osoittaa tekijässä ilmeistä piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä, voi johtaa koventamisperusteen käyttämiseen. Piittaamattomuus on pääteltävissä aikaisemman ja uuden rikoksen välisestä suhteesta. Rikosten välinen suhde taas osoittaa piittaamattomuutta silloin, kun kyseessä on samankaltaiset teot. Samankaltaisuus osoittaa, että rikosten tekijä on johdonmukaisen piittaamaton tietyn tyyppisistä intresseistä.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Koskinen, 2008, s. 16.

¹⁹⁵ HE 125/1975 vp, s. 9

¹⁹⁶ HE 125/1975 vp, s. 6.

¹⁹⁷ HE 125/1975 vp, s. 9-10.

¹⁹⁸ HE 125/1975 vp, s. 12.

¹⁹⁹ HE 44/2002 vp, s. 194.

Ratkaisussa KKO 2019:21 oli kysymys koventamisperusteen käytöstä. A ja B olivat suunnitelleet, valmistelleet ja yrittäneet toteuttaa arvokuljetusauton ryöstön väkivaltaa käyttämällä. A oli tuomittu samankaltaisesta rikoksesta yhdeksän vuotta aikaisemmin pitkään vankeusrangaistukseen. B oli myös tuomittu samankaltaisesta rikoksesta pitkään vankeusrangaistukseen noin viisi vuotta aiemmin. Pohdittavaksi tuli rikosten välillä kulunut aika, ja se, että sekä A että B olivat syyllistyneet yhteen samankaltaiseen rikokseen. Korkein oikeus totesi päätöksessään, että kumpaankin sekä A:n että B:n rangaistukseen voitiin käyttää rikoksen uusimista koventamisperusteena. Uudessa ja aikaisemmassa rikoksessa oli hyvin samankaltaisia piirteitä. Rikokset ovat vaatineet erityistä suunnitelmallisuutta ja valmistelua. Molemmat rikokset ovat siis olleet suunnitelmallisia ja harkittuja, ja tavoiteltu taloudellinen hyöty erityisen merkittävä. Toistamista arvioitiin vain yhden aiemman samankaltaisen teon perusteella, mutta koska teot osoittivat selkeää ilmeistä piittaamattomuutta, yksikin aiempi samankaltainen teko riitti koventamisperusteen käyttöön. A:n osalta tuli pohdittavaksi vielä rikosten välillä kulunut pitkä aika, yhdeksän vuotta. Korkein oikeus totesi, että pelkillä aikarajoilla ei voida määritellä sitä, milloin rikosta voidaan pitää koventamisperusteen ulkopuolelle jäävänä satunnaisena uusimisena. Mitä vakavammasta ja suunnitelmallisemmasta teosta aikaisemmassa ja uudessa, pitkälti samanlaisessa rikoksessa, on kysymys, sitä epätodennäköisempää on, että kyse on satunnaisesta uusimisesta.

Ratkaisussa otettiin siis kantaa monipuolisesti uusimiseen koventamisperusteena ja miten satunnaista uusimista rajataan. Tässä painoa laitettiin rikosten samankaltaisuudelle ja sille, että rikokset olivat erityisen suunnitelmallisia ja harkittuja. Pitkä aikakaan uuden ja edellisen rikoksen välillä ei vaikuttanut, koska tällaiset teot osoittavat erityistä piittaamattomuutta.

Koventamisperusteen käyttäminen siis edellyttää rikosten samankaltaisuutta. Rikosten samankaltaisuus taas osoittaa piittaamattomuutta laista ja lailla suojattavista intresseistä. Mikäli rikoksentekijä syyllistyy toistuvasti näpistyksiin, hän ei piittaa toisen omaisuuden suojasta. Toistuvasti pahoinpitelyihin syyllistynyt tekijä ei piittaa toisen hengen ja terveyden suojasta. Nämä osoittavat teon samankaltaisuuden. Mikäli toistuvasti pahoinpitelyyn syyllistynyt henkilö syyllistyy kavallukseen, eivät teot taas osoita samankaltaisuutta. Rikosten samankaltaisuus ei riitä koventamisperusteen käyttöön, jos rikosten uusiminen johtuu rikoksiin urautuneesta elämäntavasta eikä tietoisesta rikoksentekopäätöksestä.²⁰⁰

²⁰⁰ HE 44/2002 vp, s. 194.

Ratkaisussa KKO 1980 II 81 A oli syylistynyt useisiin omaisuus-, väärennys- ja liikenne rikomuksiin. A oli karannut vankilasta ja pakomatkinsa aikana majoittunut hotelliin väärillä henkilötiedoilla erehdyttääkseen poliisia. Myöhemmin hän oli murtautunut konttorirakennukseen ja anastanut kassakaapin. Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että A:n aikaisemman rikollisuuden ja viranomaisen erehdyttämisen välillä ei ollut sellaista suhdetta, joka olisi osoittanut sellaista erityistä suurempaa syyllisyyttä, jota olisi voitu pitää ilmeisenä piittaamattomuutena. Sen sijasta törkeä varkaus osoitti samankaltaisuutta aikaisemman rikollisuuden kanssa.

Ratkaisussa KKO 2018:44 A oli tuomittu käräjäoikeudessa yhden vuoden vankeusrangaistukseen pahoinpitelystä ja yhteensä 25 petoksesta. Petoksiin oli käytetty koventamisperustetta aiemman rikollisuuden vuoksi. A vaati rangaistuksen alentamista, ja rangaistuslajin lieventämistä ehdolliseen vankeuteen, yhdyskuntapalveluun tai valvontarangaistukseen sekä ettei koventamisperustetta käytetä. A oli tuomittu aiemmin useita petoksia käsittäneistä rikossarjoista. Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että samankaltaisten suunniteltujen ja harkittujen rikosten toistuva uusiminen lyhyellä aikavälillä osoittaa piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä ja näin ollen koventamisperustetta tulee soveltaa.

Lain edellyttämä piittaamattomuus tulee osoitetuksi, kun rikokset ovat suunniteltuja ja harkittuja, ja niissä on käytetty tietoista rikoksentekopäätöstä.²⁰¹ Uusiminen, joka ei ole satunnaista, ei kuitenkaan osoita vielä välttämättä piittaamattomuutta laista. Rikoksiin urautuneen elämäntavan omaavalla henkilöllä rikosten uusiminen on suunnittelematonta, mutta ei satunnaista.²⁰² Rikosten uusiminen ja niiden samankaltaisuus johtuu tällöin rikoksiin urautuneesta elämäntavasta eikä tietoisesta piittaamattomuudesta.²⁰³

Ratkaisussa KKO 2003:100 A tuomittiin huumausainerikoksesta sakkorangaistukseen. A oli tuomittu aiemmin useita kertoja vankeusrangaistuksiin ja muun muassa huumausainerikoksista. Korkein oikeus totesi, että A:lla ei ollut muuta käyttötarkoitusta huumausaineille kuin oma käyttö. A:n voitiin katsoa olevan pitkäaikainen huumeidenkäyttäjä ja huumeriippuvainen. Korkein oikeus päätyi olla soveltamatta koventamisperustetta, koska uuden rikoksen ja aiemman rikoksen välinen suhde ei rikosten samankaltaisuudesta huolimatta osoittanut ilmeistä piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä.

²⁰¹ HE 44/2002 vp, s. 195.

²⁰² HE 125/1975 vp, s. 12.

²⁰³ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 91.

Tässä ratkaisussa uusi ja aiemmat rikokset olivat samankaltaisia, mutta pitkäaikainen huumeiden käyttö ei kuitenkaan osoittanut erityistä piittaamattomuutta laista. Huumeriippuvuuden voidaan katsoa näin osoittavan sosiaalista avuttomuutta ja rikoksiin urautunutta elämäntapaa.

Korkein oikeus päätyi toisenlaiseen ratkaisuun päätöksessä KKO 2011:66. A oli kolmen viikon aikana yhdeksällä eri kerralla anastanut kaupoista alkoholia, elintarvikkeita ja vaatteita 9,84-57,80 euron arvosta. Tapauksessa arvioitiin näpistykseen ja varkauden rajanvetoa, mutta myös koventamisperusteen täyttymistä. Anastusten toistuvuus osoitti, että A:lla oli tapana käyttää anastuksia keinona hankkia haluamaansa omaisuutta. Omaisuuden laatu osoitti, että näpistykset tehtiin enemmän hetken mielijohdeesta, ja anastukset eivät osoittaneet suunnitelmallisuutta. A:n rikosrekisteri osoitti, että hän on toistuvasti syyllistynyt samankaltaisiin rikoksiin. Vankeusrangaistuksen suorittuaan A syyllistyi anastusrikokseen nopeasti uudelleen ja kysymys ei ollut harvoin toistuvasta satunnaisesta uusimisesta eikä houkuttelevan tilanteen aiheuttamasta rikospäätöksestä. A:lla oli taipumus hankkia tavaroita anastamalla. Tapaukseen sovellettiin koventamisperustetta.

Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että rikosten toistaminen saattaa liittyä kiinteästi rikosten tekijän elämäntapaan, eikä rangaistuksen ankaroituminen enää ehkäise syyllistymistä uusiin rikoksiin. Rikosten toistaminen seuraamuksista välittämättä kuitenkin osoittaa erityistä moitittavuutta tekijässä. Näin ollen, vaikka rikosten toistaminen liittyi A:n rikolliseen elämäntapaan, se ei ollut syy vähentää moitittavuutta.

Rikoksen uusiminen on todennäköisemmin satunnaisempaa, mitä pidempi aika rikosten välillä on kulunut. Mitä enemmän harkintaa rikoksen tekeminen vaatii, sitä enemmän voidaan katsoa, että rikoksen uusiminen osoittaa piittaamattomuutta.²⁰⁴ Satunnainen uusiminen jää koventamisperusteen käyttämisen ulkopuolelle.

Millä kriteereillä voidaan arvioida ajan kulumisen merkitystä ja milloin voidaan käyttää koventamisperustetta? Aikaa on mahdoton määritellä tarkasti. Yllä käsitellyssä ratkaisussa KKO 2019:21 yhdeksän vuoden aika rikosten välillä ei estänyt koventamisperusteen käyttöä. Peukalosäännöksi on mainittu, että viiden vuoden välein tehdyt rikokset eivät osoita ilmeistä piittaamattomuutta.²⁰⁵

²⁰⁴ HE 125/1975 vp, s. 12.

²⁰⁵ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 91

7. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUSLAJIN VALINTAAN

7.1. Lajinvalinnasta yleisesti

Uusimisella on vaikutusta rangaistuksen mittaamisen lisäksi myös muuhun rangaistuksen määrittämiseen. Rangaistuslajin valinnalla voisi katsoa olevan suurin merkitys tuomitulle, esimerkiksi lajinvalinnalla ehdollisen ja ehdottoman vankeusrangaistuksen välillä on iso eroavaisuus.

Rangaistuslajin valinnasta säädetään Rikoslain 6 luvun 9-12 §:ssä. Näihin pykäliin on kirjattu rangaistuslajeista vain ne säännökset, joiden nojalla tuomioistuin päättää rangaistuslajin käyttämisestä tai käyttämättä jättämisestä. Rangaistuslajin valinnassa on suurimmaksi osaksi kyse rangaistuksen ankaruudesta päättämistä. Niiltä osin kuin rangaistuslajit poikkeavat toisistaan ankaruudeltaan, lajinvalintaa koskevat samat säännöt ja periaatteet kuin rangaistuksen mittaamista. Suhteellisuusperiaate koskee molempia.²⁰⁶

Rangaistuslajit eivät eroa toisistaan vain ankaruudessa, vaan niihin liittyy erilaisia ominaisuuksia, ja toinen rangaistus on toimivampi toiselle kuin toinen.²⁰⁷ Tarkoituksenmukaisuusperusteet liittyvät kiinteästi rangaistuslajin valintaan. Lajinvalinnassa tehdään valintaa kahden toisiaan ankaruudessa suurin piirtein vastaavan rangaistuslajin välillä ja valintaan vaikuttaa tarkoituksenmukaisuus preventiivisten tavoitteidenkin kannalta. Aikaisemmilla rangaistuksilla on lajinvalinnan kannalta suuri merkitys ja uusimisella on usein ratkaiseva merkitys harkinnassa rangaistuslajin valinnassa.

7.2. Sakko vai vankeus

Rikoslaisissa ei säännellä lajinvalintaa sakon ja vankeuden välillä. Monesta rikoksesta on kuitenkin säädetty rangaistukseksi sakkoa tai vankeutta. Valinta sakkorangaistuksen ja vankeusrangaistuksen välillä tehdään monien usein esiintyvien rikostyyppien kohdalla, ja joidenkin rikosten kohdalla sakkorangaistus on pääsääntö ja vankeusrangaistus poikkeus.²⁰⁸ Esimerkkinä rikoslain 20 luvun 5 §:ssä säädetään pahoinpitelystä: rangaistuksena pahoinpitelystä on tuomitava sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. Tuomioistuimelle jää paljon

²⁰⁶ Lappi-Seppälä, 2000, s. 326. HE 44/2002 vp, s. 205.

²⁰⁷ HE 44/2002 vp, s. 205.

²⁰⁸ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007, s. 5.

harkintavaltaa rangaistuksen lajista ja määrästä. Pahoinpitelyn kohdalla ei voida puhua säännöistä ja poikkeuksista, koska rikosnimikkeen alle mahtuu hyvin erilaisia ja eri tavalla tuomitavia tekoja.²⁰⁹ Tyyppirangaistusajattelu on pohjana oikeuskäytännön yhtenäisyydelle. Pahoinpitelyssäkin on siis tyyppirikos, josta määrätään tyyppirangaistus. Rikosten tapahtumat eivät voi olla yksi yhteen, mutta riittävä samankaltaisuus kelpaa tyyppirikokseen.

Tuomioistuimien välillä on eroja suositusten esiintymisessä. Joissain tuomioistuimissa on suuri määrä eri rikosten seuraamuksia koskevia rangaistustaulukkoja ja joissain tuomioistuimissa ne ovat harvinaisia. Rikolliseen tekoon liittyvät olosuhteet ovat tärkeimmät, mutta tuomitun rikollinen menneisyys vaikuttaa sekä hänen saamaansa rangaistukseen yhden rangaistuslajin sisällä, että myös rangaistuslajin valintaan. Vaikutuksen on todettu olevan selvä ja merkittävä. Eli mitä enemmän on aikaisempaa rikollisuutta, sitä suurempi on todennäköisyys sille, että rangaistus tuomitaan sakon sijasta vankeusrangaistuksena.²¹⁰

Rikoksen uusiminen poikkeaa tyyppirikoksesta ja suhteellisuusperiaatteen mukaisesti rangaistuksen tulee olla samassa suhteessa ankarampi. Esimerkiksi pahoinpitelyyn syyllistynyt tekijä on voinut selvitä sakkorangaistuksella ensikertalaisena. Uusiessaan rikoksen ja ollessaan piittaamaton ensimmäisen rangaistuksen varoituksesta, tekijän rangaistusta voidaan ankaroittaa vankeuteen. Seuraavana vaiheena on tehdä lajinvalintaa ehdollisen ja ehdottoman vankeuden osalta.

7.3. Ehdollinen vai ehdoton vankeus

Ehdollinen vankeusrangaistus perustuu siihen, että tuomioistuin tuomitsee konkreettisen vankeusrangaistuksen, mutta päättää, että sen täytäntöönpano lykkäytyy. Tekijälle määrätään koeaika ja riippuu tekijän käyttäytymisestä, tuleeko ehdollinen vankeus täytäntöön pantavaksi vai ei.²¹¹

Valinnasta ehdollisen ja ehdottoman vankeuden välillä säädetään rikoslain 6 luvun 9 §:ssä. Määräaikainen, enintään kahden vuoden vankeusrangaistus voidaan määrätä ehdolliseksi (ehdollinen vankeus), jollei rikoksen vakavuus, rikoksesta ilmenevä tekijän syyllisyys tai tekijän

²⁰⁹ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007, s. 5.

²¹⁰ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007, s. 6.

²¹¹ Frände, 2011, s. 381.

aikaisempi rikollisuus edellyttä ehdottomaan vankeuteen tuomitsemista. Ehtona on enintään kahden vuoden vankeusrangaistus ja tämä asettaa ehdottoman rajan ehdollisen rangaistuksen määrittämiselle. Mitä pidempi tuomittava rangaistus on, sitä vähäisemmät mahdollisuudet ovat ehdollisen rangaistuksen käyttämiselle. Mitä lähemmäksi mennään kahden vuoden rajaa, sitä suuremmat perusteet täytyy olla ehdollisen rangaistuksen käyttämiselle.²¹²

Ehdollisesta rangaistuksesta säädetty laki (135/1976) kumottiin vuonna 2001 (521/2001) ja tässä laissa lajinvalintaa ohjasi ”yleinen lainkuuliaisuus”. Yleinen lainkuuliaisuus on tulkinnallisesti epäselvä, ja yleisestäävyys sopii huonosti yksittäisen rangaistuksen lajinvalintaa koskevan rangaistuksen kriteeriksi.²¹³ Rangaistusvalinnassa ilmeni suuriakin eroja tuomioistuinten välillä. Rangaistuskäytännön yhtenäistämiseksi lajinvalintaa ohjaavat säännökset vaativat tarkennusta.²¹⁴ Lajinvalintaa koskeva ratkaisu rangaistuksen mittaamisen yhteydessä on yhdenvertaisuuden kannalta tärkeä tuomioistuimessa tehtävä ratkaisu.²¹⁵ Nykyiset kriteerit ovat varmasti selkeämmät lajinvalintaa harkittaessa.

Valinnalla ehdottoman ja ehdollisen vankeuden välillä on suuri merkitys syytetylle. Pääsääntönä on ehdollinen vankeus, josta tuomioistuin saa poiketa ehdottomaan vankeuteen säännöksessä mainituilla perusteilla.²¹⁶ Lajinvalinta suoritetaan punnitsemalla seikkoja puolesta ja vastaan ehdottoman ja ehdollisen vankeuden välillä. Kahden vuoden raja asettaa ehdottoman ylärajan ehdollisen vankeuden käyttämiselle, joten ehdollisen rangaistuksen sovellettavuus vähenee, kun rikoksen törkeys ja rangaistuksen pituus kasvavat.²¹⁷

Oikeuskäytännöstä löytyy esimerkkejä, joissa täsmälleen kahden vuoden vankeusrangaistus on määrätty ehdolliseksi. Ratkaisussa KKO 2014:87 törkeää ryöstöä koskevassa tapauksessa A:lle tuomittiin 2 vuoden ehdollisen vankeusrangaistuksen ohella 75 tuntia yhdyskuntapalvelua. Ehdollista vankeusrangaistusta puolsivat rikoksesta kulunut pitkä aika (törkeä ryöstä tehty vuonna 2000) ja A:n elämäntapojen muutosta osoittavat seikat. Ehdotonta vankeusrangaistusta korkeimman oikeuden perusteluiden mukaan olisi puoltanut teosta tuomitun rangaistuksen pituus ja ryöstörikoksen vakavuus ja siitä ilmenevä syyllisyys. A ei ollut ennen ryöstöä syyllistynyt rikoksiin, mutta vuonna 2009 hän oli syyllistynyt kahteen huumausainerikokseen

²¹² HE 44/2002 vp, s. 205.

²¹³ Lappi-Seppälä, 2002, s. 256 ja Tapani, Tolvanen, 2016, s. 138.

²¹⁴ HE 177/2000 vp, s. 18.

²¹⁵ Melander, 2011, s. 194.

²¹⁶ HE 177/2000, s. 18.

²¹⁷ HE 44/2002 vp, s. 205.

ja vuonna 2010 törkeään rattijuopumukseen, joista oli tuomittu yhteinen ehdollinen vankeusrangaistus,

Lajin valintaperusteina mainitaan rikoksen vakavuus, rikoksesta ilmenevä tekijän syyllisyys ja tekijän aikaisempi rikollisuus. Mitä moitittavampi teko on ja mitä pidempi rangaistus on, sitä todennäköisempi on ehdoton vankeus. Rikoksen vakavuus viittaa teonkuvaukseen ja ennen kaikkea aiheutettuun vahinkoon ja teolla tuotettuun vaaraan. Teonkuvauksen lisäksi teon moitittavuus- ja törkeysarvosteluun vaikuttaa tekijän syyllisyys.²¹⁸

Valinta ehdottoman ja ehdollisen vankeuden välillä perustuu kokonaisharkintaan. Aikaisemman rikollisuuden vaikutusta uuden rangaistuksen ehdollisuuteen ei ole voitu määritellä täsmällisesti, koska tilanteet poikkeavat toisistaan. Kokonaisharkintaan vaikuttavat myös tuomitavan rikoksen vakavuus ja tekijän syyllisyys. Selvää ohjetta siihen, montako ehdollista rangaistusta rikosentekijälle voidaan tuomita, ei pidetty mahdollisena. Harkintaan vaikuttaa myös rikosten uusimismisnopeus.²¹⁹

Ensikertalaisuus vaikuttaa usein siihen, että rangaistus tuomitaan ehdollisena. Rikoksella aiheutetun vahingon määrällä ja rikollisen menettelyn kestolla on merkitystä harkintaan.²²⁰ Ensikertalaisen tuomitsemisesta ehdolliseen vankeusrangaistukseen poiketaan vain lähinnä rikoksen vakavan luonteen ja sen saaman ankaran moitearvostelun vuoksi.²²¹

Ratkaisussa KKO 2017:51 A oli tuomittu useista seksuaalirikoksista ja lapsen seksuaalisista hyväksikäytöistä. Korkein oikeus katsoi, että rangaistusta ei voitu tuomita ehdollisena vankeusrangaistuksena ja rangaistuksena tuomittiin yksi vuosi ja kuusi kuukautta ehdotonta vankeutta. Ehdollista vankeusrangaistusta puolsi A:n ensikertalaisuus ja hoitoon hakeutuminen lievensi rangaistusta. Rikosten luonne lapsiin kohdistuvina seksuaalirikoksina, rikoksista ilmenevä syyllisyys ja rikosten vakavuus sekä tekojen jatkuminen pitkällä aikavälillä puolsivat rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana vankeusrangaistuksena. Tapauksessa tuomittu rangaistus ei ollut kahden vuoden rajalla ja A oli ensikertalainen. Näistä seikoista huolimatta ehdollista ei voitu tuomita kokonaisharkinnan perusteella.

²¹⁸ HE 177/2000 vp, s. 18.

²¹⁹ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007, s. 8-9.

²²⁰ Tapani, Tolvanen, 2016, s. 141-142.

²²¹ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007, s. 10.

Suurin osa tuomituista vankeusrangaistuksista on lyhyitä kestoiltaan. Lyhyissä rangaistuksissa rikoksen vakavuus ei yleensä muodosta estettä ehdollisen vankeuden tuomitsemiselle. Mikäli ehdotonta vankeutta harkitaan, ovat tekijän uusiminen ja tekijän aikaisemmat tuomiot perusteena. Uusiminen onkin käytetyin valintakriteeri, kun tehdään valintaa ehdollisen ja ehdottoman vankeuden välillä.²²² Mitä selkeämmin tekijä osoittaa piittaamattomuutta lain kielloista ja käskyistä uusimalla rikoksen, sitä todennäköisempää on ehdottoman vankeusrangaistuksen määrääminen. Harkintaan vaikuttavia seikkoja ovat rikosten lukumäärä, niiden osoittama suunnitelmallisuus ja harkinta sekä uusimisenopeus.²²³

Ratkaisussa KKO 1993:72 (ään.) uusimisenopeus korostui lajinvalinnassa. A oli syyllistynyt törkeään rattijuopumukseen ja liikenteen vaarantamiseen vuonna 1991. Hän oli syyllistynyt aikaisemmin vuonna 1990 myöskin törkeään rattijuopumukseen ja hänet oli tuomittu ehdolliseen rangaistukseen ja oheissakkoon ja ehdollisen rangaistuksen koeaika oli kestänyt vuoteen 1992 asti. Kyseessä oleva uusi rattijuopumus oli siis tapahtunut koeaikana. Uusimisenopeus vaikutti siihen, että yleinen lainkuuliaisuus vaati rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. A oli haikautunut päihdehoitoon ja lisäksi hänen työnantajansa oli aloittanut irtisanomismenettelyn rikoksen vakavuuden vuoksi. Nämä eivät riittäneet puoltamaan rangaistuksen tuomitsemista ehdollisena.

Ratkaisussa KKO 2018:92 oli kysymys myös törkeästä rattijuopumuksesta ja harkinnasta rangaistuslajin valinnasta ehdottoman ja ehdollisen vankeusrangaistuksen välillä. A oli kuljettanut moottoripyörää 3,14 promillen humalassa ja menettänyt moottoripyörän hallinnan suistuen kevyen liikenteen väylälle ja näin vaarantanut liikenneturvallisuutta. Korkein oikeus totesi perusteluissaan, että yleensä ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitseminen ensikertalaiselle tulee kysymykseen vasta yli vuoden mittaisessa rangaistuksessa. A:lla ei ollut aikaisempaa rikollisuutta ja hänelle oli mitattu viiden kuukauden vankeusrangaistus. Teon vahingollisuus ja vaarallisuus tulivat harkittavaksi, oliko A:n rikos tekotyypin puitteissa niin haitallinen ja merkittävä syyllisyyttä osoittava, että rangaistus olisi tuomittava ehdottomana vankeusrangaistuksena. Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, ettei A:n rangaistusta voida tuomita ehdollisena A:n ensikertalaisuudesta huolimatta teon vakavuus ja A:n osoittama syyllisyys huomioon ottaen. Ratkaisun ei katsottu loukkaavan yhdenvertaisuusperiaatetta.

²²² Lappi-Seppälä, 2002, s. 260.

²²³ Lappi-Seppälä, 2013, s. 112.

Ratkaisussa KKO 2004:45 A oli tuomittu huumausainerikoksesta yhden vuoden ja kahdeksan kuukauden vankeusrangaistukseen ja kysymys oli rangaistuksen ehdollisuudesta. A:lla ei ollut aikaisempaa rikollisuutta, mutta ensikertalaisuudesta huolimatta rikoksen vakavuus edellyttäisi rangaistuksen tuomitsemista ehdottomana. Korkein oikeus tuomitsi A:n rangaistuksen ehdollisena ja ehdollisen vankeusrangaistuksen ohella 80 tuntia yhdyskuntapalvelua. Ratkaisussa ehdollisen rangaistuksen puolesta puhui A:n halu ja tarve päästä eroon päihteistä ja hänen tulevaisuuttaan koskeva ennuste oli hyvä.

Tekijän aikaisemmalla rikollisuudella tarkoitetaan rikoksia, joista syytetty on tuomittu rangaistukseen ennen kuin hän syyllistyi käsiteltävänä olevaan rikokseen. Samaan konkurrenssiryhmään kuuluvat rikokset eivät lukeudu tekijän aikaisemmaksi rikollisuudeksi.²²⁴ Rikoslain 7 luvun 1 ja 3 §:n mukaan yhteinen rangaistus on tuomittava silloin, kun rikokset ovat käsittelyssä samalla kertaa. Kysymyksessä on tilanne, jossa rikoksentekijä syyllistyy useisiin rikoksiin, jotka muodostavat ajallisen kokonaisuuden, jotka voidaan käsitellä yhdessä ja, joista voidaan tuomita yhteinen rangaistus.

Uusiminen on sitä raskaampaa, mitä suurempi on rikosten määrä (ja laatu). Mitä pidempi aika edellisestä tuomiosta on kulunut, sitä vähemmän merkitystä uusimiselle tulisi antaa harkinnassa.²²⁵ Eniten harkintaa vaatii siis kysymys siitä, kuinka monta ehdollista rangaistusta tekijälle voidaan tuomita ennen kuin on tuomittava ehdoton rangaistus. Lähtökohtaisesti voidaan suhtautua kriittisesti useiden peräkkäisten ehdollisten vankeusrangaistusten tuomitsemiseen.²²⁶ Oikeuskirjallisuudessa on esitetty erilaisia aikamääreitä, milloin uusimiskriteeriä sovelletaan. 2-4 vuotta rikoksetonta elämää mahdollistaisi uuden ehdollisen vankeusrangaistuksen määräämisen.²²⁷

Tuomioistuimien välillä on eroavaisuuksia siinä, kuinka monta ehdollista vankeusrangaistusta muodostaa käytännössä esteen uudelle ehdolliselle rangaistukselle. Mikäli henkilö on tuomittu lyhyellä aikavälillä ehdottomiin vankeusrangaistuksiin, ei voida määrätä ehdollista vankeusrangaistusta. Tekijän menneisyys näyttää, että ehdolliseen vankeusrangaistukseen sisältyvä varoitusaikutus jäisi hyvin todennäköisesti vaille vaikutusta. Haastavampi on sen sijaan ratkaista, kuinka pitkä aika täytyy kulua aikaisemmasta ehdollisesta vankeusrangaistuksesta ennen

²²⁴ HE 177/2000 vp, s.19.

²²⁵ Lappi-Seppälä, 2013, s. 112.

²²⁶ HE 44/2002 vp, s. 206.

²²⁷ Tapani, Tolvanen 2016, s. 146-147.

kuin voidaan tuomita uusi ehdollinen vankeusrangaistus. Lähtökohtaisesti vaaditaan muutama vuosi rikoksetonta elämää.²²⁸

Toinen vankeusrangaistus voidaan useimmiten tuomita ehdollisena, ja tästä poiketaan, mikäli kyse on vakavasta rikoksesta tai uusi rikos on tehty pian ensimmäisen ehdollisen tuomion koeajan jälkeen. Kolmatta tai sitä useampaa rangaistusta ei tule pääsääntöisesti tuomita ehdollisena. Ehdollisen vankeusrangaistuksen tuomitseminen voi kuitenkin olla mahdollista, jos viimeisestä tuomiosta on rikoksen tekohetkellä kulunut useita vuosia tai uusi rikos poikkeaa lajiltaan merkittävästi aiemmin tuomituista rikoksista. Rikoksen saama moitearvostelu ja tuomittavan rangaistuksen pituus ovat myös merkityksellisiä.²²⁹

Ikä vaikuttaa myös ehdottoman vankeusrangaistuksen määräämiseen. Rikoslain 6:9 §:n mukaan alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta ei saa tuomita ehdottomaan vankeusrangaistukseen, elleivät painavat syyt tätä vaadi. Laitosrangaistus heikentää nuoren sosiaalisen selviytymisen mahdollisuuksia ja aiheuttaa monenlaisia ongelmia tulevaisuuden kannalta.

Ehdollista vankeutta puoltavia seikkoja ovat muun muassa lievempi kärsimys tekijälle ja yhteiskunnan kustannusten vähentäminen. Useiden ehdollisten rangaistusten tuomitseminen taas voi vähentää lainkuuliaisuuden ylläpitämistä yhteiskunnassa. Lisäksi voidaan kyseenalaistaa, onko ehdollinen rangaistus omiaan herättämään tekijässä katumusta ja onko sillä preventiivistä vaikutusta.²³⁰ Harkinnan tulisi kuitenkin perustua laissa säädettyihin perusteisiin. Tekijän aikaisempi rikollisuus vaatii kuitenkin konkreettisempaa sääntelyä. Minkä verran rikoksetonta elämää oikeuttaa uuden ehdollisen rangaistuksen tuomitsemiseen? Kuinka monta ehdollista rangaistusta voidaan määrätä ennen kuin olisi siirryttävä ehdottomaan rangaistukseen? Näihin vaikuttavat monet ja valinta perustuu kokonaisharkintaan. Yhdenvertaisuusperiaatteen kannalta on kuitenkin ongelmallista, jos ratkaisuihin on paljon alueellisia eroja johtuen tuomioistuinten erilaisista käytännöistä.

²²⁸ Frände, 2011, s. 382-383.

²²⁹ Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007, s. 10.

²³⁰ Frände, 2011, s. 381.

7.4. Yhdyskuntapalvelu

Rikoslain 6 luvun 11 §:n mukaan rikoksenteijä, joka tuomitaan pituudeltaan määrättyyn, enintään kahdeksan kuukauden ehdottomaan vankeusrangaistukseen, tuomitaan sen sijasta yhdyskuntapalveluun, jollei ehdottomien vankeusrangaistusten, valvontarangaistusten, aiempien yhdyskuntapalvelurangaistusten, rikollisen toiminnan jatkaminen tai muiden painavien syiden ole katsottava olevan esteenä yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle. Yhdyskuntapalveluun tuomitsemisen edellytyksenä on, että rikoksenteijä on antanut suostumuksensa rangaistuksen tuomitsemiseen yhdyskuntapalveluna ja että hänen voidaan katsoa suoriutuvan yhdyskuntapalvelusta.

Yhdyskuntapalvelu voidaan tuomita siis enintään kahdeksan kuukauden pituisen ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta. Jotta tämä raja vankeuden pituudessa voidaan ottaa huomioon, on tuomioistuimen tuomittava ensin ehdoton vankeusrangaistus ja sitten muunnettava rangaistus yhdyskuntapalveluksi.²³¹ Yhdyskuntapalveluun tuomitseminen on pääsääntö, kun muodolliset edellytykset tuomitsemiselle täyttyvät. Muodollisia edellytyksiä ovat rangaistuksen laji (ehdoton vankeus) ja ankaruus (enintään kahdeksan kuukauden vankeus) sekä tuomitun suostumus ja soveltuvuus.²³²

7.4.1. Aikaisemmat ehdottomat vankeusrangaistukset

Aikaisemmat ehdottomat vankeusrangaistukset saattavat aiheuttaa esteen yhdyskuntapalvelulle kahdesta syystä. Aiemmin tuomitun vankeusrangaistuksen täytäntöönpano saattaa aiheuttaa konkreettisen esteen yhdyskuntapalvelun suorittamiselle. Täytäntöön pantava vankeusrangaistus on ehdoton este yhdyskuntapalveluun tuomitsemiselle silloin, kun vankeusrangaistus on niin pitkä, ettei yhdyskuntapalvelun suorittaminen normaalissa ajassa ole mahdollista. Vankeusrangaistuksen ankaruus voi myös itsessään muodostaa esteen yhdyskuntapalveluun tuomitsemiselle. Törkeästä rikoksesta äskettäin tuomitulle ei ole yleensä syytä tuomita yhdyskuntapalvelua silloinkaan, kun vankeusrangaistuksen täytäntöönpano ei estäisi yhdyskuntapalveluun tuomitsemista.²³³ Syynä tähän on kokonaisrikollisuuden vakavuus.²³⁴

²³¹ Frände 2011, s. 389.

²³² HE 44/2002 vp, s. 208.

²³³ HE 44/2002 vp, s.208-209 ja HE 144/1996, s. 12-13.

²³⁴ HE 144/1996, s. 13.

Harkittaessa valintaa yhdyskuntapalvelun ja ehdottoman vankeuden välillä, on huomioitava myös tuomittavan rangaistuksen ankaruus. Mitä lähempänä kahdeksan kuukauden rajaa ollaan, sitä enemmän tulee laskea painoa perusteille, jotka puhuisivat yhdyskuntapalvelun tuomitsemista vastaan. Lisäksi tulee huomioida aika, joka vankeusrangaistukseen tuomitsemiseen johdaneesta rikoksesta on kulunut. Vuosien takaisille rikoksille ei tulisi antaa painoarvoa harkittaessa lajin valintaa.²³⁵

Ratkaisussa KKO 2000:11 oli kysymys aikaisempien vankeusrangaistusten merkityksestä esteenä yhdyskuntapalveluksen tuomitsemiselle. Korkein oikeus totesi, että aikaisemmin tuomitut vankeusrangaistukset voivat olla esteenä yhdyskuntapalveluksen tuomitsemiselle kahdesta syystä. Aiemman tuomion täytäntöönpano voi olla konkreettisenä esteenä yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle. A:n tapauksessa ei ollut kysymys tästä, vaan oli kiinnitettävä huomiota muista rikoksista tuomittujen vankeusrangaistuksien määrään ja ankaruuteen, sekä aikaisempien rikosten laatuun ja aikaan, joka niistä on kulunut. A oli suorittanut vankeusrangaistusta kolmesti. Tapauksessa kyseessä olevat rikokset oli tehty kolme vuotta aikaisempien rikosten jälkeen ja puolitoista vuotta vankilasta vapautumisen jälkeen. A:n voitiin katsoa soveltuvuus selvityksen mukaan selviytyvän yhdyskuntapalvelusta. Korkein oikeus totesi, että vuosien takaisille rikoksille ei tule antaa liikaa painoarvoa ja A:n rikokset eivät ole olleet kovinkaan vakavia. Näistä syistä A:n aikaisempi rikollisuus ei ollut esteenä yhdyskuntapalveluun tuomitsemiselle.

Ratkaisussa KKO 2003:77 yhdyskuntapalvelun tuomitsemista vastaan puhuvat seikat olivat painavampia. A:lle oli tuomittu kahdeksan kuukauden vankeusrangaistus ja aikaisempi rikollisuus painoivat harkinnassa. A olisi soveltunut arvion mukaan yhdyskuntapalveluun ja hänellä oli halu irtautua entisestä rikollisesta elämäntavasta ja rikollisesta kaveripiiristä. Hänen elämäntilanteensa oli vakaa ja motivoitunut muutokseen. Tässä aiempi rikollisuus ja uuden rikoksen sijoittuminen sille rajalle, että yhdyskuntapalvelu voitaisiin tuomita, vaikuttivat siihen, että rangaistus tuomittiin ehdottomana vankeutena.

Harkittaessa aikaisempien ehdottomien vankeusrangaistusten määrän estevaikutusta yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle, mitään sitovaa lukumäärää ei voida antaa. Lähtökohtaisesti 3-4 aikaisempaa ehdotonta vankeusrangaistusta muodostavat esteen yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle, ellei niistä ole kulunut huomattavan pitkää aikaa. Huomioon tulee ottaa tuomittavana olevan rangaistuksen ankaruus, aikaisempien rikosten lukumäärä ja ankaruus sekä

²³⁵ HE 144/1996, s. 13.

uusimisnopeus. Tuomittavan elämäntilanteessa tapahtunut muutos positiivisen suuntaan voi puoltaa yhdyskuntapalvelun tuomitsemista.²³⁶

7.4.2. Aikaisemmat yhdyskuntapalvelurangaistukset

Toisena esteenä yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle voivat olla aikaisemmat yhdyskuntapalvelurangaistukset. Yhdyskuntapalvelu toimii vastaavanlaisena varoituksena vankilaan joutumisesta kuin ehdollinen vankeus. Monikollisesta muodosta voidaan päätellä, että yksi aiempi yhdyskuntapalvelu ei muodostaisi estettä, mutta kaksi aiempaa voisivat muodostaa.²³⁷ Jos yhdyskuntapalvelun varoitusvaikutus ei toimi ja tekijä uusii rikoksia, asteittain ankaroituva rangaistusjärjestelmän mukaisesti jossain vaiheessa on siirryttävä ankarampaan rangaistukseen eli ehdottomaan vankeuteen.

Kun harkitaan aikaisempien yhdyskuntapalvelurangaistusten vaikutusta uuteen rangaistukseen, on lähtökohtana, ettei yhdyskuntapalvelua tuomita kuin kahdesta kolmeen kertaan. Sen jälkeen otetaan käyttöön valvontarangaistus tai ehdoton vankeusrangaistus. Aiempien yhdyskuntapalveluiden määrän estevaikutusta ei ole kirjattu lakiin, vaan se jää tuomioistuinten harkintavallan varaan.²³⁸ Rangaistuskäytännön yhtenäisyyden ja yhdenvertaisuusperiaatteen turvaamisen vuoksi määränä kahdesta kolmeen on varmasti hyvä ohjenuora.

Harkittaessa valintaa yhdyskuntapalvelun ja ehdottoman vankeuden välillä, tulee kiinnittää huomiota sekä aiemmista rikoksista kuluneeseen aikaan että rangaistusten ankaruuteen.²³⁹ Jos henkilö on kauan aikaisemmin suorittanut kaksi tai kolme yhdyskuntapalvelua, tuomioistuin voi harkinnassaan päätyä ratkaisuun, että yhdyskuntapalvelu on kuitenkin tarkoituksenmukainen rangaistus. Henkilön muuttunut elämäntilanne ja muutoksen tukeminen jatkossakin voivat olla käyttökelpoisia syitä rangaistuksen tuomitsemiseen yhdyskuntapalveluna.²⁴⁰ Ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitseminen voisi vaikeuttaa elämäntilannetta ja ajaa tuomitun rikoskierteeseen. On mahdollista myös, että tuomittu ei sovellu valvontarangaistukseen siihen liittyvien edellytysten puuttuessa, mutta yhdyskuntapalveluun soveltuisi. Tässä tilanteessa yhdyskuntapalvelu voisi olla mahdollinen useista aiemmista yhdyskuntapalveluista huolimatta.²⁴¹ Näin voidaan estää ehdottomaan vankeusrangaistukseen liittyviä haittoja.

²³⁶ Laatuhanke, 2004, s. 46.

²³⁷ HE 144/1996 vp, s. 13.

²³⁸ HE 215/2014 vp, s. 89-90.

²³⁹ HE 144/1996 vp, s. 13.

²⁴⁰ HE 215/2014 vp, s. 90.

²⁴¹ HE 215/2014 vp, s. 90.

Käytännössä harkintaan vaikuttaa myös rikostyyppi. Tuomioistuimille suunnatuissa kyselyissä kysyttiin tuomareilta, että montako aiempaa yhdyskuntapalvelua muodostaa esteen uuden tuomitsemiselle. Seksuaalirikoksissa jopa yksi aiempi yhdyskuntapalvelu saattoi muodostaa esteen uuden yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle.²⁴²

Ratkaisussa KKO 2003:34 arvioitiin, olivatko aikaisemmat yhdyskuntapalvelut esteenä uuden yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle. A oli tuomittu ennen kysymyksessä olevaa tekoa kaksi kertaa yhdyskuntapalveluun. Soveltuvuuselvityksen mukaan A:lla on alkoholiriippuvuus, mutta hän oli soveltuva yhdyskuntapalveluun. A ei ollut ottanut aiempia yhdyskuntapalveluja varoituksena, ja A oli tuomittu kyseessä olevassa tapauksessa ja kahdessa aiemmassa tapauksessa törkeästä rattijuopumuksesta eli kyseessä oli vakava rikos. Kyseessä oleva teko oli tehty kaksi vuotta edellisestä teosta. Teko ei ollut toistunut niin pian, että rikosten ajallinen yhteys edellyttäisi vankeusrangaistusta. A oli tosin syyllistynyt toistuviin samankaltaisiin vakaviin rikoksiin. Korkein oikeus kuitenkin katsoi, että rikosten toistaminen johtui alkoholiriippuvuudesta ja eikä niinkään piittaamattomuudesta. Lisäksi yhdyskuntapalvelu olisi parempi vaihtoehto A:n alkoholiongelman hoiton kannalta kuin vankeus ja näin ollen estettä yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle ei ollut.

Kaikissa tilanteissa yhdyskuntapalvelu ei ole mahdollinen, esimerkiksi rikoksen uusimisen vuoksi. Yhdyskuntapalvelu edellyttää myös tuomitun suostumusta ja soveltuvuusarvioinnissa painottuu tuomitun arviointihetken elämäntilanne. Yhdyskuntapalvelun ongelmana on, että seuraamuksena se on sosiaalisesti valikoiva, sillä kaikista huonoimmassa asemassa olevat eivät suoriudu yhdyskuntapalvelusta ja vaihtoehtona sen jälkeen on ehdoton vankeus.²⁴³ Lisäksi yhdyskuntapalvelun määräämisessä eri oikeuksien välillä on havaittu olevan merkittäviä eroja.²⁴⁴ Yhdyskuntapalvelun päivittäisiä asiakkaita vuonna 2018 oli keskimäärin 1072 kpl, kun vuonna 2009 määrä oli 1559 kpl.²⁴⁵

Yhdyskuntaseuraamuksiin liittyy tavoite uusintarikollisuuden vähentämisestä. Yhdyskuntapalvelun tavoitteena on myös helpottaa tuomitun kiinnittymistä yhteiskuntaan ja ehkäistä sitoutumista rikolliseen alakulttuuriin.²⁴⁶ Yhdyskuntapalvelua suorittavan on mahdollista saada

²⁴² Tapani, Tolvanen, 2016, s. 167.

²⁴³ Rautiainen, 2008, s. 92.

²⁴⁴ Keinänen, 2008, s. 24.

²⁴⁵ Rikosseuraamuslaitos, 2018, s. 40.

²⁴⁶ Keinänen, 2008, s. 8.

kuntoutusta, niin ammatillista, sosiaalista, lääkinnällistä ja kasvatuksellista.²⁴⁷ Myönteisenä vaikutuksena voidaan nähdä tuomitun sitouttaminen säännölliseen elämään.²⁴⁸ Ehdoton vankeus aiheuttaa laitostumista ja vaikeuttaa vankilan ulkopuoliseen elämään paluuta. Yhdyskuntapalvelun etuna on se, että sen suorittaminen tapahtuu ilman eristämistä. Vankeudessa sosiaaliset suhteet ja toisintoimimismahdollisuus katkeavat, ja tuomittu joutuu sopeutumaan laitosten elämään. Laitostumiseen liittyy kielteistä sosiaalista leimaamista ja kiinnittymistä rikolliseen alakulttuuriin. Yhdyskuntapalvelulla voidaan parhaimmillaan muuttaa tuomitun negatiivista suhtautumista itseensä ja yhteiskuntaan.²⁴⁹ Tuomitun oma asenne on palvelusta suoriutumisen kannalta merkittävä.

7.5. Valvontarangaistus

Rikoslain 6 luvun 11 a §:n mukaan rikoksentekijä, joka tuomitaan enintään kuuden kuukauden pituiseen ehdottomaan vankeusrangaistukseen, tuomitaan sen sijasta samanpituiseen valvontarangaistukseen. Valvontarangaistuksen edellytyksenä on, että rikoksentekijää ei voida tuomita yhdyskuntapalveluun siihen liittyvien edellytysten puuttuessa; valvontarangaistukselle ei ole katsottava olevan aikaisemmin tuomituista valvontarangaistuksista tai ehdottomista vankeusrangaistuksista eikä kysymyksessä olevan rikoksen laadusta aiheutuvaa estettä; ja valvontarangaistuksen tuomitsemista on pidettävä perusteltuna rikoksentekijän sosiaalisten valmiuksien ylläpitämiseksi tai edistämiseksi. Valvontarangaistuksen tuomitsemisen edellytyksenä on myös, että rikoksesta tuomittu antaa suostumuksensa rangaistuksen tuomitsemiseen ja että hänen kanssaan samassa asunnossa asuvat täysi-ikäiset ovat omasta vapaasta tahdosta suostuneet valvontarangaistuksen täytäntöönpanoon kyseisessä asunnossa.

Valvontarangaistus voidaan siis tuomita enintään kuuden kuukauden ehdottoman vankeuden sijasta. Valvontarangaistus on toissijainen rangaistus yhdyskuntapalveluun verrattuna, sillä se voidaan tuomita vain siinä tapauksessa, kun yhdyskuntapalvelun tuomitsemiselle on este. Edellytyksenä on myös, että syytetyn oletetaan suoriutuvan valvontarangaistuksesta ja muutkin rangaistuksen tuomitsemisen edellytykset täyttyvät.²⁵⁰ Valvontarangaistuksen on lisäksi edistettävä tuomitun sosiaalisia valmiuksia. Valvontarangaistus on ensi sijassa henkilöille, joilla ei ole aikaisempia ehdottomia vankeusrangaistuksia tai valvontarangaistuksia, mutta

²⁴⁷ Rautiainen, 2008, s. 8.

²⁴⁸ Rautiainen, 2008, s. 91-91.

²⁴⁹ Keinänen, 2008, s. 7.

²⁵⁰ HE 17/2010 vp, s. 1.

tuomioistuimella on harkintavaltaa asiassa. Rikoksen laatu voi myös olla esteenä valvontarangaistuksen tuomitsemiselle. Esteenä voi olla myös, että rikosten jatkaminen kotoa tai asuinpaikasta käsin on mahdollista.²⁵¹

Valvontarangaistus otettiin käyttöön vuonna 2011. Ankaruudeltaan valvontarangaistus sijoittuu ehdottoman vankeuden ja yhdyskuntapalvelun väliin. Kun harkitaan valvontarangaistuksen tuomitsemista, rangaistuslajin valintaa tehdään ehdottoman vankeuden, valvontarangaistuksen ja yhdyskuntapalvelun välillä. Vaihtoehtojen löytäminen ehdottomalle vankeusrangaistukselle on Suomen kriminaalipolitiikassa keskeinen tavoite. Lyhyelläkin vankeusrangaistuksella on haittavaikutuksia ja lisäksi vankeusrangaistuksen täytäntöönpano on todella kallista. Valvontarangaistus on yksi väline suorittaa rangaistus vapaudessa ja välttyä ehdottoman vankeuden haittoilta.²⁵²

Aikaisemmat ehdottomat vankeusrangaistukset tai valvontarangaistukset voivat muodostaa esteen valvontarangaistuksen tuomitsemiselle. Asteittain ankaroituva seuraamusjärjestelmä menettäisi merkitystään, mikäli valvontarangaistus tuomittaisiin aina uudelleen.²⁵³ Rikoksen uusimisella on vahva merkitys, kun tehdään harkintaa rangaistuslajin valinnassa valvontarangaistuksen osalta. Aikaisemmin yhdyskuntapalvelun kohdalla käsitelty esteet ovat osittain samat valvontarangaistuksen tuomitsemista harkittaessa. Lähtökohtaisesti samalle henkilölle ei voida tuomita useita valvontarangaistuksia. Valvontarangaistus toimii myös varoituksena ennen ehdotonta vankeusrangaistusta. Eli jos henkilö on aikaisemmasta varoituksesta huolimatta uusinut ehdottomaan vankeusrangaistukseen johtaneita rikoksia, ei uusi valvontarangaistus olisi tarkoituksenmukainen. Säännös ei kuitenkaan ole ehdoton, vaan jättää tuomioistuimelle harkintavaltaa.²⁵⁴

Ehdoton vankeusrangaistus voi estää valvontarangaistuksen määräämiseen siten, että aikaisemmin tuomittu vankeusrangaistus on niin pitkä, että se estäisi valvontarangaistuksen suorittamisen. Valvontarangaistusta tuomittaessa samoin kuin yhdyskuntapalvelun kohdalla, tulee huomioda, kuinka vakavista rikoksista ja kuinka usein tekijä on tuomittu ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Kokonaisrikollisuuden vakavuus ja se, kuinka pitkä aika edellisestä rangaistuksesta on, on otettava harkinnassa huomioon.²⁵⁵

²⁵¹ Hartoneva, Mohell, Pajuoja, Vartia, 2015, s. 64-65.

²⁵² HE 17/2010 vp, s. 5.

²⁵³ HE 17/2010 vp, s. 21.

²⁵⁴ HE 17/2010 vp, s. 30-31. Tapani, Tolvanen, 2016, s. 177.

²⁵⁵ HE 17/2010 vp, s. 31.

Esteen valvontarangaistuksen määräämiselle voi muodostaa myös kyseessä olevan rikoksen laatu. Esimerkiksi samassa asunnossa asuvaan kumppaniin kohdistuvat rikokset, kuten pahoinpitely, lähtökohtaisesti estävät valvontarangaistuksen tuomitsemisen, vaikka kumppani antaisikin tähän suostumuksen. Toiseksi esteen voivat muodostaa rikokset, joiden jatkaminen asunnosta käsin olisi helppoa, kuten huumausainerikokset ja tieto- ja viestintärikokset.²⁵⁶

Ratkaisussa KKO 2015:71 oli kysymys valvontarangaistuksen tuomitsemisen edellytyksistä. Aikaisemmat yhdyskuntapalvelurangaistukset estivät uuden yhdyskuntapalvelun tuomitsemisen. A vaati korkeimmassa oikeudessa, että hänelle tuomitaan valvontarangaistus ehdottoman vankeuden sijasta. A oli tuomittu aiemmin myös ehdottomaan vankeusrangaistukseen, mutta valvontarangaistus ei ollut silloin vielä käytössä rangaistusvaihtoehtona. A:n elämäntilanne oli vakaa, hänellä oli työ, asunto ja parisuhde. Korkein oikeus katsoi, että estettä valvontarangaistuksen tuomitsemiselle ei ollut.

Ratkaisussa KKO 2013:18 A oli tuomittu käräjäoikeudessa neljän kuukauden ehdottoman vankeusrangaistuksen sijasta 120 tunnin yhdyskuntapalveluun. A oli hakenut muutosta päätökseen ja vaatinut toissijaisesti, että hänet tuomitaan valvontarangaistukseen. Hovioikeus jätti valvontarangaistuksen määräämistä koskeneen muutoksenhaun tutkimatta, koska valvontarangaistus on yhdyskuntapalvelua ankarampi rangaistus ja tuomio olisi muuttunut ankarammaksi. Korkein oikeus pysyi samassa kannassa. A oli perustellut muutoksenhakua päihitteettömyyden ja sosiaalisten suhteiden edistämiseksi, mutta korkein oikeus totesi, että tämä onnistuu myös yhdyskuntapalvelurangaistuksen täytäntöönpanossa ja A:n omalla käsityksellä rangaistusvaihtoehtojen sopivuudesta ei ollut merkitystä.

Yhdyskuntaseuraamuslain (2015/400) 9 luvun 53 §:ssä säädetään ehdonalaisesta vapaudesta ja koeajasta. Tuomittu pääsee valvontarangaistuksesta ehdonlaiseen vapauteen noudattaen rikoslain 2c luvun säännöksiä. Valvontarangaistukseen sovelletaan siis samoja säännöksiä kuin ehdottomaan vankeuteen ehdonalaisesta vapauttamisesta. Rikoslain 2 c luvun 5 §:n mukaan määräaikaista vankeusrangaistusta suorittava päästetään ehdonlaiseen vapauteen, kun rangaistuksesta on suoritettu kaksi kolmasosaa. Vanki, joka ei edeltäneiden viiden vuoden aikana ole suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa, päästetään vapauteen, kun rangaistuksesta on suoritettu puolet. Ehdonalaista vapauttamista käsitellään myöhemmin tarkemmin, mutta

²⁵⁶ HE 17/2010 vp, s. 31.

valvontarangaistuksen osalta voidaan todeta, että rikoksen uusiminen vaikuttaa myös ehdonalaiseen vapauttamiseen. Ensikertalaiseksi lasketaan henkilö, joka ei ole rikosta edeltäneiden viiden vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta. Rikoksen uusija kärsii myös valvontarangaistuksen osalta pidemmän tuomion.

Valvontarangaistuksella voidaan edistää ja kehittää tuomitun sosiaalista kykyä toimia yhteiskunnassa. Valvontarangaistukseen tuomitun sosiaalista selviämistä voidaan edistää muun muassa koulutuksella, työllä ja kuntoutuksella.²⁵⁷ Siviilielämään palaaminen on helpompaa, kuin vankeusrangaistuksen jälkeen. Valvontarangaistuksella samoin kuin yhdyskuntapalvelulla pyritään vähentämään uusintarikollisuutta.

Valvontarangaistuksen haasteena on, että sitä ei voida tuomita kaikkein huonoimmassa asemassa olevalle, kuten asunnottomalle henkilölle. Tämä on ongelmallista yhdenvertaisuusperiaatteen kannalta. Asunnottomalle henkilölle ainoa vaihtoehto on ehdoton vankeus, ja vapauttua palataan takaisin asunnottomuuteen ja usein rikolliseen elämään.

Valvontarangaistuksen käyttöönotto on ollut hidasta, mutta se on kuitenkin vakiinnuttanut asemaansa osana seuraamusjärjestelmää. Kansainvälisten tutkimusten mukaan rikoksen uusiminen on vähäisempää valvontarangaistuksen suorittaneilla kuin ehdottomaan vankeuteen tuomituilla. Valvontarangaistus on myös edullisempi yhteiskunnalle, sillä sen täytäntöönpano maksaa päivässä noin puolet siitä, mitä vankipäivä suljetussa vankilassa.²⁵⁸

7.6. Nuorisorangaistus

Rikoslain 6 luvun 10 a §:n mukaan alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta tuomitaan nuorisorangaistukseen, jos: sakko on rikoksen vakavuus, rikoksesta ilmenevä tekijän syyllisyys ja tekijän aikaisemmat rikokset huomioon ottaen riittämätön rangaistus eivätkä painavat syyt vaadi ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitsemista; ja ehdollista vankeutta valvontoiheen ei ole pidettävä riittävänä tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi tai uusien rikosten ehkäisemiseksi.

²⁵⁷ Majanen, 2005, s. 138.

²⁵⁸ Hartoneva, Mohell, Pajuoja, Vartia, 2016, s. 63-64.

Nuorisorangaistus otettiin kokeiluluontoisesti käyttöön vuonna 1997 ja vuoden 2005 alusta rangaistus on ollut pysyvästi käytössä. Nuorisorangaistuksella tavoitellaan useampaa kriminaalipoliittista tavoitetta. Rangaistusjärjestelmä perustuu asteittain ankaroituvaa porrasmalliin ja nuorisorangaistuksen tavoitteena on ollut lisätä yksi porras matkalla ankarimpaan rangaistukseen. Sosiaalisena tavoitteena on edistää nuoren sosiaalista toimintakykyä ja sitouttaa yhteiskuntaan. Rangaistuksella tavoitellaan myös konkreettisempaa rangaistusta kuin ehdollinen rangaistus, koska osa nuorista ei osaa ottaa sitä varoituksena ja mahdollisuutena välttää ehdoton vankeus.²⁵⁹ Nuorisorangaistus sijoittuu sakon ja ehdottoman vankeusrangaistuksen välille ja rinnastuu periaatteessa ankaruudessaan ehdolliseen vankeusrangaistukseen.

Nuorisorangaistusta määrättäessä harkinta sisältää moitittavuusharkinnan ja tarkoituksenmukaisuusharkinnan. Moitittavuusharkintaa koskeva edellytys sijoittaa nuorisorangaistuksen ehdollisen vankeusrangaistuksen tasolle seuraamusten porrasmallissa. Tarkoituksenmukaisuusharkintaa koskeva edellytys koskee valintaa nuorisorangaistuksen ja ehdollisen vankeusrangaistuksen välillä. Nuorisorangaistukseen päätyvä valinta sisältää perustelun tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämisestä ja rikosten uusimisen ehkäisemisestä.²⁶⁰ Nuorisorangaistuksen kohdalla asteittain ankaroituvassa seuraamusjärjestelmässä tekijän aikaisemmilla rikoksilla on aina merkitystä, kun tehdään valinta rangaistuslajien välillä. Kun nuorelle on aiemmin tuomittu ehdollinen rangaistus, nähdään se nuorisorangaistusta puoltavana seikkana. Aikaisemmilla tuomioilla on merkitystä sekä moitittavuus- että tarkoituksenmukaisuusharkinnan osalta, koska niiden perusteella voidaan katsoa nuoren ajautuneen rikoskierteeseen.²⁶¹

Nuorisorangaistuksella pyritään ehkäisemään rikoksen uusimista ja edistämään sosiaalista selviytymistä. Ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitut nuoret uusivat rikoksia useammin ja nopeammin kuin vanhemmat rikoksentekijät. Suunnilleen kolme neljäsosaa alle 18-vuotiaana vapautuneista palaa vankilaan vuoden kuluessa vapautumisesta. Ehdoton vankeusrangaistus aiheuttaa nuorelle useita haittoja, kuten laitostumista, rikolliseen elämäntapaan ajautumista, mielenterveysongelmia ja rikolliseksi leimautumista.²⁶² Sopeutuminen yhteiskuntaan näiden jälkeen on haastavaa ja nuorisorangaistuksella haetaan vaihtoehtoa näihin haasteisiin.

Nuorisorangaistus on säädetty tiettyjen edellytysten täytyessä ensisijaiseksi rangaistukseksi. Edellytykset ilmenevät edellä mainitusta RL 6:10 a:sta. Nuorisorangaistus voidaan tuomita

²⁵⁹ Lappi-Seppälä, 2013, s. 131-132.

²⁶⁰ Marttunen, 2005, s. 392.

²⁶¹ Marttunen, 2005, s. 393.

²⁶² HE 102/2004 vp, s. 3.

rikoksen tekoaikaan 15 vuotta mutta ei 18 vuotta täyttäneelle nuorelle. Nuorisorangaistuksen kestosta päättää tuomioistuin yleisten rangaistuksen määräämistä koskevien säännöksiensä perusteella. Nuorisorangaistuksen sisältö räätälöidään nuoren tarpeita vastaavaksi, ja siitä päättää Rikosseuraamuslaitos.²⁶³ Nuorisorangaistuksen sisällössä pyritään huomioimaan erityisesti nuorten syrjäytymisen ehkäisyyn ja rikoksettoman elämäntavan vahvistamiseen liittyvät seikat. Keskeisiä ovat koulutukseen, työnsaantimahdollisuuksiin, asumiseen, mielenterveyteen ja päihdehuoltoon liittyvät asiat.²⁶⁴

Kun uusimisriski on korkea, on valinnan kallistuttava ehdollisesta rangaistuksesta nuorisorangaistukseen. Uusimisriskiä arvioidaan tekijän elämäntilanteen lisäksi hänelle aiemmin tuomitujen rangaistusten pohjalta. Ongelmaryhmälle, joille ehdollinen rangaistus ei ole riittävä vaaritus rikollisen toiminnan jatkamisen suhteen, tulisi tuomita nuorisorangaistus. Rikoskierteen katkaiseminen saattaa edellyttää nuorisorangaistuksen tuomitsemista ja tässä tapauksessa se voidaan määrätä ilman aiempaa ehdollista rangaistusta.²⁶⁵

Ratkaisussa I-SHO 2006:3 A oli tuomittu kerran aikaisemmin ehdolliseen vankeusrangaistukseen muun muassa kahdesta pahoinpitelystä. Käsiteltävänä oleva rikos oli vakava ja vaarallinen pahoinpitely, joka oli tehty ehdollisen rangaistuksen koeaikana. A oli vaatinut hovioikeudessa, että hänet tuomittaisiin ensisijaisesti ehdolliseen vankeusrangaistukseen. A:sta oli laadittu nuorisorangaistuksen toimeenpanosuunnitelma, jonka mukaan nuorisorangaistuksen tuomitseminen A:lle olisi perusteltua. Toimeenpanosuunnitelmassa oli lausuttu, että A:n kahden viime vuoden aikaiset pahoinpitelyrikokset ja hänen suhtautumisensa rikoksiin antavat aiheen huolestua hänen asenteidensa kehityksestä ja käyttäytymismallista ratkaista ongelmatilanteita, ja tästä mahdollisesti uhkaavasta rikoskierteestä. Hovioikeus tuomitsi A:n nuorisorangaistukseen.

Ratkaisussa henkilön aikaisempi rikollisuus ja asennoituminen rikoksiin olisivat voineet toimeenpanosuunnitelman mukaan johtaa rikoskierteeseen. Toinen ehdollinen rangaistus ei olisi ollut riittävä rangaistus.

Ratkaisussa KKO 2014:27 oli kysymys siitä, oliko A:n syyksi nuorisorangaistuksen jälkeen luetuista useista rikoksista ja nuorisorangaistukseen johtaneista rikoksista tuomittava yhteinen vankeusrangaistus. A oli laiminlyönyt nuorisorangaistuksen hoitamisen. Hovioikeus katsoi,

²⁶³ Marttunen, 2005, s. 377.

²⁶⁴ Hartoneva, Mohell, Pajuoja, Vartia, 2015, s. 90-91.

²⁶⁵ HE 102/2004 vp, s. 17.

että A:lle tuomittu nuorisorangaistus oli jäänyt kokonaan hoitamatta ja A oli pian nuorisorangaistuksen tuomitsemisen jälkeen syylistynyt uusiin rikoksiin. A vaati korkeimmassa oikeudessa, että hänelle tuomitun nuorisorangaistuksen sijasta ei tuomittaisi ehdotonta vankeusrangaistusta. Korkein oikeus katsoi, että A:n menettely osoitti piittaamattomuutta nuorisorangaistuksen tarkoituksesta ja tavoitteista. A tuomittiin useista rikoksista ja nuorisorangaistukseen johtaneista rikoksista yhteiseen ehdottomaan vankeusrangaistukseen.

Nuorisorangaistuksen suorittamatta jättäminen ja useisiin uusiin rikoksiin syylistyminen johti ehdottomaan vankeusrangaistukseen. A ei ollut suoriutunut nuorisorangaistuksesta ja perusteluissa mainittiin piittaamattomuus nuorisorangaistuksen tavoitteista.

Kriminaalihuollon laatimassa toimepanosuunnitelmassa suositellaan arvioinnin jälkeen joko nuorisorangaistusta tai ehdollista vankeusrangaistusta. Rikoksen uusimisriski on keskeisellä sijalla arvioinnissa. Sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi ja uusien rikoksien syylistymiseen estämiseksi, nuori pyritään samaan ymmärtämään rikosten vakavuutta ja rangaistusten merkitystä. Toimeenpanosuunnitelmissa on todettu usein nuoren kyvyttömyys ymmärtää tekojensa vakavuutta yhtenä perusteluna nuorisorangaistuksen määräämiselle.²⁶⁶

Nuorisorangaistukseen liittyy ristiriitaisuutta. Nuorisorangaistuksen piiriin kuuluu kaikkein ongelmallisimmat ja rikosaktiiviset joukot, joihin on myös hankalinta vaikuttaa. Seuraamuksen tavoitteena on vaikuttaa uusintarikollisuuteen ja tavoite on hyvin vaikea toteuttaa. Nuorisorangaistuksen kokeiluajaksi todettiin, että ne, jotka olisivat eniten tarvinneet nuorisorangaistuksen kaltaista seuraamusta, eivät sitä kyenneet suorittamaan. Osa nuorista siis keskeytti rangaistuksen ja uusintarikollisuus oli yleistä.²⁶⁷ Haastavin kysymys nuorisorangaistukseen liittyen on valinta sen ja ehdollisen vankeusrangaistuksen välillä. Seuraamusharkinnassa on otettava huomioon seuraavat kriteerit: intensiivisten toimenpiteiden tarve, uusimisriski, nuoren yhteistyökyky ja seuraamuksen todennäköinen vaikuttavuus.²⁶⁸

Kritiikistä huolimatta nuorisorangaistus on tarpeellinen seuraamus. Useiden ehdollisten vankeusrangaistusten määrääminen nuorille ei ole tarkoituksenmukaista ja ehdotonta vankeusrangaistusta tulee välttää viimeiseen asti. Nuorisorangaistuksen käyttö on kuitenkin jäänyt hyvin marginaaliseksi. Helsingin hovioikeuspiirin laatuhankeessa todetaan nuorisorangaistuksen

²⁶⁶ Marttunen, Keisala, 2007, s. 24-27.

²⁶⁷ Marttunen, 2005, s. 377-378.

²⁶⁸ Marttunen, 2005, s. 399.

käyttöasteen jäävän niin marginaaliseksi koko maassa, että työryhmä jätti sen rangaistuslajin valintaa koskevan työnsä ulkopuolelle.²⁶⁹ Vuonna 2018 nuorisorangaistusta suorittavien keskimääräinen päivittäinen määrä oli 8. Vuosien 2009-2018 välillä päivittäinen keskimäärä on vaihdellut 7-14 henkilön välillä. Nuorisorangaistuksen on sanottu unohtuneen lähes kokonaan, vaikka seuraamuksen on todettu olevan tehokas tapa katkaista nuorten rikoskierre. Rikosseuraamuslaitos on esittänyt oikeusministeriölle nuorisorangaistuksesta luopumista sen vähäisen käytön vuoksi, mutta oikeusministeriö halusi säilyttää rangaistuksen.²⁷⁰

Nuorisorangaistuksen vähäisen käytön syitä on pohdittu, ja osa syistä voidaan sulkea pois ja osaa ei. Nuoret tekevät sellaisia rikoksia, joissa sakko ei ole riittävä rangaistus, koska tuomitusten ehdollisten rangaistusten määrä ei ole laskenut. Nuorten ensimmäisen ehdollisen vankeuden jälkeinen uusiminen ei ole vähentynyt. Nämä syyt eivät siis selitä nuorisorangaistuksen vähäistä käyttöä. Rikosprosessin aikana ei tunnisteta sellaisia nuoria, joille nuorisorangaistus olisi sopiva rangaistus. Tästä syystä ja syyttäjien passiivisuuden vuoksi nuorisorangaistus on jäänyt vähäiseksi. Lisäksi kriminaalihuollon kielteinen kanta ja tuomioistuinkäytäntö vaikuttavat rangaistuksen käyttämisen vähäisyyteen.²⁷¹

7.7. Yhdistelmärankaistus

Rikoslain 2c luvun 11 §:ssä säädetään yhdistelmärankaistuksesta. Tuomioistuin voi syyttäjän vaatimuksesta rangaistukseen tuomitessaan päättää, että syytetty tuomitaan yhdistelmärankaistukseen, joka koostuu enintään tapaukseen sovellettavien säännösten mukaan rikoksesta säädetyn enimmäisrankaistuksen pituisesta ehdottomasta vankeudesta ja sitä välittömästi seuraavasta valvonta-ajasta, joka on vuosi. Yhdistelmärankaistukseen ei sovelleta ehdonalaista vapauttamista eikä valvottua koevapautta koskevia säännöksiä.

Edellytyksenä yhdistelmärankaistuksen tuomitsemiselle on, että rikoksentekijä tuomitaan määräaikaiseen vähintään kolmen vuoden vankeusrangaistukseen RL 6 luvun 11 §:ssä luetelluista vakavista rikoksista; rikoksentekijä on rikosta edeltäneiden kymmenen vuoden aikana syyllistynyt luettelossa olevaan rikokseen tai tehnyt tällaisen rikoksen kolmen vuoden kuluessa siitä, kun hän on vapautunut suorittamasta yhdistelmärankaistuksen vankeusaikaa tai elinkautista

²⁶⁹ Laatuhanke, 2007, s. 3.

²⁷⁰ Hämeeen Sanomat, 31.5.2016.

²⁷¹ Marttunen, Keisala, 2007, s. 52.

vankeutta; ja rikoksentehtäjä on rikoksista ilmenevien seikkojen ja vaarallisuusarvioinnin perusteella pidettävä erityisen vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Jotta yhdistelmärangaistus voidaan tuomita, on kaikkien laissa lueteltujen edellytysten toteuduttava: vakava rikosteko, uusiminen ja rikoksentehtäjän vaarallisuus. Yhdistelmärangaistus voidaan tuomita 1.1.2018 jälkeen tehdyistä teoista.

Seuraamusjärjestelmää uudistettiin vuonna 2006 niin, että vaarallisia rikoksenuusijoita koskevista pakkolaitosjärjestelmästä luovuttiin. Koko rangaistusajan suorittaminen vankilassa korvasi pakkolaitosjärjestelmän. Järjestelmä koski sellaisia vakavia rikoksen uusijoita, joita pidetään vaarana toisen hengelle, terveydelle ja vapaudelle.²⁷² Koko rangaistusta vankilassa suoritavilla oli mahdollisuus hakea ehdonalaista vapauttamista, kun viisi kuudesosaa rangaistuksesta oli suoritettu. Käytännössä vapauttamisia ei juuri ollut. Vuosien 2006-2016 välillä vapautui yhteensä 35 koko rangaistuksen suorittanutta vankia.²⁷³ Koko vankeusrangaistuksen suorittaneet vapautuivat suoraan ilman valvontaa ja riski syyllistyä uusiin vakaviin rikoksiin oli suuri. Koettiin ongelmallisena, että kaikkein vaarallisimmaksi toisen hengelle, terveydelle ja vapaudelle todetut vangit vapautuivat suoraan yhteiskuntaan ilman vaihetta, jossa heidän sopeutumistaan valvottiin. Koko rangaistuksen vankilassa suorittavien ryhmän korkea uusimisalttius ja uusittavien tekojen törkeys johtivat valvontakeinojen käyttöön ottoon.²⁷⁴

Yhdistelmärangaistuksen käyttöönoton valmisteluvaiheessa lakivaliokunta hankki lisäselvitystä Rikosseuraamusvirastolta ja oikeusministeriöltä koko rangaistusta vankilassa suorittavien määrästä, heidän vapautumisestaan ja uusintarikollisuudesta. Lisäselvityksen mukaan 1.10.2006-8.3.2017 välisenä aikana vapautui yhteensä 41 vankia. 17 heistä vapautui vankilasta suoraan ilman valvontaa. 20 vankia kuitenkin vapautui niin, että vapautumiseen oli sisältynyt valvontaa. Valvonnan kautta tapahtunut vapautuminen on tapahtunut ehdonalaisen vapauden tai valvotun koevapauden kautta. Neljä vankia on vapautunut Niuvanniemen psykiatriseen sairaalaan.²⁷⁵ Kaikki eivät siis vapautuneet suoraan yhteiskuntaan ilman valvontaa, mutta yhdistelmärangaistus varmasti selkeyttää tilannetta ja yhdistää käytäntöjä. Selvityksestä ilmenee myös, että ilman valvontaa vapautuneista 35 prosenttia ja valvonnan kautta vapautuneista 17 prosenttia on vapautumisen jälkeen syyllistynyt uuteen rikokseen.²⁷⁶

²⁷² HE 268/2016 vp, s. 5.

²⁷³ HE 268/2016 vp, s.13.

²⁷⁴ HE 268/2016 vp, s.13.

²⁷⁵ LaVM 9/2017

²⁷⁶ LaVM 9/2017.

Yhdistelmärangaistus on selvä kovennus aikaisempaan koko rangaistuksen suorittamiseen vankilassa. Vankilarangaistuksen jälkeinen vuoden valvonta-aika lisää rangaistuksen kestoja ja ankaruutta. Rangaistusta arvioitiin PL 8 §:ssä säädetyn rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen kannalta. Yhdistelmärangaistus voidaan siis tuomita vain lain voimaantulon jälkeen tehdyistä rikoksista.²⁷⁷ Kriminalisoinnille tulee olla yhteiskunnallinen tarve ja perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä syy.²⁷⁸ Yhdistelmärangaistus koskee vain vaarallisia rikoksenuusijoita. Rangaistuksen tarkoituksena on vähentää uusintarikollisuutta ja auttaa rikoksenuusijaa sopeutumaan yhteiskuntaan. Valvonnalla pyritään myös suojelemaan muiden henkilöiden turvallisuutta.²⁷⁹ Yhdistelmärangaistuksella on painava yhteiskunnallinen tarve. Hyöty-haitta-punninnan -periaate on yksi kriminalisointiperiaatteista ja periaatteen mukaan kriminalisoinnin hyödyt täytyvät olla haittoja suuremmat. Ultima ratio-periaatteen mukaan kriminalisoinnin täytyy olla viimeinen keino ja ellei vähemmän puuttuvalla keinolla päästä samaan lopputulokseen kustannuksia lisäämättä, kriminalisointi on hyväksyttävä.²⁸⁰ Yhdistelmärangaistus pyrkii auttamaan rikosentekijän sopeutumista yhteiskuntaan, turvaamaan muita ihmisiä vakavilta rikoksilta ja vähentämään uusintarikollisuutta. Yhdistelmärangaistuksen hyödyt ovat varmasti suuremmat kuin haitat, vaikka rangaistus onkin ankarampi tuomitulle.

Yhdistelmärangaistus perustuu oikeusministeriön työryhmän tekemään selvityksen mahdollisuuksista vähentää vakavien väkivaltarikosten uusimisriskiä.²⁸¹ Yhdistelmärangaistuksen tavoitteena on vähentää uusintarikollisuutta. Rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän tavoitteisiin kuuluu vangin suunnitelmallinen ja asteittainen vapauttaminen, joka helpottaa yhteiskuntaan sopeutumista ja ehkäisevät rikosten uusimista. Yhdistelmärangaistukseen kuuluva valvonta-aika mahdollistaisi asteittaisen ja hallitun siirtymisen yhteiskuntaan.²⁸²

Valvonta-ajan pituus on yksi vuosi. Vakavien rikoksien uusimisriski on suurimmillaan heti vapautumisen jälkeen ja alkaa laskea vuoden kuluessa.²⁸³ Vapautuneiden vankien uusintarikollisuustaso on vakiintunut noin 60 prosenttiin.²⁸⁴ Koko rangaistusta suorittaneiden uusimisprosentti ei ole vertailukelpoinen, koska heitä on niin vähän ja vertailuaika on ollut kymmenen

²⁷⁷ HE 268/2016, s. 50.

²⁷⁸ PeVL 23/1997 vp, s. 2.

²⁷⁹ HE 268/2016, s. 50.

²⁸⁰ Melander, 2008, s. 392-393 ja 474-475.

²⁸¹ HE 268/2016 vp, s. 5.

²⁸² HE 268/2016 vp, s. 14.

²⁸³ HE 268/2016 vp, s.15.

²⁸⁴ Rikosseuraamuslaitos, 2018.

vuotta, kun taas yleisen uusimisprosentin vertailuaika on viisi vuotta. Koko rangaistusta suorittaneiden uusimat rikokset ovat kuitenkin olleet vakavia.²⁸⁵

Rangaistusajan suunnitelman keskeinen lähtökohta on rikosten uusimisriskin määrittely.²⁸⁶ Yhdistelmärangaistuslain (2017/801) 1 luvun 2 §:n mukaan yhdistelmärangaistukseen kuuluvan vuoden mittaisen valvonta-ajan tarkoituksena on suunnitelmallisella ja asteittaisella vapauttamisella ylläpitää ja edistää valvottavan valmiuksia sijoittua yhteiskuntaan. Valvonta-ajan sisältönä on valvottavalle rangaistustajan suunnitelmassa asetettu velvollisuus pysyä asunnossaan, olla käyttämättä päihteitä, osallistua hänelle määrättyyn toimintaan, sitoutua valvontaan ja noudattaa muita säädettyjä velvollisuuksia. Yhdistelmärangaistuksen valvonta-ajan velvoitteet ovat siis hyvin yhteneväiset valvontarangaistuksen kanssa.

Erilaiset päihderiippuvuudet ovat vangeilla vähintään kymmenen kertaa yleisempiä kuin väestössä yleensä, kehityksen suunta on ollut huono, ja päihdeongelmat ovat muuttuneet monimuotoisemmiksi.²⁸⁷ Päihteiden käytön on katsottu olevan keskeinen riskitekijä törkeän väkivaltakäyttäytymisen taustalla. Päihdeongelman hoitaminen on siten äärimmäisen tärkeää vaarallisten rikoksenuusijoiden kohdalla.²⁸⁸ Päihteet ovat usein rikollista käyttäytymistä laukaiseva tekijä, joten uusintarikollisuuden ehkäisemisen kannalta päihdeongelman hoitaminen on ratkaisevaa.²⁸⁹ Yhdistelmärangaistuslain 1 luvun 5 §:ssä säädetään päihteettömyydestä. Valvottava ei saa olla valvontatapaamisissa, valvonta-ajan toimeenpanoon liittyvässä kuntoutus-, koulutus- tai muussa toimintapaikassa alkoholin tai muun päihdyttävän aineen vaikutuksen alaisena. Huumausaineet ovat kokonaan kiellettyjä koko valvonta-ajan, mutta muut päihteet kuten alkoholi, ovat rajattu kielletyksi vain valvonta-ajan tapaamisiin.

Päihteettömyysvaatimusta kokonaisuudessaan on myös ehdotettu. Vaatimus on kova, mutta koska väkivaltarikoksien tekemisellä ja päihteillä, etenkin alkoholilla, on selvä yhteys toisiinsa, vaatimus on sinänsä perusteltu. Jopa 80 prosenttia henkirikoksista tehdään alkoholin vaikutuksen alaisena.²⁹⁰ Päihteettömyysvaatimus kuitenkin päädyttiin rajaamaan vain valvonta-ajan tapaamisiin ja tilaisuuksiin, koska täysi päihteettömyysvaatimus olisi todennäköisesti johtanut valvonta-ajan muuntamiseen ehdottomaksi vankeudeksi vähäisenkin alkoholin käytön

²⁸⁵ LaVM 9/2017 vp–HE 268/2016 vp.

²⁸⁶ OM 37/2012, s. 42.

²⁸⁷ OM 37/2012, s. 38.

²⁸⁸ Pohjola, 2017, s. 394 ja 403.

²⁸⁹ OM 37/2012, s. 38.

²⁹⁰ OM 37/2012, s. 60-61.

vuoksi.²⁹¹ Pitkän vankeusrangaistuksen jälkeen päihitteettömyyttä on jo takana, joten päihitteettömyysvaatimus valvonta-aikana olisi hyvää jatkumoa siihen.

RL 6:12:ssä säädetään yhdistelmärangaistuksesta koventamisperusteena. Jos yhdistelmärangaistukseen kuuluvan vankeusajan suorittanut tekee kolmen vuoden kuluessa vankeusajan päättymisestä rikoksen, josta hänet olisi tuomioistuimen harkinnan mukaan tuomittava ehdottaen vankeuteen tai yhdistelmärangaistukseen, kyseessä on rangaistuksen koventamisperuste.

Yhdistelmärangaistus on verrattain uusi rangaistus ja tietoa sen tavoitteiden toteutumisesta ei ole vielä saatavissa. Tavoitteet ja tarkoitus ovat kuitenkin hyviä, ja oikein toteutettuna sillä voidaan varmasti saada parempia lopputuloksia kuin koko rangaistuksen vankilassa kärsivien suoralla vapauttamisella yhteiskuntaan.

7.7.1. Vaarallisuusarviointi

Oikeudenkäymiskaaren (2015/732) 17 luvun 37 §:n mukaan ennen kuin tehdään RL 2c:11 §:n mukainen päätös yhdistelmärangaistuksen tuomitsemisesta, syytetyn mielentila on määrättävä tutkittavaksi. Tuomioistuimen on samalla pyydettävä lausunto siitä, onko syytettyä pidettävä erittäin vaarallisena toisen hengelle, terveydelle tai vapaudelle. Mielentilalausunto ei sido tuomioistuinta, mutta tuomioistuin tekee harvoin lausunnosta poikkeavan ratkaisun.²⁹² Tuomioistuimen täytyy arvioida rikoksentekijän vaarallisuutta oikeudellisista lähtökohdista.²⁹³

Jos tuomioistuin on pyytänyt vaarallisuusarviota, se tehdään mielentilatutkimuksen yhteydessä. Mielentilatutkimuksen tehdään asiaan erikoistuneessa psykiatrisessa sairaalassa.²⁹⁴ Vaarallisuusarvion tarkoituksena on selvittää, miksi ja miten tutkittava on aikaisemmin päätenyt käyttäytymään väkivaltaisesti. Arvioinnilla pyritään myös selvittämään, mitkä tekijät voivat tulevaisuudessakin johtaa väkivaltaiseen käytökseen ja miten riskitekijöihin voidaan vaikuttaa.²⁹⁵

Kaikki vakavasta rikoksesta tuomitut henkilöt eivät kuitenkaan ole yhdistelmärangaistuksen vaatimalla tavalla vaarallisia, vaikka yksittäinen teko, esimerkiksi murha, olisikin raaka. Vaarallisuus edellyttää todennäköisyyttä syyllistyä uuteen vakavaan rikokseen eli rikoksen

²⁹¹ HE 268/2016 vp, s. 16.

²⁹² Pohjola, 2017, s. 329.

²⁹³ HE 268/2016 vp, s. 8.

²⁹⁴ HE 268/2016 vp, s. 7-8.

²⁹⁵ OM 37/2012, s. 34.

uusimista.²⁹⁶ Rikoshistorialla on merkitystä vaarallisuusarvioinnissa. Aiemman väkivaltaisen käyttäytymisen määrän ja laadun on katsottu olevan keskeisin tulevaan törkeään väkivaltaiseen käyttäytymiseen liittyvä riskitekijä. Rikoksenteijän väkivaltariskin arvioinnissa aiempi väkivaltainen käyttäytyminen on tärkein ennakkotieto.²⁹⁷

Yhdistelmärankaistuslain 9 §:n 4 momentin mukaan rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskuksen on ennen rangaistusajan suunnitelman määräysten vahvistamista pyydettävä Vankiterveyshuollon yksiköltä arvio valvontaan sijoitettavan vangin riskistä syyllistytä väkivaltarikokseen. Vaarallisuusarvio vaikuttaa myös valvonta-ajan suunnitelman sisältöön ja arvio on tehtävä ennen valvonta-ajan täytäntöönpanoa.²⁹⁸

²⁹⁶ Pohjola, 2017, s. 138.

²⁹⁷ Pohjola, 2017, s. 157.

²⁹⁸ Oikeusministeriö 37/2012, s. 54.

8. UUSIMISEN VAIKUTUS RANGAISTUKSEN TÄYTÄNTÖÖNPANOON

8.1. Ehdonalainen vapauttaminen ja valvottu koevapaus

Ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitseminen ei vielä tarkoita, että rangaistus suoritetaan kokonaan vankilassa. Useissa maissa, kuten Suomessa, vankeusrangaistukseen tuomituista päästetään vapauteen ennen kuin rangaistus on suoritettu kokonaan vankilassa.²⁹⁹ Ehdonalainen vapauttaminen tarkoittaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitun vangin päästämistä suorittamaan loppuosa rangaistuksesta vapaudessa. Rikoslain 2 c luvun 3 §:n mukaan määräaikaista vankeusrangaistusta suorittava päästetään ehdonalaiseen vapauteen, kun hän on suorittanut rangaistuksestaan kaksi kolmasosaa. Vanki, joka ei ole rikosta edeltäneiden viiden vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta, päästetään ehdonalaiseen, kun rangaistuksesta on suoritettu puolet

Ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmän olennaisimpina perusteina ovat olleet rangaistusjärjestelmän inhimillisyyteen ja uusintarikollisuuden sääntelyyn liittyvät toimenpiteet sekä vankimäärän sääntely. Henkilöä, joka syyllistyy ensimmäistä kertaa rikokseen, josta seuraa ehdoton vankeusrangaistus, kohdellaan lievemmin kuin henkilöä, joka uusii rikoksen. Seuraamuksen täytäntöönpano myös ankaroituu uusintarikollisuuden myötä. Nämä seikat ovat katsottu yleisesti hyväksyttäviksi rikosoikeudellisessa järjestelmässä.³⁰⁰

Määräaikaista vankeusrangaistusta suorittavan vangin ehdonalainen vapauttaminen on pääsääntö. Ehdonalaisella vapauttamisella pyritään hallittuun ja suunniteltuun vapauttamisprosessiin, ja tavoitteena on luoda vapautuvalle vangille ”vapautumispolku”, jotta hän voisi jatkossa elää rikoksetonta elämää.³⁰¹ Ehdonalaisella vapauttamisella siis pyritään estämään uusintarikollisuutta ja tämä on keskeisin tavoite. Vanki saa hallitulla vapauttamisella paremmat mahdollisuudet elämään vankilan laitosojen ulkopuolella.

Rangaistusjärjestelmät jakautuvat reaalirangaistusjärjestelmiin ja ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmiin. Reaalirangaistusjärjestelmässä rangaistuksen pituus vastaa rangaistuslaitoksessa täytäntöön pantavaa aikaa. Ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmässä rangaistus suoritetaan osittain rangaistuslaitoksessa ja osittain sen ulkopuolella. Reaalirangaistusjärjestelmässä

²⁹⁹ Matikkala, 2010, s. 19.

³⁰⁰ HE 175/2018 vp, s. 3.

³⁰¹ HE 175/2018 vp, s. 3.

rikoksen tekijä on rangaistuksen suoritettuaan samassa asemassa kuin muutkin ihmiset yhteiskunnassa.³⁰² Reaalirangaistuksen hyvänä puolena on ennakoitavuus ja selväpiirteisyys.³⁰³

Ehdonalaisten vapauttamisen järjestelmässä tuli voimaan lakimuutos (2019/521), jonka mukaan vanki, joka ei ole rikosta edeltäneiden viiden vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa, vapautetaan ehdonalaiseen vapauteen, kun rangaistuksesta on suoritettu puolet. Viiden vuoden aikana saavutetaan ensikertalaisen asema uudestaan. Ennen lakimuutosta ensikertalaiseksi laskettiin henkilö, joka ei ollut rikosta edeltäneiden kolmen vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta vankilassa. Lakimuutoksen tavoitteena oli parantaa ehdonalaisten vapauttamisen järjestelmän oikeudenmukaisuutta ja uskottavuutta. Kolmen vuoden rikoksettoman ajan nähtiin olevan liian lyhyt.³⁰⁴

Rikoslain 2 c luvun 5 §:n mukaan alle 21-vuotiaana tehdystä rikoksesta määräaikaista vankeusrangaistusta suorittava vanki päästetään ehdonalaiseen vapauteen, kun vankeusrangaistuksesta on suoritettu puolet. Rikoksen alle 21-vuotiaana tehnyt vanki, joka ei ole rikosta edeltäneiden kolmen vuoden aikana suorittanut vankeusrangaistusta, päästetään ehdonalaiseen vapauteen, kun rangaistuksesta on suoritettu yksi kolmasosa. Vankeusrangaistus merkitsee nuorelle vakavaa syrjäytymisuhkaa ja tämän vuoksi 18-20-vuotiaiden lievempi kohtelu on hyväksyttävää. Kun nuori henkilö tuomitaan rikoksesta ehdottomaan vankeusrangaistukseen, on vankilassa vietettävä aika pyrittävä rajaamaan mahdollisimman lyhyeksi syrjäytymisen ja laitосkierteen ehkäisemisen vuoksi. Rajoittaminen on tehtävä niin, että se on rikosoikeudellisen rangaistusjärjestelmän kannalta yleisesti hyväksyttävää.³⁰⁵

Rikosseuraamuslaitos vapautti reilut 3100 vankia ehdonalaiseen vapauteen vuonna 2017. Vapautuneiden vankien uusintarikollisuutta on selvitetty Rikosseuraamuslaitoksessa vuoden 2018 alussa. Vapautuneista vangeista 54,2 prosenttia uusi rikoksen kolmen vuoden kuluessa ja 57,7 viiden vuoden kuluessa. Yli puolet vangeista uusi rikoksen puolen vuoden kuluttua vapautumisesta ja 70 prosenttia uusi ensimmäisen vuoden aikana. Uusimiseksi laskettiin selvityksessä se, että henkilö syyllistyi seuranta-aikana rikokseen, josta seurasi ehdotonta vankeutta tai yhdyskuntapalvelua.³⁰⁶

³⁰² HE 262/2004 vp, s. 16-17.

³⁰³ Matikkala, 2010, s. 19.

³⁰⁴ HE 175/2018 vp, s. 18.

³⁰⁵ HE 262/2004 vp, s. 26-27.

³⁰⁶ HE 175/2018 vp, s. 6.

Uusiminen on siis yleisintä ensimmäisen vuoden aikana, etenkin ensimmäisen puolen vuoden aikana vapautumisen jälkeen. Kolmen vuoden jälkeen uusiminen ei nouse juurikaan viiteen vuoteen mennessä. Kriittisin aika on siis etenkin ensimmäiset puoli vuotta. Selvityksessä kävi ilmi myös, että ensimmäistä kertaa vankilasta vapautuvien rikosten uusiminen on vähentynyt. Viiden vuoden seuranta-ajalla 36 prosenttia uusi rikoksen, mikä on selkeästi vähemmän kuin useamman kerran vankeusrangaistusta suorittaneilla.³⁰⁷

Kolmen vuoden aikaa pidettiin liian lyhyenä, etenkin tapauksissa, joissa henkilö syyllistyy rikokseen ja vapautuu suoritettuaan siitä puolet. Varsinkin pitkissä rangaistuksissa ero kahden kolmasosan ja puolikkaan välillä on tuntuva. Pidentämällä edellisestä rangaistuksesta vapautumisen ja uuden ehdottoman vankeusrangaistuksen välistä aikaa, järjestelmän epäkohtia voitaisiin parantaa.³⁰⁸

Ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmä on toimiva, mikäli sillä pystytään yhtään vaikuttamaan vangin sopeutumiseen yhteiskuntaan ja vähentämään uusintarikollisuutta. Ensikertalaisuus säännöksen tarkistaminen on toisaalta ollut varmasti paikallaan ja siirtämistä kolmesta vuodesta viiteen vuoteen punnittiin monelta kannalta. Lakimuutosta tehtäessä pohdittiin myös vaihtoehtoa, jossa kaikki määräaikaiseen vankeusrangaistukseen tuomitut rikoksen uusijat ja törkeään henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuneiden rikosten tekijät rajattaisiin ehdonalaisen vapauttamisen järjestelmän ulkopuolelle. Tämä olisi voinut johtaa järjestelmän epäselvyyteen ja nostanut kustannuksia.³⁰⁹ Yhdistelmä rangaistuksen käyttöönotto lisäksi poistaa ongelmaa vakavimpien rikosten kohdalla.

Ensikertalaisen aseman saavuttaminen uudelleen vaatii kolmen vuoden rikoksettoman ajan sijasta viisi vuotta. Tämä ankaroittaa rangaistusjärjestelmää. Useisiin erillisiin uudistuksiin sisältyy riski sanktiokumulaatiosta. Uusiminen vaikuttaa rangaistuksen mittaamiseen usealla tavalla ja mikäli rangaistusjärjestelmää ei uudisteta kokonaisuutena, sanktiokumulaatio aiheuttaa haastetta.³¹⁰ Rangaistukset saattavat kohota kohtuuttoman ankariksi rikoksen uusijoille. Rangaistuksen tulee olla oikeassa suhteessa teon moitittavuuteen ja rangaistusjärjestelmän tulee täyttää suhteellisuusperiaatteen vaatimukset.³¹¹ Suhteellisuusvaatimus taas edellyttää, että

³⁰⁷ HE 175/2018 vp, s. 6.

³⁰⁸ HE 175/2018 vp, s. 17-18.

³⁰⁹ HE 175/2018 vp, s. 18.

³¹⁰ LaVM 20/2018 vp, s. valiokunnan yleisperustelut. PeVL 56/2018 vp, s. valiokunnan perustelut.

³¹¹ PeVL 9/2016 vp, s. 6.

kriminalisointi on välttämätön sen taustalla olevan oikeushyvän suojelemiseksi, eikä vastaavaa tavoitetta saavuteta muulla vähemmän puuttuvalla keinolla kuin kriminalisoinnilla.³¹²

Ehdonalaisella vapauttamisella on useita positiivisia seikkoja. Vankeusrangaistus on kallista, joten ehdonalaisella vapauttamisella saadaan taloudellista hyötyä yhteiskunnalle. Rikoksen paheksuntaa aiheuttava vaikutus on suurimmillaan heti sen tapahduttua. Oikeustajun mukaisesti rikollinen saa rangaistuksen, mutta rikoksen aiheuttamat tunteen vähenevät ajan kuluessa ja lopun vankeusrangaistuksen suorittaminen ehdonalaisessa vapaudessa ei ole enää niin paheksuttava asia.

8.1.1. Ehdonlaiseen vapauteen päästetyn valvonta

Ehdonlaiseen vapauteen päästetyn valvonnasta säädettyjä edellytyksiä on muutettu vuonna 2019. Muutoksella tavoitellaan vakavien väkivaltarikosten uusimisen vähentämistä. Yhdyskuntaseuraamuslain 12 luvun 70 §:ssä säädetään ehdonlaiseen päästetyn valvonnasta. Ehdonlaiseen päästettävä vanki asetetaan valvontaan, jos 1) koeaika on pidempi kuin yksi vuosi; 2) rikos on tehty alle 21-vuotiaana; 3) vanki sitä itse pyytää; 4) vanki on sitoutunut noudattamaan koevapaudesta annetussa laissa tarkoitettua lääkehoitoa; 5) murhasta taposta tai murhan yrityksestä tuomitun vangin riski syyllistyä uuteen väkivaltarikokseen arvioidaan korkeaksi; tai 6) väkivalta- tai seksuaalirikoksesta tuomiota suorittavan ja aikaisemmin vastaavasta rikoksesta vankeusrangaistukseen tuomitun vangin riski syyllistyä uuteen väkivalta- tai seksuaalirikokseen arvioidaan korkeaksi. Kohdat 5 ja 6 lisättiin lakimuutoksella (2019/188) uusimisriskin vähentämisen vuoksi.

Tavoitteena on vähentää murhaan, tappoon tai murhan yritykseen syyllistyneiden sekä väkivalta- tai seksuaalirikosten uusijoiden todennäköisyyttä syyllistyä uusiin väkivaltarikoksiin. Tämä toteutetaan tehostamalla rangaistusajan suunnitelmallista työskentelyä, vankeusaikana vangin yksilöllisiin tarpeisiin vastaavien toimintojen järjestämisestä ja ehdonalaisen vapauden aikana tarjottavia tuki- ja valvontatoimenpiteitä.³¹³ Muutosten tavoitteena vakavien väkivaltarikosten uusimisriskin vähentämisen lisäksi on toisten yksilöiden perusoikeuksien

³¹² PeVL 23/1997 vp, s. 2/II.

³¹³ HE 119/2018 vp, s. 27.

suojaaminen.³¹⁴ Valtiolla on tietyissä tilanteissa ja etenkin vaarallisten rikoksenuusijoiden suhteen positiivinen toimimisvelvollisuus yksilön hengen ja fyysisen koskemattomuuden turvaamiseksi.³¹⁵

8.2. Jäännösrangaistuksen määrääminen täytäntöön pantavaksi

Ehdonalainen vapauttaminen ei merkitse, että vankeusrangaistus olisi päättynyt, sillä sen suorittaminen jatkuu ehdonalaisessa vapaudessa. Vapaus on siis ehdonalaista, sillä koeaikana uuteen rikokseen syyllistynyt voi menettää ehdonalaisen vapauden.³¹⁶ Rikoslain 2 c luvun 3 §:ssä mukaan, kun tuomittu päästetään ehdonalaiseen vapauteen, alkaa koeaika, joka on vapauttamishetkellä olevan jäännösrangaistuksen mittainen. Koeajan pituus on enintään kolme vuotta.

Rikoslain 2 c luvun 14 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä jäännösrangaistuksen täytäntöön pantavaksi syyttäjän vaatimuksesta, jos tuomittu tekee koeaikana rikoksen, josta hänet voidaan tuomita tuomioistuimen harkinnan mukaan ehdottomaan vankeusrangaistukseen tai yhdistelmärangaistukseen ja josta syyte on nostettu vuoden kuluessa koeajan päättymisestä. Täytäntöön pantavasta jäännösrangaistuksesta ja koeajalla tehdystä rikoksesta tuomittavasta rangaistuksesta määrätään yhteinen ehdoton vankeusrangaistus tai yhdistelmärangaistus. Täytäntöön panto on siis harkinnanvaraista ja tuomioistuin tekee päätöksen määräämisestä.

Tuomioistuin voi jättää jäännösrangaistuksen määräämättä täytäntöön pantavaksi, jos: 1) suurin osa koeajasta on suoritettu ennen kuin uusi rikos on tehty; 2) jäännösrangaistus on lyhyt; 3) koeajalla tehdystä rikoksesta tuomittava rangaistus on lyhyt; tai 4) tekijälle koeajalla tehdystä rikoksesta johtuvan tai tuomiosta aiheutuvan muun seurauksen vuoksi yhteinen rangaistus johtaisi kohtuuttomaan lopputulokseen. Ensimmäiset kolme kohtaa voidaan perustella vähäisyyssperiaatteella ja neljäs kohta sääntelee sanktiokumulaatiosta aiheutuvia kohtuuttomuustilanteita.³¹⁷ Rikoksen uusiminen vaikuttaa useassa vaiheessa rangaistuksen määräämistä ja rangaistus voi nousta kohtuuttomaksi rikoksen tekijälle.

Ratkaisussa KKO 2014:5 oli kysymys taposta tuomittavan rangaistuksen mittaamisen ja kokonaan täytäntöön pantavaksi määrätyn jäännösrangaistuksen vaikutuksesta yhteiseen

³¹⁴ LaVM 9/2018 vp–HE 119/2018 vp.

³¹⁵ PeVL 10/2017 vp.

³¹⁶ Matikkala, 2010, s. 26.

³¹⁷ Matikkala, 2010, s. 27.

vankeusrangaistukseen. Koeajalla tehty tappo ajoittui jäännösrangaistuksen ensimmäiselle puoliskolle. Jäännösrangaistus oli pitkä ja perustui vakaviin rikoksiin. Korkein oikeus totesi, että jäännösrangaistuksella tulee olla tuntuva vaikutus yhteiseen rangaistukseen.

Ratkaisussa KKO 2008:72 pohdittiin kohtuutonta sanktiokumulaatiota, mutta korkein oikeus totesi, että kyseessä ei ollut kohtuuton sanktiokumulaatio, koska koeajalla tehtyihin rikoksiin sovellettiin koventamisperustetta rikoksen uusimisen perusteella ja se johti jäännösrangaistuksen määräämiseen täytäntöönpantavaksi.

8.3. Ehdollisen vankeusrangaistuksen täytäntöönpano

Ehdollinen vankeus on varoitus, jolloin rangaistuksen täytäntöönpano lykkääntyy koeajaksi. Tuomittu rangaistus on suoritettu, jos tuomittu toimii koeaikana lain edellyttämällä tavalla. Jos käyttäytyminen ei ole lain mukaista, tulee tuomioistuimen harkita ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpanoa.³¹⁸

Kysymys ehdollisen vankeusrangaistuksen täytäntöönpanosta on harkittavana, kun ehdolliseen vankeuteen tuomittu on tehnyt koeajalla uuden rikoksen.³¹⁹ Rikoslain 2 b luvun 5 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä ehdollisen vankeuden täytäntöön pantavaksi, jos tuomittu tekee koeaikana rikoksen, josta hänet olisi tuomittava tuomioistuimen harkinnan mukaan ehdottomaan vankeuteen tai yhdistelmä-rangaistukseen ja josta on nostettu syyte vuoden kuluessa koeajan päättymisestä. Täytäntöön pantavasta rangaistuksesta ja koeajalla tehdystä rikoksesta tuomittavasta rangaistuksesta määrätään yhteinen ehdoton vankeusrangaistus tai yhdistelmä-rangaistus. Tuomioistuin voi määrätä ehdollisen vankeuden vain osittain täytäntöön pantavaksi ja osa rangaistuksesta jää ehdolliseksi entisin koeajoin.

Ehdollinen vankeusrangaistus voidaan siis määrätä täytäntöön pantavaksi vain koeajalla tehdyn uuden rikoksen vuoksi. Aikaisemmin sen mahdollistivat myös käytösrikkomukset ja vahingonkorvauksen laiminlyönnit.³²⁰ Ehdollisen vankeuden täytäntöönpano on siis tuomioistuimen harkintavallassa, se ei ole pääsääntö.

³¹⁸ Lappi-Seppälä, 2009, s. 114.

³¹⁹ Frände, 2005, s. 384 ja HE 177/2000 vp, s. 22.

³²⁰ HE 177/2000 vp, s. 5.

Laissa ei ole tarkempia syitä, joita tuomioistuimen tulee punnita, kun harkitaan aikaisemman ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpanoa. Jäännösrangaistuksen määräämisestä täytäntöön pantavaksi on tarkemmat säännökset, ja nämä ovat hyvin yhteneväisiä ehdonalaisten vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon kanssa. Harkinnassa tulee käyttää yleisiä rangaistuksen määräämisen perusteita. Huomioon tulee ottaa muun muassa aikaisempien ehdollisten rangaistusten lukumäärä, uudesta rikoksesta tuomittavan rangaistuksen pituus ja myös koeajan kuluminen. Mitä vähemmän koeaikaa on jäljellä, sitä suuremmat perusteet tulee olla ehdollisen rangaistuksen täytäntöönpanolle. Mitä enemmän on aikaisempia ehdollisia rangaistuksia, mitä törkeämpi rikos on ja jos rikos on tehty koeajan alussa, sitä suuremmat syyt on määrätä ehdollinen rangaistus täytäntöön pantavaksi.³²¹

Ratkaisussa KKO 2016:56 käsiteltiin ehdollisen vankeuden määräämistä täytäntöön pantavaksi ja yhteisen rangaistuksen määräämistä. A oli aiemmin tuomittu pahoinpitelystä 1 vuoden 1 kuukauden pituiseen ehdolliseen rangaistukseen. Kuukausi ehdollisen vankeuden koeajan alkamisesta, A syyllistyi uusiin pahoinpitelyihin. Ehdollinen vankeusrangaistus määrättiin täytäntöön pantavaksi kokonaan ja A tuomittiin yhteiseen vankeusrangaistukseen 1 vuodeksi 4 kuukau-
deksi. Korkein oikeus totesi perusteluissaan, että ehdollisen vankeuden täytäntöönpanoa koskevassa harkinnassa tulee kiinnittää huomiota koeajalla tehdyn uuden rikoksen vakavuuteen ja siitä ilmenevään tekijän syyllisyyteen, kyseessä olevan rikoksen ja ehdolliseen vankeuteen johtaneen rikoksen samankaltaisuuteen sekä aikaan, joka uuden rikoksen tekoaikana oli kulunut ehdolliseen vankeuteen johtaneesta rikoksesta ja ehdollisen vankeuden koeajan alkamisesta. Lisäksi harkinnassa tulee ottaa huomioon rangaistusjärjestelmän asteittainen ankaroituminen seuraamuksen määrän ja lajin ankaroitumisesta rikoksen vakavuuden ja uusimisen mukaan. Ehdoton vankeusrangaistus ei saa muodostua kohtuuttomaksi tuomittavan kannalta huomioon ottaen tekijän ikä ja mahdollisten aikaisempien tuomioiden lukumäärä.

³²¹ Lappi-Seppälä, 2009, s. 115.

9. PÄÄTELMÄT

Uusimisankaroituminen on yleisesti hyväksytty rikosoikeudellisessa rangaistusjärjestelmässä. Uusimisankaroitumiseen liittyy myös paljon kritiikkiä ja kysymyksiä sen käyttämisen vaikuttavuudesta. Uusimisesta johtuva rangaistuksen ankaroituminen on hyväksyttävää, koska asteittain ankaroituvan rangaistusjärjestelmän uskottavuus kärsisi siitä, jos rikoksen uusiminen ei johda ankarampaan rangaistukseen. Ankaramman rangaistuksen tehosta taas voidaan olla montaa mieltä. Ankaroitumisella on preventiivistä vaikutusta, mutta sanktiovarmuudella on todettu olevan suurempi merkitys kuin sanktioankaruudella. Preventiivinen vaikutus muuttuu lisäksi haasteelliseksi etenkin rikoksen uusijoiden kohdalla, joiden rangaistus on jo ehdollisen vankeuden tasolla.

Laitosrangaistuksen vaikuttavuuden todettiin olevan haasteellinen. Vankeusrangaistus jopa lisää uusintarikollisuutta. Rikoksen uusiminen on yleisintä ehdottoman vankeusrangaistuksen suorittaneilla rikoksen tekijöillä. Tähän tosin vaikuttaa myös se, että ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomituilla on jo aikaisempaa rikollisuutta ja rikokset ovat vakavampia. Vankeudessa suoritettavilla ohjelmilla on havaittu olevan jonkinlaista vaikutusta uusintarikollisuuteen, mutta suurin vaikutus on varmasti niillä olosuhteilla, joihin vankilasta vapaudutaan. Rikoksen uusijoilla ja etenkin laitosrangaistusta kärsivillä on entistä monitahoisempia ongelmia. Päihteet, koulutuksen puute, työttömyys, asunnottomuus, mielenterveyden ongelmat ja ongelmat sosiaalisessa selviytymisessä ovat uusintarikollisuuteen vaikuttamisen kannalta moninaisin keinoin ratkaistavia haasteita.

Uusintarikollisuuden ja siihen johtavien syiden tutkimuksien yhteen kokoaminen on haastavaa, koska tutkimuksissa käytetään hyvin erilaisia mittareita. Uusintarikollisuutta voidaan pyrkiä selittämään kriminologisten teorioiden avulla, mutta mitään yleistä uusintarikollisuuden johtavaa määritelmää on mahdotonta tehdä.

Rikoksen uusiminen vaikuttaa lainsäädännössä seuraamusjärjestelmän osalta monella tavalla. Rikoksen uusiminen vaikuttaa rangaistuksen mittaamiseen, rangaistuslajin valintaan ja rangaistuksen täytäntöönpanoon. Vaikka aikaisempaa rikollisuutta ei sovellettaisi varsinaisena koventamisperusteena rangaistuksen määräämisessä, se voi vaikuttaa syyllisyyden asteeseen. Toistuva rikosten uusiminen voi kohottaa syyllisyyden astetta ja moitearvostelua. Rikosten jatkuva uusiminen voi kertoa myös rikoskierteestä ja toisintoimimismahdollisuuden

puutteesta, jonka seurauksena uusiminen johtuisi sosiaalisesta avuttomuudesta eikä niinkään kohonneesta syyllisyydestä.

Rangaistuslajin valinnassa aikaisemmat rikokset ovat keskeisessä roolissa. Kun tehdään valintaa esimerkiksi ehdollisen ja ehdottoman vankeusrangaistuksen välillä, aikaisemmalla rikollisuudella on rangaistusta koventava vaikutus. Rangaistuslajin valintaan liittyy myös jonkin verran epäselvyyttä ja toisaalta tuomisituimelle on jätetty paljon harkintavaltaa. Oikeuskirjallisuuden, oikeuskäytännön ja hovioikeuksien laatuhankeiden esittämissä kannanotoissa oli suuriakin eroja esimerkiksi sen suhteen, kuinka monta yhdyskuntapalvelua voidaan tuomita ennen kuin rangaistus on tuomittava ehdottomana vankeutena. Laissa jätetty mahdollisuus laajaan kokonaisharkintaan on toisaalta hyvä asia, mutta haasteellinen rangaistuskäytännön yhtenäisyyden kannalta. Tutkimuksessa käsitellyt korkeimman oikeuden ratkaisut osoittivat, että kokonaisharkinnan perusteella voidaan päätyä hyvinkin erilaisiin ratkaisuihin.

Rangaistuksen täytäntöönpanossa rikoksen uusimisella on myös suuri merkitys. Ensikertalainen pääsee ehdonalaiseen vapauteen kärsittyään puolet rangaistuksesta. Rikoksen uusija kärsii kaksi kolmasosaa ennen ehdonalaista vapauttamista. Lainsäädäntöä muutettiin järjestelmän uskottavuuden vuoksi, ja nyt vaaditaan viisi vuotta aiemman kolmen vuoden sijasta rikoksentonta elämää ennen kuin ensikertalaisen aseman voi saavuttaa uudelleen.

Tuomioistuimelle on jätetty paljon harkintavaltaa rangaistuksen määrittämiseen vaikuttavissa osaratkaisuisissa. Uusintarikollisuuden koventavan vaikutuksen aiheuttamana vaarana on sanktiokumulaatio. Rangaistus voi ankaroitua suhteettoman paljon rikoksen uusijalle ja tämä johtaa haasteisiin suhteellisuusperiaatteen ja yhdenvertaisuusperiaatteen kanssa.

Uusintarikollisuuteen liittyvien ongelmien ratkaiseminen ei onnistu pelkästään kehittämällä vankeinhoitolaitoksen ja kriminaalihuoltolaitoksen toimintatapoja. Tarvitaan kokonaisvaltaisempaa kehittämistä ja ehkä lainsäädännön tasolla kokonaisuuden harkitsemista sen sijaan, että lainsäädäntöön tehdään useita osittaisuudistuksia ripotellen. Rangaistusjärjestelmää on uusittu osittaisuudistuksin ja tämä voi johtaa järjestelmän epäselvyyteen. Uusintarikollisuuteen ja rangaistuksen ankaroitumiseen vaikuttavilla muutoksilla tavoitellaan positiivisia vaikutuksia, mutta jos kokonaisuutta ei harkita kunnolla, voivat useat erilliset muutokset vaikuttaa haitallisesti.

